

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK
BÜYÜMEYE ETKİSİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE
AMPİRİK BİR ANALİZ**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer ÖZDEMİR

Eskişehir 2020

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ**

Ömer ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Fatma TURAN KOYUNCU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ömer ÖZDEMİR'in "Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Ampirik Bir Analiz" başlıklı tezi 30 Nisan 2020 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan İktisat Anabilim Dalı nda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr.Öğr.Üy. Fatma KOYUNCU

Üye :Doç. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

Üye :Dr.Öğr.Üy. Uğur AYTUN

Doç. Dr. Mustafa KARACA
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

Ömer ÖZDEMİR

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan, 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma TURAN KOYUNCU

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ivme kazanan doğrudan yabancı yatırım akımları ülke ekonomisi üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkiler bırakmaktadır. Söz konusu etkiler yapılan yatırımların amacına ve şekline göre değişiklik gösterebileceği gibi ülkelerin ekonomik yapısı ve uyguladıkları politikalara göre de farklılık göstermektedir. Fakat yaygın görüş, yabancı yatırımların sermaye düzeyine ve verimlilik artışına sebep olarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif etkilediğine yöneliktir. Bu sebeple çoğu ülke doğrudan yabancı yatırım çekmeye yönelik çeşitli teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır. Yapılan bu araştırmada, 1996-2018 yıllarına ait verilerden hareketle seçilmiş geçiş ekonomilerinin büyümesi üzerinde doğrudan yabancı yatırımların etkisi panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ise doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme, Geçiş Ekonomileri, Panel Veri Analizi, Sabit Etkiler Modeli

ABSTRACT

EFFECTS OF THE FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TRANSITION ECONOMIES

Ömer ÖZDEMİR

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, April, 2020

Advisor: Asst. Prof. Fatma TURAN KOYUNCU

Movements of foreign direct investments which accelerated after second half of the 20th century have had positive or negative influences on country economy. These impacts can show changes according to the purpose or form of the investments and can be changed in respect of the economic structures or policies of the countries. But, common opinion is that foreign direct investments have positive effects on economic growth and development by causing increase of capital level and productivity gain. For this reason, many countries have started to apply emceeing policies that receive foreign direct investment. In this survey, the datas belong to years of 1996-2018 were chosen by using panel data analysis on effects of foreign direct investments on transition economies. As a result of the analysis, it is concluded that foreign direct investments affect economic growth favorably and significantly.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Growth, Transition Economies, Panel Data Analysis, Fixed Effect Model

TEŞEKKÜR

Araştırmamın tüm aşamalarında yardımcı olan, desteği ve engin bilgileriyle yoluma ışık tutan sevgili tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatma TURAN KOYUNCU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma sürecimde sorularıma cevap bulmamı sağlayan ve desteğini benden esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Uğur AYTUN'a katkılarından ötürü teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında yanımda olan ve bilimi ruhumun derinliklerine kadar işlemeyi başaran sevgili Firdevs CEBECİ'ye yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda süreç içerisinde yanımda olan ve beni sabırla dinleyen arkadaşım Menderes TASNAK'a çok teşekkür ederim. Son olarak, maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme, özellikle abim Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR'e şükranlarımı sunarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Ömer ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1.1. YATIRIM KAVRAMI	3
1. 2. YABANCI SERMAYE YATIRIMI.....	4
1.2.1. Portföy Yatırımı.....	6
1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım	8
1.2.2.1. Doğrudan yabancı yatırım çeşitleri	9
1.2.2.1.1. Ortak girişim ve tam mülkiyete bağlı şirket	10
1.2.2.1.2. Şirketler arası birleşmeler	11
1.2.2.1.3. Stratejik birleşmeler.....	13
1.2.2.2. Doğrudan yabancı yatırımın olumlu ve olumsuz etkileri.....	13
1.2.2.2.1. Olumlu Etkiler	13
1.2.2.2.2. Olumsuz Etkiler	15
1.3. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER	17
1.3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihçesi, Kavramı ve Özellikleri.....	17
1.3.2. Çok Uluslu Şirketlerde Yönetim	19
1.3.3. Çok Uluslu Şirketlerin Doğrudan Yabancı Yatırım Yapmadaki Amaçları	21

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMI BELİRLEYEN FAKTÖRLER..	23
1.4.1. Politik Faktörler	25
1.4.2. Ekonomik Faktörler	27
1.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	30
1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	33
1.5.1. Sermaye Birikimi ve Yurtiçi Yatırımlar.....	35
1.5.2. İstihdam	36
1.5.3. Ödemeler Dengesi	38
1.5.4. Teknoloji.....	39
1.5.5. Bölgesel Kalkınma	40

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE MAKROEKONOMİK PERFORMANSI

2.1. GEÇİŞ EKONOMİSİ.....	42
2.1.1. Geçiş Ekonomisi Özellikleri.....	44
2.1.2. Sosyalist (Merkezi Planlı) Ekonomik Sistem.....	46
2.1.3. Geçiş Ekonomilerinde Yaşanan Ortak Sorunlar	48
2.1.4 Washington Konsensüsü	52
2.2. MERKEZİ PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ STRATEJİLERİ.....	54
2.2.1. Şok Terapi Stratejisi	55
2.2.2. Aşamalı Geçiş Stratejisi.....	57
2.3. SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE UYGULANMASI GEREKEN REFORMLAR.....	59
2.4. GEÇİŞ SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK PERFORMANSIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	65
2.4.1. Ekonomik Büyüme	66
2.4.2. Enflasyon	69
2.4.3. İşsizlik	71
2.4.4. Doğrudan Yabancı Yatırım	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN	
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK	
UYGULAMA	
3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI.....	77
3.2. EKONOMETRİK METODOLOJİ	81
3.2.1. Panel Regresyon Analizi.....	81
3.2.2. Panel Regresyon Model Seçimi.....	83
3.3. VERİ SETİ VE MODEL	84
3.4. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri.....	24
Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdamın Nicelik, Nitelik ve Konumu Üzerine Etkileri.....	37
Tablo 2.1. Piyasa Ekonomisine Geçiş	50
Tablo 2.2. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç ve 2018 Yılındaki Durumu.....	60
Tablo 2.3. Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranları (%).....	70
Tablo 2.4. Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$).....	75
Tablo 3.1. Veri Seti Tanıtımı.....	85
Tablo 3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Sabit Etkiler Modeli, Bağımlı Değişken: Logaritmik Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla.....	87

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Çok Uluslu Şirketlerin Organizasyon Yapısı.....	20
Şekil 2.1. GSMH’ın Uygulanan Liberalizasyon Reformları Ardından Bazı Geçiş Ülkelerindeki Seyri.....	58
Şekil 2.2. Geçiş Ekonomileri Performansını Belirleyen Faktörler.....	65
Şekil 2.3. Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Oranları % (1991-2018).....	68
Şekil 2.4. Geçiş Ekonomilerinde İşsizlik Oranları % (1991-2018).....	73

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KBDGSYH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MDA	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin yüksek hızlı ve istikrarlı olması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel hedefidir. Fakat bazı ülkelerde bulunan sermaye yetersizliği sorunu gerekli büyümenin sağlanabilmesine engel olmaktadır. Bu soruna yönelik yurt içi tasarruflar artırılmaya çalışılsa da düşük gelir seviyesi, tasarrufların yeterli düzeyde yükselememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik büyüme sağlayabilmesi için bir dış finansman kaynağına ihtiyaç duyduğu ve bu kaynaklardan daha çok doğrudan yabancı yatırımların tercih edildiği bilinmektedir. Özellikle, artan serbestleşme hareketleri ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik sınırlar buharlaşmaya başlamış ve bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırımlara duyulan ilgi daha da artmıştır. Diğer taraftan, artan serbestleşme hareketleri ve gelişen teknoloji sayesinde doğrudan yabancı yatırımdan sağlanacak sermayenin ülkelere girişi de kolay hale gelmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar gittikleri ülkenin sadece sermaye düzeyini artırmakla kalmayıp aynı zamanda yeni üretim teknikleri ve teknoloji transferi de sağlayarak ülkenin uluslararası piyasadaki rekabetini artırma olanağı da tanımaktadır. Bunlara ek olarak doğrudan yabancı yatırım yeni iş alanlarının oluşumuna, yerli yatırımların ve beşeri sermayenin artışına da katkıda bulunur. Söz konusu bu etkiler, genel refah seviyesinin yükselmesini sağlamak suretiyle ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektedir. Fakat yapılan yatırımlar dışa bağımlılığın artmasına ve yerli firmaların zarar görmesine sebep olarak ülkelerin ekonomik gelişimine de engel olabilmektedir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımlar bir taraftan ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik katkı sağlarken diğer taraftan büyümeyi olumsuz etkileyecek davranışlarda da bulunabilmektedir.

1990'lı yılların ardından planlı ekonomiyi terk ederek piyasa ekonomisine yönelen ülkelerin dış finansman ihtiyacına giderek gerek duyması ve yabancı yatırımcılar tarafından yeni pazarların keşfedilmesi geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımların ilgi odağı olmasını getirmiştir. Verilen tüm bilgilerden hareketle yapılan bu çalışmada geçiş ekonomilerinden seçilen ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde doğrudan yabancı yatırımların etkisinin hangi yönde olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde ilk olarak doğrudan yabancı yatırımı tanımlamaya yönelik kavramsal bilgiler ve çok uluslu şirketler üzerinde durulmuştur. Ardından doğrudan yabancı yatırımların ülkelere gitmesinde rol oynayan temel faktörler üzerinde durulmuş ve son olarak ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki yaratacağına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde, geçiş ekonomileri kavram ve özellikleri üzerinde durulduktan sonra benimsenen stratejiler ve geçiş süresince ülkelerin göstermiş olduğu ekonomik performans makroekonomik göstergeler aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son bölümünde ise seçilmiş geçiş ekonomilerinde ekonomik büyümeyi doğrudan yabancı yatırımların nasıl etkilediğine yönelik bir panel regresyon analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1.1. YATIRIM KAVRAMI

Halk dilinde yatırım, genellikle hali hazırda bulunan taşınır veya taşınmaz mallar üzerine (altın, arsa, taşıt, döviz ve menkul kıymet gibi.) yapılan alım satımlar için kullanılmaktadır. Ancak bu tür alım satımlar iktisadi anlamda bir yatırımı ifade etmez. Çünkü bu çeşit yatırımlar kişilerin kendi aralarında alıp sattıkları finansal işlemlerden ibaret olup üretim ve sermaye stokuna yönelik bir artış meydana getirmemektedir. İktisadi anlamda yatırımdan söz edebilmek için üretim veya sermaye artışına yönelik yatırımların olması gerekmektedir. Örneğin, yeni bir fabrikanın açılması veya üretim faaliyetinde bulunan bir tesisin makine veya teçhizatını yenilemesi bir iktisadi yatırım olarak değerlendirilmektedir (Tomanbay ve Gümüş, 2004, s. 275-276).

Genellikle yatırımları belirleyen temel faktörler gelir, maliyet ve beklentiler olmaktadır. Firmalar yatırım kararı verirken öncelikle kendi gelir durumlarından ve ülke genelindeki ekonomik iniş çıkışlardan etkilenerek yatırımlarını şekillendirirler. Ülke ekonomisinde yaşanan olası bir durgunluk firmaların yatırım yapma konusunda istekli davranmamalarına sebep olacaktır. Firmalar sermaye malı satın alırken genelde borçlanma yoluna gittikleri için faizle karşı karşıya kalmak durumundadırlar. Dolayısıyla dönemin faiz oranları yatırım maliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Faiz oranlarının yüksek seviyede olduğu bir dönemde daha az, düşük olduğu dönemde ise daha fazla yatırım gözlemlenmesi söz konusudur. Aynı zamanda vergi oranlarının yüksek seviyede olması da firmaların maliyetini yükselteceği için daha az yatırım yapma eğilimi oluşacaktır. Yatırımları etkileyen bir diğer faktör ise beklentiler olmaktadır. Firmalar, yatırım yapmayı düşündükleri ülkenin, gelecekteki ekonomik durumunu öngöremiyorsa söz konusu ülkeye yatırım yapma konusunda pek istekli davranmayacaktır (Tomanbay ve Gümüş, 2004, s. 276-278).

1. 2. YABANCI SERMAYE YATIRIMI

Yabancı sermaye yatırımı, uluslararası yatırım ve yabancı yatırım gibi farklı terimlerle de adlandırılmakla birlikte kısaca, bir ülkede bulunan sermayenin başka bir ülkeye transfer edilmesidir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na göre (OECD) yabancı sermaye yatırımı; yabancı yatırımcının firmadan alacağı üretim haklarını (hisse ve borç senedi gibi), firmaya temin edeceği kredileri, yabancı yatırımcının firmadaki dağıtılmayan ve yatırıma ilave edilen gelirlerdeki payını kapsar (Bayraktar, 2003, s. 4).

Daha genel bir tanımla yabancı sermaye yatırımı, bir ülkenin kazancını daha sonradan elde etmek üzere dış kaynaklardan tedarik edeceği ekonomik gücüne, yerel varlıkları ekleyebileceği mali, bilgisel (know-how), hizmetsel ve teknolojik kaynakların tümüne denilmektedir. Yabancı sermaye yatırımı, yatırım yapılacak ülkenin ulusal sermayesi değildir. Bu sermaye kaynak olarak geldiği ülkenin veya o ülkenin dışındaki başka bir ülkenin sermayesi de olabilir. Yabancı sermaye yatırımı başka ülkelere, bölgelerden başka şirketler, kişiler veya devletler tarafından gelmiş ve o ülkenin yerel sermayesine belirli süreli olarak ya da kalıcı olarak katılmış bir dış sermaye konumundadır. Ülkeye gelen bu dış sermayenin yapmış olduğu faaliyetler sonucunda elde edilen kazançlar yabancı sermayenin geldiği ülkeye ya da başka ülkelere aktarılabilir veya yatırım yapılan ülkede kalarak sermayeye eklenebilir (Erol, 2000, s. 72).

Yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı sömürgecilik dönemine kadar uzanmaktadır. Sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte de batı ülkelerinde hızlı bir sermaye birikimi oluşmuş ve bu sermayeye sahip olan ülkelerdeki işletmeler en çok kâr getirecek yeni yatırım alanlarına yönelmeye başlamışlardır. Bu yatırım alanları Avrupa endüstrisinin ucuz hammadde ihtiyacını karşılayacak olan sömürgelerle az gelişmiş ülkelerde yer almaktaydı. 1800'lü yılların başlarında petrol ve maden gibi hammadde arayışında olan İngiltere sömürgecilik hareketleriyle yabancı yatırımlara öncülük etmiştir. İngiltere ile başlayan bu süreç diğer büyük devletler tarafından da izlenmiştir (Özer, 1993, s. 124). Sanayi devriminin sonlarına gelindiğinde ise Avrupa'daki işletmeler dışarıdan mal alıp ülke içerisinde satarak kâr elde etmeyi ikinci plana atmış ve daha çok sanayi malları üretimine yönelmişlerdir, bu dönemde öne çıkan sanayi malları ise genelde tarım ve madencilik olmuştur. Afrika ülkelerinde maden rezervlerinin bol ve ucuz olması nedeniyle bu bölgeye daha çok madencilik yatırımı

yapılırken Güneydoğu Asya ve Latin Amerika gibi diğer bölgelerde madenciliğin yanı sıra tarım yatırımları da öne çıkmıştır. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarıyla ön plana çıkan Avrupalı işletmelerin aksine ABD'deki işletmeler bu denli aktif rol oynayamamıştır, bunun sebebi ise altyapı yatırımlarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Koparal, 2014, s. 8-9).

Birinci dünya savaşını kapsayan yıllarda (1914-1918) yabancı sermayenin daha çok yoğunlaştığı ülke ABD olmuştur. 1929 yılında dünya ekonomik buhranı yaşanmadan önce de genellikle sermaye ihracı gelişmiş ülkelere doğru kaymaya başlamıştır. Fakat ekonomik buhran, yabancı sermaye yatırımının artış seyrini frenlemiş ve yabancı yatırımcılar yatırımlarını geriye çekmeye başlamışlardır (Akdiş, 1988, s. 65-66).

İkinci dünya savaşı sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılma sürecine girdiği 1990'lı yılların başına kadar da gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarına karşı çekimser yaklaşmışlardır. Bu yıllarda gelişmiş ülkeler arasında yabancı sermaye yatırımı büyük ilgi görmeye başlamış ancak gelişmekte olan ülkeler daha fazla dış finansmana gereksinim duymalarına rağmen ekonomik bağımsızlıklarına zarar geleceğini ve yerli firmalarının rekabet edemeyeceğini düşündükleri için yabancı sermaye yatırımlarına sınırlı seviyede izin vermişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yaptıkları yabancı sermaye yatırımlarını bir sömürgecilik aracı olarak kullandıklarını düşündükleri için çeşitli tedbirler almışlardır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan ülkelerin de yabancı sermayeye yönelmeleriyle beraber dünya genelinde yabancı sermaye yatırımına yönelik bir rekabet başlamıştır. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımına ilgi göstermeye başlamışlar ve yabancı sermaye yatırımı ülkelerine çekmek için çeşitli düzenlemeler yaparak birbirleriyle yarış içerisine girmişlerdir. Bu dönemde bilgi teknolojisinin, haberleşme ve ulaşım faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak coğrafi uzaklıkların önemini yitirmesiyle birlikte yabancı sermaye hareketlerinde hızlı bir artış görülmeye başlanmıştır (Bayraktar, 2003, s. 7-9).

Günümüzde uluslararası ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine olan ekonomik bağılıklarının artma eğilimi göstermesine yani ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegre olmasına küreselleşme adı verilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomilerinin refah düzeylerinin birbirlerine yaklaşacağını ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerin yararına olacağını savunan görüşler ortaya çıkmıştır (Aslan

vd., 2007, s. 5). Küreselleşmeyle beraber ticarete liberal politikalara duyulan ilgi artış seyri izlemiş, para ve sermayenin serbest dolaşımı yaygınlık göstermiştir. Bu devirde yatırımcıların sadece kendi ülkelerinin piyasasında üretimde bulunmaları pek rastlanır bir durum olmamaktadır. Diğer ülkelerin piyasasına girip pazar paylarını arttırarak ölçek ekonomilerinden yararlanmak isteyen yatırımcılar yatırımlarını arttırmışlardır (Nur ve Dilber, 2017, s. 16).

İktisat literatüründe yabancı sermaye yatırımları; mali piyasalar aracılığıyla yapılan “Portföy Yatırımları” ve reel olarak yapılan “Doğrudan Yabancı Yatırımlar” şeklinde sınıflandırılır.

1.2.1. Portföy Yatırımı

Portföy yatırımı aynı zamanda dolaylı yabancı sermaye yatırımı olarak da adlandırılmakta olup tasarruf sahibi olan yatırımcıların uluslararası sermaye piyasasında politik risk, kur riski ve bilgi riski gibi çeşitli riskleri göz önüne alarak kazanç sağlamak için hisse senedi, bono ve diğer sermaye piyasası araçlarına yaptıkları yatırımdır. Ayrıca, bir firmanın hisse senetlerine yapılan yatırım % 10'dan daha az ise yatırımcının firma üzerinde çok etkin rol oynayamamasından kaynaklı olarak bu yatırım da portföy yatırımı içerisine girmektedir. Bu tür yatırımların yapılması ülkenin sermayesine katkıda bulunmakla birlikte kısa vadeli yatırımlardır. Bu yüzden portföy yatırımları sıcak para olarak da nitelendirilmektedir. Portföy yatırımları kendi içerisinde de ikiye ayrılmakta olup bir ülkenin piyasaya ihraç etmiş olduğu menkul kıymetlerin uluslararası yatırımcılar tarafından o ülkenin sermaye piyasasında alınıp satılmasına uluslararası portföy yatırımı, bu işlemin ülke dışından bir merkezde gerçekleşmesine ise piyasalararası portföy yatırımı denir. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve OECD'nin yapmış oldukları tanımlamada portföy yatırımı içerisinde farklılıklar mevcuttur. IMF bankalara yapılan yatırımları ve gayrimenkul yatırımlarını portföy yatırımının dışında tutarken OECD bu yatırımları da portföy yatırımı içerisinde bulundurmaktadır (Vardar, 2016, s. 455-456).

Dolaylı yabancı sermaye yatırımının yapılmasına neden olan dışsal ve içsel faktörler bulunmaktadır. İçsel faktörler; devlet tahvili ve hazine bonusu gibi menkul kıymetlerin faiz oranları, ülkenin büyüme hızı ve enflasyon oranı gibi değişkenler olup dışsal faktörler; yatırımcının kendi ülkesindeki faiz oranı, büyüme oranı ve enflasyon

oranı gibi değişkenlerdir. Yatırımcı kendi ülkesinin göstergelerini ve diğer gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik göstergelerini göz önüne alarak en kârlı ve en risksiz olan ülke de yatırımını gerçekleştirme isteğinde bulunur. Eğer ülkeler sermaye akışının nedeninin içsel faktörler olduğunu biliyorlarsa o zaman uygulayacakları çeşitli maliye ve para politikalarıyla ülkelere daha fazla sermaye akışı sağlayabilme imkânları olacaktır. Fakat sermaye akışının temel nedeni dışsal faktörler ise ülkelerin uygulayacakları politikalar da sınırlı düzeyde kalacaktır (Yıldız, 2012, s. 25).

Portföy yatırımlarının ülke ekonomilerine olumlu katkıları; ülkeyi borç yükümlülüğüne sokmadan kredi imkânı tanınması, ülkenin sermaye piyasasının gelişimine katkıda bulunması ve cari açığın kapatılmasına yardımcı olması şeklinde sıralamak mümkündür (Kaya ve Öndeş, 1997, s. 21). Portföy yatırımlarının olumlu etkileri olmasının yanında birtakım olumsuz etkileri de vardır. Bu yatırımlar kısa vadeli yatırımlar olmasından dolayı sürekli hareket halinde ve genellikle istikrarsızdır. Portföy yatırımlarının ülkeyi aniden terk etmesi ekonomi de büyük bir krizin ortaya çıkmasına veya krizin daha da artmasına neden olabilmekle birlikte bu duruma 1994 Meksika krizi örnek olarak gösterilebilir (Öcal ve Polat, 2012, s. 70).

1990'da Meksika'nın finansal serbestleşmeye yönelik uygulamış olduğu politikalar gelişmekte olan ülkelere örnek olmuş ve gelişmekte olan ülkeler arasından ön plana çıkmıştı. Dolayısıyla yabancı yatırımcıların önündeki çoğu engel artık kalkmıştı. Meksika'da tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin getirisinin o dönemde yüksek olması yabancı yatırımcıları cazip kılmış ve yabancı sermaye yatırımlarında yüksek artışlar görülmüştür. Yatırımlar 1991'de 19 milyar dolarken 1994'te 28 milyar dolara çıkmıştır. Portföy yatırımlarının bu kadar hız kazandığı dönemde Meksika para birimi olan peso aşırı derecede değer kazanmıştı. ABD'nin şubat 1994'te sıkı para politikası uygulamasıyla birlikte Meksika'dan portföy sermaye çıkışı gerçekleşmeye başlamış, borsa %30 oranlarında değer kaybı yaşarken peso da spekülatif saldırılar sonucunda değerini yitirmiş ve kriz patlak vermiştir (Esen, 1998, s. 64-65). Buradan anlaşılabileceği üzere dolaylı yabancı yatırımlar gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle birlikte çok hızlı hareket etmekte olup ülkeye girişlerinin genellikle olumlu sonuçlar doğurduğu fakat ani çıkışların da kriz gibi olumsuz sonuçlara sebep olabileceği görülmektedir.

1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım

IMF ve OECD'nin yapmış oldukları tanımlara göre doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir ülkede yerleşik olan yatırımcının kendi ülkesinin sınırlarından çıkıp başka bir ülkede kalıcı olarak faaliyette bulunmasıdır. Doğrudan yabancı yatırım olabilmesi için yabancı yatırımcı, yerel firmanın %10 veya daha fazla hisse değerine sahip olmalı ya da oy hakkının bulunması gerekmektedir. Yabancı yatırımcının burada şirketi kontrol etme yetkisi veya söz hakkı elde edebilmesi önem arz etmektedir (Duce, 2003, s. 2-4).

Türkiye'de 17 Haziran 2003 tarihinde yayınlanan 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanununu yabancı ülkelerin mevzuatına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları, vatandaşlığı başka ülkede bulunan gerçek kişiler ile yabancı ülkede yerleşik olarak kalan Türk vatandaşları yabancı yatırımcı olarak tanımlanmıştır. Doğrudan yabancı yatırım ise yabancı yatırımcının ülkeye getirdiği (Aydemir, Arslan ve Uncu, 2012, s. 72):

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından alışı ve satışı gerçekleştirilen konvertibl para biçimindeki nakit sermaye,
 - Firma menkul değerleri (Devlet tahvilleri dışında),
 - Makine gibi araç gereçler,
 - Fikri ve Sınai haklar,
 - Yurt içinden tedarik edilen yeniden yatırımda kullanılan kâr veya parasal değeri olan yatırım ile ilgili diğer haklar,
 - Tabii kaynakların aranıp bulunmasına ve çıkarılmasına yönelik kazançlar gibi iktisadi varlıklar vasıtasıyla;
- 1) Yeni bir firma kurmak ve şube açmak
 - 2) Menkul kıymet borsaları haricinde hisse alımı ya da borsadan en az %10 hisse alımı veya bu oranda oy hakkı sahibi olma ile bir şirkete ortak olmayı ifade eder.

Genel olarak DYY bir ülkede ikâmet eden bireylerin veya şirketlerin, diğer ülkelerde oluşturduğu yeni bir firma kurma, mevcut da bulunan bir firmanın belirli bir alanına ortak olma ya da tümünü satın alma gibi gerçekleştirilen faaliyet olarak tanımlanabilir (Hazine Müsteşarlığı, 2010, s. 11).

Yabancı sermaye hareketleri olan DYY ile Portföy yatırımları; sermaye transferi gerçekleştirmelerine rağmen aralarında önemli birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Aydın, 2004, s. 242-243):

- Doğrudan yabancı yatırım ile portföy yatırımı arasındaki en temel fark, yönetim konusudur. Doğrudan yatırımı ülke sınırları dışında gerçekleştiren şirketlerin yönetimi merkez şirkete bağlı ve yönetim kadrosu merkez tarafından belirlenmektedir. Portföy yatırımında ise yatırım yapılan şirketlerin yönetimine direk etki etme durumu söz konusu değildir.
- Doğrudan yabancı yatırımlarda yatırımcı gideceği ülkeye sermaye ile birlikte yeni teknoloji, idari bilgiler ve marka gibi değerler götürmekteyken, Portföy yatırımında yatırımcı yatırımda bulunduğu ülkeye yalnız sermaye götürmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımı genellikle şirketler yapmaktayken, portföy yatırımı bireyler tarafından yapılmaktadır.
- Portföy yatırımı ve Doğrudan yabancı yatırım arasındaki bir başka fark ise getirileridir. Portföy yatırımları tahvil şeklinde gerçekleştiriliyorsa getirisi faiz, hisse senedi şeklinde ise temettü kazançları elde edilir. Fakat doğrudan yabancı yatırımların sermaye kazançları ve kâr payı haricinde servis ücretleri, royaltiler ve komisyonlar gibi birçok getirisi bulunmaktadır.
- Portföy yatırımları kısa vadeli iken doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadeli.
- Portföy yatırımları yüksek riske sahip iken doğrudan yabancı yatırımlarda daha az risk durumu söz konusudur, çünkü doğrudan yabancı yatırımda riski çeşitlendiren birçok unsur bulunmaktadır.

1.2.2.1. Doğrudan yabancı yatırım çeşitleri

Yabancı şirketler, ülkelere yapacakları doğrudan yabancı yatırımları farklı şekillerde gerçekleştirebilmektedir. Bunlar arasında yerli bir şirkete ortak olma, yeni bir şirket açma, mevcut şirketler ile birleşme ya da stratejik birlikler oluşturma yer almaktadır.

1.2.2.1.1. Ortak girişim ve tam mülkiyete bağlı şirket

Bireylerin kendi istekleri tarafından kanuni yollarla bir firmayı iki veya daha fazla kişi ile yönetmek veya işletmek için yaptıkları iş birliğine ortaklık adı verilir. Ortaklıkların oluşturulması zor değildir. Ortakların firma adını kayıtlara geçirtmek için kanuni izinlerin alınması gerekmektedir. Ortaklarda aranan genellikle finansal kaynak veya yönetsel beceri özellikleri olmakta, hatta bir ortakta finansal kaynak diğerinde yönetim becerisi varsa o zaman firma için çok daha olumlu olacaktır. Her bir ortak diğer ortakların yaptıklarından sorumlu olmakla birlikte parasal yükümlülüklerden de sorumludur. Yani firmanın elde ettiği kâr nasıl ki tüm ortakları kapsamaktaysa firmanın üstünde oluşan borçlarda tüm ortakları kapsamaktadır. Bu yüzden ortaklık kârlı gibi gözükse de ortakların birbirine bağlı olması durumu belli bir riski de içermektedir. Bu gibi sorunları önleyebilmek adına firmalar çeşitli sermaye kısıtlamaları getirerek sınırlı ortaklık yapmaktadır. Bir firmaya ortak olan bireylerin ortaklıktan çıkmaları oldukça zordur, çünkü ortak olduğu hisseleri satın alacak kişileri bulması bir hayli zaman gerektirir (Boone ve Kurtz, 2013, s. 167-168).

Başka ülkede yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcıların yeni bir şube veya firma açması tam mülkiyete bağlı şirket olarak adlandırılırken yerli firmaya yabancı yatırımın ortak olmasına ise ortaklaşa girişim adı verilir. Yönetimin her iki ortak arasında paylaşılması firma açısından olumlu olmaktadır. Yabancı ortak teknolojisini, yönetim tecrübesini, teknik bilgi ve donanımı ile katkıda bulunurken ulusal ortak ise gereken hammadde ve doğal kaynakları edinmede kolaylık sağlamanın yanında ulusal piyasa konusundaki bilgileri ile de katkıda bulunur. Bu ortaklık sayesinde yeni teknolojiden yararlanabilme, dış ekonomi hakkında bilgi edinme ve ortak araştırma ve geliştirmeyeyle tüketicilerin farklı ürünlere ulaşılmasına imkân sağlanır. Yabancı yatırımcıların ortaklık kurmak yerine tam mülkiyetle bir firma açmalarının sebebi ortaklığın bir dezavantajının olmasından kaynaklanır. Ortaklık kurmanın dezavantajı yabancı ortağın elinde tekel olarak bulunan teknolojik bilginin ulusal firmalar tarafından öğrenilme olasılığının yüksek olup yabancının elindeki en büyük kozun gitme durumunun söz konusu olmasıdır (Küçüker, Karasu ve Divanoğlu, 1976, s. 31-32).

Yabancı şirketlerin ülke dışında faaliyette bulunmalarındaki temel amaçları kâr elde etmek olduğundan hangi ülkelerde ne tür DYY yapacakları da önemli olmaktadır. Bazı ülkelerde yabancı yatırımcılar %50'den fazla, firmanın mülkiyetine sahipken bazı

ülkelerde %20 olabilmektedir işte bu farklılığın sebebini yabancı yatırımcıları ulusal şirketle ortaklık kurmaya mecbur kılan bazı faktörlerde aramak gerekir, bunlar (Koparal, 2014, s. 23-24):

- Ülkelerin farklı ekonomik düzeyde olmasından kaynaklanır. Gelişmekte olan ülkelerde çeşitli risklerin bulunması, milli gelirin düşük olması ve geleceğin ön görülememesi gibi etkenler nedeniyle yabancı yatırımcılar daha temkinli davranmakta olup yatırımlarını ortaklık şeklinde yapmaktadırlar.
- Ülkelerin yabancı sermayeye yönelik gösterdikleri tutum da buna etki etmektedir. Bazı ülkeler yabancı sermaye yatırımlarına daha esnek davranıp hatta teşvikler uygulamakta iken bazı ülkeler kısıtlayıcı önlemler almaktadır. Bu kısıtlayıcı durumlarda yabancı yatırımcılar genellikle ortaklaşa yatırım yaparlar.
- Son olarak üst yönetimin düşüncesi ve projesi bazı ürünlerde şube açmayı uygun görmekte iken bazı ürünlerde ortaklık kurmayı uygun görür.

1.2.2.1.2. Şirketler arası birleşmeler

Şirketler arası birleşme aynı zamanda şirket evlilikleri olarak da bilinmekte olup en az iki şirket tarafından gerçekleştirilir. Hedefte olan bir şirketin tasfiye edilmesiyle birlikte tüm sermaye ve borçların birleştirilen başka bir şirketin bilançosuna aktarılma işlemine denmektedir. Fakat çalışma faaliyetleri veya kuruluş alanları böyle bir imkâna yer vermediyse birleşme sadece hukuksal açıdan gerçekleşmiş olmaktadır. Şirketler arası birleşmenin sonucunda tasfiye edilen şirket artık birleştirilen şirketin tesisine bürünmüş olur. Şirket birleşmesinde birleştiren şirketin tasfiyesine gerek olmamaktadır çünkü hedef şirketin hukuki varlığı ortadan kaldırılarak, birleştiren şirketin bünyesine katılımıyla bir holding çatısı altında faaliyet de bulunur. Şirketler arası birleşme ile satın alma arasındaki temel fark şirketler arası birleşmede iki şirket birbirleriyle belirli konularda anlaşma sağlamaya çalışırlar. Satın almada ise, satın almak isteyen kişi veya şirketler hedefteki şirkete teklif götürürler. Satın almada temel karar verici hedefteki şirket sahipleri iken birleşme de temel karar her iki tarafa kalmıştır. Birleşmeyi isteyen şirket, benzer iş alanında üretimini sürdüren firma ile birleşmeyi, firmaya hammadde ve mal gibi çeşitli kaynaklar sağlayabilecek olan şirketle birleşmeyi, firmanın ürettiği malları pazarlayabilecek olan firmayla birleşmeyi ve firmanın çalışma alanı dışında üretim yapan bir şirketle birleşmeyi tercih eder. Birleşmeyi isteyen şirket buradaki

kararını kendisine getirecek olan fazla kâra göre belirleyecektir (Sarıkamış, 2003, s. 40-42).

Şirketler arası birleşme yerli ülke şirketleri arasında gerçekleştirilebildiği gibi yabancı şirketle yerli ülke arasında da gerçekleştirilebilir. Bu durum genellikle sınır ötesi birleşmeler olarak nitelendirilir. Ekonomik küreselleşmeyle birlikte sınır ötesi şirket birleşmeleri hız kazanmıştır. 1990'lı yıllarda ABD'nin yükselen ekonomisi birçok yabancı şirkete güven veriyor yabancı şirketler ise bu güven içerisinde şirketlerini birleştiriyorlardı. Sınır ötesi şirket birleşmeleri günümüzde daha çok bankacılık ve hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır. Sınır ötesi şirket birleşmelerinin bir takım olumlu ve olumsuz etkileri bulunmakta olup bunlar şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2003, s. 722):

Olumlu etkileri:

- Yabancı bir ülkede veya belirli bir bölgede kısa zaman içerisinde faaliyette bulunmaya imkân tanır.
- Teknolojiyi kendisinin üretmesi yerine daha az maliyetle teknolojiyi elde etme imkânı elde eder.
- Sadece iç piyasada faaliyetini sürdürmesine göre üretim miktarını artırarak ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanma imkânı doğar.
- Sermaye kaynaklarının, yönetimin ve teknolojinin bütünleştirilmesi şirketin kârlılığını, rekabete olan gücünü ve hisse değerlerini yükseltir.

Olumsuz etkileri:

- Ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar, şirketler arası birleşmeleri zorlaştırmaktadır genellikle bu durum kültürlerine bağlı olan şirketler arasında görülür.
- Yerli bir firmanın, yabancı bir şirketin bünyesine katılımıyla yerli firma, yabancı firma içerisinde bir takım özelliklerini kaybedebilir. Bu da ev sahibi ülkede politik ve ekonomik sorunlara sebep olur.
- Farklı ulusların şirketlerinin birleşmesi sözleşmeler ve ücretler konusunda çeşitli uyuşmazlıklara sebep olabilir.

1.2.2.1.3. Stratejik birleşmeler

Doğrudan yabancı yatırımın türlerinden biri de stratejik birleşmedir. Stratejik birleşmelerin en basit yönü, şirketlerin hisse senetlerinin belirli bir kısmını kendi aralarında değiştirmeleridir. Şirketlerin temel arzuları hisselerinin güvenilir şirketlere veya kişilere geçmesidir. Sadece hisse senetlerinin değiş tokuşu doğrudan yatırım olmamakta daha çok portföy yatırımını ilgilendirmektedir. Stratejik birleşme eğer ki daha geniş kapsam da ise hisse senetlerinin değiş tokuşu yanında mal ve hizmet üretmek için de faaliyete bulunmasını kapsar. Bu tür birleşmeler genellikle otomotiv, iletişim teknolojileri ve elektronik cihazlar gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Stratejik birleşmeler daha çok yüksek teknolojinin kullanıldığı ve yüksek maliyetli üretilen ürünler yönünden daha uygun olmaktadır. Yöntemlerden biri de pazarlama ve hizmet alanlarında yapılan stratejik birleşmedir. Burada daha çok şirketler piyasaları bölüşerek birbirlerini temsil ederler, bu sayede daha etkin bir faaliyete bulunmuş olurlar. Bu yapı rekabeti kısıtladığı için kartelleşmeye benzemektedir. Mal ve hizmet anlaşması veya pazarlamaya yönelik anlaşmalar daha çok doğrudan yabancı yatırımın bir çeşidi olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın diğer türlerinden stratejik birleşmelerin farkı şirketler arasında hisse senetlerinin değiş tokuş edilmesidir (Seyidoğlu, 2003, s. 722-723).

1.2.2.2. Doğrudan yabancı yatırımın olumlu ve olumsuz etkileri

Doğrudan yabancı yatırımlar, diğer yatırım çeşitleri gibi kâr amacı güdülerek yapılan yatırımlardır. Bu amaçla yapılan yatırımlar, ülkelere bir takım etkiler bırakır. Bu yatırımların ev sahibi ülkeye birçok olumlu etkilerinin bulunmasının yanı sıra bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirmesi mümkündür.

1.2.2.2.1. Olumlu Etkiler

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke için verimlilik ve hizmetlerin kapsamı açısından birçok olumlu etkisi bulunmakla beraber, bu etkiler rekabetin yoğun olduğu sektörlerde daha bariz yaşanmaktadır. Genel anlamda ülke ekonomileri büyüme ve kalkınma sağlayabilmek için DYY'lere büyük önem vermektedir. (Kaymak,2005,

s.79). DYY'lerin ülke ekonomilerine kattığı bu olumlu etkiler, şu şekilde sıralanabilmektedir (Alp, 2000, s. 219-221):

- Doğrudan yabancı yatırımlar, gittikleri ülkelere ek kaynak transferi sağlayarak üretim kapasitesinin artmasını sağlar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi ve kalkınmalarının sağlanması için sermayeye duydukları ihtiyaç aşîkârdır, bu nedenle doğrudan yabancı yatırım bu sermaye ihtiyaçlarını karşılayabilmede bu ülkeler için büyük önem taşımaktadır.
- Doğrudan yabancı yatırımlar; bilgi kazanımları ve teknolojik gelişmeleri, tecrübeli bir yönetim ekibini, farklı üretim ve pazarlama yöntemlerini de gittikleri ülkelerdeki firmalara aktarabilmektedir. Dolayısıyla, ülke içerisindeki firmalar arasında genel rekabeti artıracak ve yerli firmalar kendilerine pay çıkararak gelişmiş teknolojiden ve bilgi birikiminden faydalanacaklardır.
- Doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ülkeye uluslararası piyasalara katılma imkânları sunmakta ve böylece ülke uluslararası sistemin bir parçası olmaktadır. Ayrıca uluslararası ticaret ve pazarlama imkânlarını geliştirmekle beraber sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerde de olumlu rol oynamaktadır.
- Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeye geldiklerinde yeni iş alanları oluşturarak daha fazla iş gücü istihdamının sağlanmasına sebep olacaktır. Ayrıca, nitelikli elemanların farklı teknolojik ortamlarda kendilerini geliştirerek bilgi ve deneyimlerini artırma fırsatı olacaktır.
- Uluslararası piyasalara hâkim olan yabancı firmaların yapmış oldukları doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ülkeye dış piyasalar konusundaki deneyimlerini aktaracak ve satış pazarlama tekniklerini öğretecektir. Dolayısıyla bu imkânlar sayesinde ülke ihracatını artırma fırsatı yakalayacaktır (Seyidoğlu, 2007, s. 729-730).
- DYY ev sahibi ülkeye farklı mallar getireceği için tüketicilerin kısıtlı pazar ve mallarla sınırlı kalmamasını, farklı ürün seçeneklerini de görerek sınırlanmadan tüketim yapmalarını sağlar. Aynı zamanda geldikleri ülkedeki kazançlarına paralel olarak vergi ödedikleri için ev sahibi ülkenin vergi gelirlerine de olumlu katkıda bulunurlar (Demircan, 2003, s. 7-8).

1.2.2.2.2. *Olumsuz Etkiler*

DYY'nin ev sahibi ülkelerin ekonomik gelişmelerine pek çok katkı sağlamasıyla birlikte bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiler ise şu şekilde açıklanabilir (Seyidoğlu, 2007, s. 729-730):

- Gelişmekte olan ülkelere yapılacak doğrudan yabancı yatırımlar sonucunda ülke ekonomisinde çift başlı bir ekonomik yapı görülebilmektedir. DYY firmaları ev sahibi ülkelerde gelişmiş teknoloji ve teçhizat kullanırken yerel firmalarda daha geleneksel üretim yapısının bulunması sonucu aralarındaki fark, ülkede ekonomik birliğin bozulmasına yol açabilir.
- DYY'ler ülkelere gelirken o ülkenin koruyucu dış ticaret önlemlerini (ithalat sınırlandırılması, gümrük tarifeleri vb.) de ortadan kaldıracaktır. Bu koruyucu önlemlerin temel amacı yerli üretimi artırıp dışa bağımlılığı azaltmak veya tüketimin daraltılması amacıyla alınmaktadır. DYY'lerin bu koruyucu önlemleri saf dışı bırakması sonucu hammadde ve yarı işlenmiş ürünler ithal edilebilir, ayrıca yapılan ülke içi üretimle de tüketim kısıtlanması mümkün olmayabilir. Bu durum da dışa bağımlılığı artırabilmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımların başlıca özelliği şirket yönetimi üzerinde doğrudan bir denetim gerçekleştirmektir. Ülkeye plansız kabul edilen DYY'ler sektörleri ve ülke ekonomisini kontrol altına alıp, ev sahibi ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığına zarar verebilir.
- Doğrudan yabancı yatırımcılar Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) etkinliklerini ev sahibi ülkelerde değil, asıl merkezlerinde toplamaktadırlar. Bu nedenle ev sahibi ülke, araştırma ve geliştirme çalışmalarına katılamayıp yeni teknolojik gelişmeleri takip edemeyebilir. Sonuç olarak teknoloji ürünlerinin sürekli ithal edilerek temin edilmesi, teknolojiye dışa bağımlılığı oluşturur. Ayrıca, yabancı yatırımcılar ev sahibi ülkeye sınırlı teknolojileri kullanma hususunda baskı yaratarak ülkenin sanayileşmesini ve ulusal teknolojiye gelişmesini olumsuz etkileyebilir.
- Çok uluslu şirketler farklı ülkelerde şube açtıklarında, kendisiyle yarış içerisine girmesini engellemek için diğer ülkelere veya diğer piyasalara ihracat kısıtlaması getirebilir. Bu durumun sonucunda da ev sahibi ülkenin dolaylı yollardan ihracatını kısıtlamış olur.

- DYY'ler genelde ihracata yönelmeyip hammaddeleri yerli kaynaklardan almak yerine ana merkezlerinden yani ev sahibi ülkenin dışından temin etmektedir. Bu durumda yerel piyasalardan kazandıkları yüksek kârlarını yatırım yaptıkları ülke ekonomisine katmayıp, kendi ülkelerine transfer ederek ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki bırakır.
- Yabancı yatırımcılar; geldikleri ülkelerde tüm bölgelere, bölümlere veya illere eşit şekilde yatırım yapmak yerine daha çok gelişmiş bölgeleri tercih ederek yatırım kararı verirler. Bu durum sonucu ev sahibi ülkede bölgeler arası gelişmişlik farkı artmakta ve gelir dağılımında bozukluklar ortaya çıkabilmektedir (Gündoğan, 2002, s. 25).
- DYY'ler ev sahibi ülkede aynı sektör veya faaliyet kolunda çalışmakta olan yerel firmaları rekabet etmeye zorlar ve bu rekabet sonucunda teknoloji yenilikli, teknik bilgi ve donanımlı, daha seri ve aktif bir üretim yapılıır. Bu durum yerel firmaların gelişip ilerlemelerini sağlayacak olumlu bir etki iken önlem alınmadığı takdirde yerel firmaların bu rekabete yenik düşerek başarısız olmaları durumu da söz konusudur. Yabancı yatırımcı ile rekabet gücüne ulaşamayan firmalar, birer birer piyasadan dışlanarak çalışmalarına son verebilmektedir. Yerel firmaların kâr hadlerinin düşmesi ve piyasadan çekilmesi, yabancı yatırımcıların ülke ekonomisindeki etkinliğini artırmakta olup ev sahibi ülke açısından tehdit oluşturur. DYY'lerin ev sahibi ülkeye bir diğer olumsuz etkisi de kendi menfaatlerini ülke menfaatlerinden daha üstün tutmalarıdır. Gerekli gördükleri durumlarda üretim ve etkinliklerini bulundukları ülkelere alıp başka ülkelere taşırlar. Daha çok çok uluslu şirketlerde görülen bu durum ev sahibi ülkeye bazı zararlar verebilir. Örneğin, firmanın aniden çekilmesi sonucunda çalışanların işsizlik sorunlarıyla baş başa kalmalarıdır (Gedikli, 2011, s. 135136).
- Yabancı şirketlerin ülkeye girdikten sonra uygulamış olduğu bazı politikalar ev sahibi ülkeye zarar verebilmektedir. Örneğin, rekabeti engelleyici çalışmaları, vergiden kaçmaları, etik olmayan transfer fiyatlandırması yapmaları, çevre kirliliğine yol açacak şekilde çalışmalar yapmaları ve çevreyi koruma konusundaki ilgisiz tutumları gibi olumsuz davranışları ileri sürülmektedir (Kaymak, 2005, s. 83).

1.3. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1.3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihçesi, Kavramı ve Özellikleri

Çok uluslu şirketlerin tarihi sömürgecilik dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde ülkelerin izlemiş oldukları sömürgecilik faaliyetleri, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu doğal kaynak arayışı ve daha fazla kâr elde etme güdüsü çok uluslu şirketlerin doğmasına neden olmuştur. 17. yüzyıl boyunca sömürgeciliğin ürünü olan bu şirketler siyasi iktidarın bir parçası olmuş, Avrupa ülkelerinin çıkarları doğrultusunda faaliyette bulunmuşlardır. İlk modern ÇUŞ'lar 19. yüzyıl da Avrupa'da ortaya çıkmış, İsviçre'de Nestle (1867) ve Fransa'da Michelin (1893) buna örnek olarak gösterilebilir. Bu yüzyılda sanayi alanındaki girişimciler, taşıma maliyetleri ve gümrük vergilerinden kurtulmak için yatırımlarını çeşitli ülkeler de gerçekleştirmişlerdir. Fakat bu şirketler 19. yüzyılda dünya ekonomisinde pek etkili olamamışlar, bunun sebeplerinden biri ekim devrimi ile yabancı şirketlerin millileştirilmeye başlanmış olmasıdır. Diğer bir sebebi de ikinci dünya savaşının gerçekleşmesiyle ÇUŞ'ların yatırımlarının sınırlandırılmasıdır. İkinci dünya savaşından sonra Bretton Woods anlaşmasıyla doların uluslararası ödeme aracı olarak kullanımının kabul edilmesi ve ticaretin liberalleşmesiyle uluslararası pazarın genişlemesi ABD'li şirketlerin hızla yayılmasına neden olmuştur. ABD kökenli çok uluslu şirketlerin yayılması, Japonya ve Batı ülke kökenli çok uluslu şirketlerini de harekete geçirmiştir. Gelişen teknolojinin ve ticaretin serbestleşmesine yönelik atılan adımların her geçen gün artış göstermesiyle birlikte, çok uluslu şirketler dünya ekonomisinde etkin rol oynamaya başlamış ve her geçen gün çok uluslu şirketlerin sayısı artış göstermiştir (Çam, 1987, s. 97-101).

Doğrudan yabancı yatırım temel olarak çok uluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından gerçekleştirilmektedir. Bir firma birden fazla ülkede pazarlama ve üretim faaliyeti girişiminde bulunduğu zaman çok uluslu şirket yapısı kazanır. Bu genellemeden iktisatçılar, şirketlerin ne kadar ülkede faaliyette bulunduklarını ve bulundukları ülkedeki aktif oranlarını göz önüne alırlar. Sürekli ve planlı faaliyette bulunan iki veya daha fazla ülkede denetimi olan ve bulunduğu yabancı ülkelerde ürünlerinin en az %10'unun satışını yapan bir ülke kökenli tüm teşebbüslere çok uluslu şirket denmektedir (Çam, 1987, s. 96). Bir başka tanımlamaya göre ülke sınırlarını aşan, dünyanın farklı bölgelerindeki üretim faktörlerinden yararlanan, üretimini ise farklı

bölgede yapan ve mallarını birçok ülkeye pazarlayan şirketler olarak tanımlanır. Çok uluslu şirketlerden biri olan Ford, bu tanımlamaya örnek olarak gösterilebilir. Ford'un Merkury Tracer modelinin teknik çalışmaları ve dizaynı Japonya'da yapılmış, Meksika'da üretimi gerçekleştirilmiş olup ABD'de pazarlanmıştır. Artık birçok şirket bu durumu benimsemiş ulusal işletmeler uluslararası hale dönüşmekte olup çok uluslu şirket olma yolunda ilerlemektedir (Yalçiner, 2008, s. 297). Çok uluslu şirketi ulusal şirketten ayıran en önemli özellik dünyayı kapsayacak bir örgütlenme oluşturarak elde ettiği kaynaklarını ülke sınırlarının dışına çıkarmadaki esnekliğidir. Bunun yanında çok uluslu şirketler sadece büyük işletmeler olarak değil küçük işletmeler şeklinde de uluslararası piyasalarda faaliyette bulunmaktadır (Dereli, 2005, s. 61).

Çok uluslu şirketler kavramının literatürde farklı tanımlarının bulunmasına rağmen ortak kabul edilmiş bir tanımlı bulunmamaktadır. Kavramsal açıdan çok uluslu şirketleri daha iyi anlamlandırmak ve açıklayabilmek adına genel özelliklerine değinmek yararlı olacaktır. Çok uluslu şirketlerin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Şatıroğlu, 1984, s. 25):

- Çok uluslu şirketler birden fazla ülkede üretim faaliyeti gerçekleştirdiği için birçok ülkenin ÇUŞ'lara ev sahipliği yaptığı akla gelmektedir oysa sahiplik, ülkeler arasında dağılımından çok faaliyetin dağılımında yoğunlaşmıştır.
- Çok uluslu şirketlerin temel faaliyet alanları, uluslararası düzeyde birden fazla mal ve hizmetin üretilip dağıtılmasını, pazarlanmasını sağlayarak doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji aktarımı yaparlar.
- Çok uluslu şirketlerin kuvvetli bir sermayeleri bulunmaktadır.
- ÇUŞ'lar kendilerine bağlı tüm firma ve kuruluşların çalışmalarını ve idari yapılarını merkezden takip eder ve kontrol sağlarlar.
- Çok uluslu şirketlerin firma bütünlüğünü korumak amacıyla mal ve hizmetlerle ilgili proje ve uygulamaları uluslararası bir sistem tarafından gerçekleştirilir.
- ÇUŞ'lar gelişmiş ve modern teknolojik imkânlarla sahiptir. Teknolojik gelişmeler merkezi karar organlarınca veya Ar-Ge birimleri tarafından araştırılarak yürütülmektedir ve bu konularda oligopolistik yapıya sahiptirler.
- Çok uluslu şirketlerin temeli hususi sermayeye dayanmaktadır. Fakat sermaye sahipliği genelde belirsizleşmiştir bu sebeple sermaye sahipliği ile idare birbirlerinden ayrılmıştır.

- ÇUŞ'lar genelde anayurtlarının bir uzantısı olmasalar da ülkeleriyle aralarında doğal bir bağ bulunmaktadır. Bu bağlantı ya mali-ekonomik destek ya da ortaklık şeklinde görülmektedir.
- Çok uluslu şirketlerin ana unsurlarından bir diğeri de firma bütünlüğü, ekonomik menfaatler ve kazançların küresel düzeyde maksimumlaştırılmasıdır.

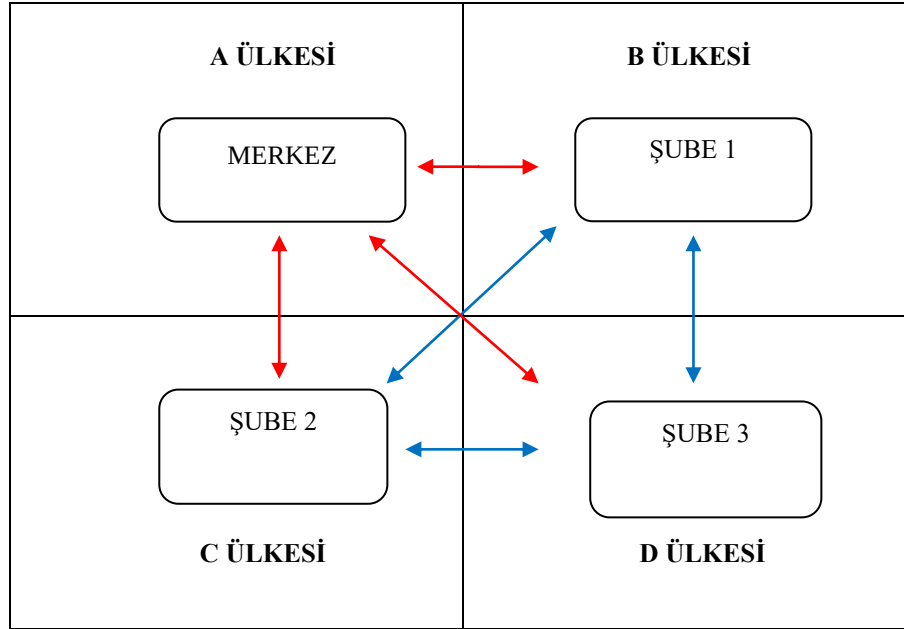
Çok uluslu şirketlerin piyasa faaliyetlerine değinmek gerekirse; bu piyasa faaliyetleri farklı şekillerde gerçekleşmekte olup, dikey yayılma, yatay yayılma ve küme yayılma olarak üç grupta incelenmesi mümkündür. İlk olarak dikey yayılma, Çok uluslu şirketlerin hammadde temini veya ara malları üretimi için yabancı ülkelerde faaliyette bulunmalarıdır. Bu dikey yayılma ÇUŞ'un geriye doğru yayılmasıdır. Bu duruma ham petrol üreten çok uluslu şirket örnek olarak gösterilebilir. Diğer dikey yayılma ise ileri doğru yayılma şeklindedir. Burada ÇUŞ'lar yabancı ülkelerde nihai mal üretimine yönelik faaliyette bulunurlar. Hammadde ve girdiler merkez ülkeden temin edilir. Bu durum en çok otomobil sektöründe görülür. Bir diğer piyasa faaliyeti olan yatay yayılma ise Çok uluslu şirketin, kendi ülkesinde üretmiş olduğu ürünleri yabancı bir ülkede de üretmesidir. Buradaki amaç yabancı ülkenin uyguladığı gümrük tarifesi ve kota gibi kısıtlamalardan kaçmaktır. Son olarak küme yayılma ise çok uluslu şirketin kendi üretim faaliyetinin dışında bir üretime yayılmasıdır. Örneğin, otomobil sektöründe üretim yapan çok uluslu şirketin tekstil sektöründe üretimde bulunmasıdır (İyiboşkur, 2001, s. 142).

1.3.2. Çok Uluslu Şirketlerde Yönetim

Çok uluslu şirketlerin etkinliğini ve kârlılığını arttırabilmesi için güçlü bir sermaye ve üretim teknolojisi gibi kaynaklara sahip olmasının yanında iyi bir yönetim biçimine ve organizasyon yapısına da sahip olması gerekir. ÇUŞ'ların iyi bir yönetiminin bulunması; kaynak etkinliğinin artmasına, ürün kalitesinin artmasına, iç ve dış müşteri tatmininin sağlanmasına ve küresel rekabette avantajlı çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu gibi sebeplerden ötürü çok uluslu şirketler yönetim konusuna önem vermektedirler (Yavuz ve Sivrikaya, 2009, s. 1218-1234).

Çok uluslu şirketlerin birçok ülkede şubeleri bulunmakta olup bu şubelerle merkez arasında sıkı bir ilişki vardır, bu ilişki Şekil 1.1'de gösterilmektedir. Şekil

1.1’de çok uluslu bir şirketin dört farklı ülkede faaliyette bulunduğu görülmektedir. Şubelerin birbirleriyle olan ilişkisi mavi, merkezle şubeler arasındaki ilişki ise kırmızı oklarla gösterilmektedir. Şubelerden merkeze doğru para, ürün ve bilgi akışı, merkezden yabancı ülkede faaliyette bulunan şubelere doğru denetim ve emir gerçekleştirilmektedir. Şubelerin birbirleri arasındaki ilişkiler teknik destek, rapor ve ticaret gibi üretime yönelik konular olmaktadır. Merkez ve şubeler çok uluslu şirketlerin bütünü oluşturmakta olduğu buradan görülmektedir. Çok uluslu şirketlerdeki bu ilişki gerçekte bu kadar kolay olmayabilir. Örneğin, şubeler farklı ölçekte olup, merkezle direk ilişki durumu söz konusu olmayabilir (Seyidoğlu, 2003, s. 734).

Şekil 1.1. Çok Uluslu Şirketlerin Organizasyon Yapısı

Kaynak: Seyidoğlu (2007)

Çok uluslu şirketlerin genel olarak organizasyon yapısı dörde ayrılmakta olup, bunlar Etnosentrizm, Polisentrizm, Geosentrizm ve Regiosentrizm şeklindedir. Bu organizasyon yapısından etnosentrizm, çok uluslu şirketin şubelerinin merkez tarafından gönderilen kişilerce yönetilmesi durumudur. Örneğin, bir Amerikan şirketinin Fransa’daki faaliyette bulunan şubesine yönetici görevlendirme durumudur. Etnosentrizm çok uluslu şirketlerin genellikle gelişim dönemlerinde tercih ettikleri bir yöntemdir. Gelişim dönemlerinde tercihte bulunmalarındaki en önemli neden riski minimize etmektir. Polisentrizm ise, etnosentrizmin tam tersidir yani çok uluslu şirket yöneticilerini merkezden görevlendirmek yerine şubenin bulunduğu ülkeden yönetici

seçme işlemidir. Örneğin, bir İngiliz şirketinin Hollanda da bulunan şubesine Hollanda'dan yönetici seçmesidir. Fakat çok uluslu şirketler üst düzey yöneticileri şubenin bulunduğu ülkeden kolay kolay seçmemekte olup daha çok orta düzey pozisyonlarda bu modeli kullanırlar. Geosentrizm de çok uluslu şirketlerin hem merkezdeki hem de şubedeki ülkelere yönetici seçmeme durumu olup üçüncü bir ülkeden yönetici seçme durumudur. Örneğin, bir Türkiye şirketinin Almanya da faaliyette bulunan şubesine İsviçre'den yönetici seçme işlemidir. Son olarak regiosentrizm ise çok uluslu şirketin şube yöneticisini şubenin bulunduğu bölgeden seçme işlemi olarak tanımlanabilir. Buradaki bölge, coğrafi bölge olabileceği gibi ekonomik bölge de olabilmektedir. Örneğin, Asya bölgesinde bulunan bir şirketin şubesine yine Asya bölgesinden yönetici seçilmesi veya AB ülkeleri içerisinde bulunan bir şubeye yine AB ülkelerinde yaşayan kişilerin yönetici olarak seçilme işlemidir (Tonus, 2014, s. 60-61).

Genel anlamda çok uluslu şirketler çeşitli şekillerde yönetici seçmektedirler. Bu kapsamda çok uluslu şirketlerin yönetici seçiminde önemli olan şubeye uygun, verimli ve yenilikçi yöneticilere ulaşmak olduğu da unutulmamalıdır.

1.3.3. Çok Uluslu Şirketlerin Doğrudan Yabancı Yatırım Yapmadaki Amaçları

Çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırım yapmalarındaki temel amaçlarını dört şekilde sınıflandırmak mümkün olmaktadır. Bunlar pazar arayışında olan yatırımlar, etkinlik arayışında olan yatırımlar, stratejik varlık arayışında olan yatırımlar ve doğal kaynak arayışında olan yatırımlardır. Fakat çok uluslu şirketler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırım yalnız bir amaca göre yapılmamış olabilir yani, yapılan yatırımda birden fazla amaç edinilmiş olabilmektedir. ÇUŞ'ların amaçlarına göre yaptıkları yatırımlar şu şekilde açıklanabilir (Göver, 2005, s. 14-15):

Pazar arayışında olan doğrudan yabancı yatırımlar: DYY yapmak isteyen çok uluslu şirketler daha çok gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olup, özellikle İthal ikameci sanayi politikalarının uygulandığı 1960-1970'li dönemlerde pazar arama amacıyla doğrudan yatırımlarını şekillendirmeye başlamışlardır. Pazar arayışında olan ÇUŞ'lar ev sahibi ülkenin diğer yatırımcı ülkelere almış olduğu ürünleri ikame ederek, kendi ülkesinin ticaret kapasitesini düşürdüğü görülmektedir. Bu gözlem, nihai mallar için doğru olmakla birlikte, pazar arayışında olan ÇUŞ'ların üretim için lazım olan sermaye

ve ara malı ithalatını da artırdığı bilinmelidir. Pazar arayan çok uluslu şirketler sonrasında ev sahibi ülkenin ticaret hacmi azalmamaktadır, fakat ev sahibi ülkenin ithalatında ara mallar ithalatı artarken, nihai mal ithalatının payı azalmaktadır. Pazar arayan ÇUŞ'lar için ticaret engelinin yanı sıra bir diğer belirleyici de taşıma maliyetleri ve ev sahibi ülkelerin bir ekonomik birliğe üye olması sebebiyle diğer üye ülkelere rahatlıkla satış yapabilme fırsatı da pazar arayan çok uluslu şirketlerin yapacağı yatırımlarda önemli rol oynamaktadır. Ekonomik entegrasyonların pazar arayan ÇUŞ'lar üzerindeki etkisi gittikçe artmaktadır. Örneğin; AB (Avrupa Birliği) pazarını hedefleyen çok uluslu şirketlerin AB ile serbest ticaret anlaşmaları olan veya gelecekte AB'ye üye olma ihtimali bulunan Avrupalı ülkelere yaptıkları/yapacakları doğrudan yabancı yatırımlar bu etkiyi doğrular niteliktedir.

Etkinlik arayışında olan doğrudan yabancı yatırımlar: Bu tür DYY'leri tercih eden çok uluslu şirketlerin ilk örnekleri, düşük maliyetli işgücünden yararlanmak için yapılmaya başlanan doğrudan yabancı yatırımlardır. Yatırımcı ülkede ücretler yükselmeye başladığı zaman ÇUŞ'lar üretim bölgelerinin emek yoğun bölümlerini ücretlerin daha az olduğu az gelişmiş ülkelere aktarmaya başlamışlardır. Örneğin; AB merkezli çok uluslu şirketlerin Doğu Avrupa ülkelerine, ABD merkezli çok uluslu şirketlerin Meksika ve Asya ülkelerine yapmış oldukları doğrudan yabancı yatırımlar bu çeşit yatırımlardır. Ucuz işgününden faydalanmak için bir diğer seçenekleri de yerli üreticilerle üretim anlaşmaları yapmaktır.

Stratejik varlık arayışında olan doğrudan yabancı yatırımlar: Uluslararasılaşmanın ilerlediği dönemlerde çok uluslu şirketler tarafından yapılmaya başlanan doğrudan yabancı yatırım türüdür. Stratejik varlık arayışında olan çok uluslu şirketler, Ar-Ge çalışmalarını ve bu çalışmaları artırmak için doğrudan yabancı yatırım yapabilirler. Asya ülkelerinde merkezi bulunan ÇUŞ'ların ABD'de yaptığı teknolojik yatırımlar bu tür yatırımlara örnek olarak verilebilir. Çok uluslu şirketler kazançlarını ve faaliyetlerini artırmak amacıyla araştırma ve geliştirme çalışmalarını yatırımcı ülkenin dışında devam ettirmeyi tercih edebilirler. Az gelişmiş ülkeler işgücünün niteliklerini artırarak ve teknoloji altyapısını güçlendirerek bu çeşit yatırımları ülkelere çekebilirler. Hindistan ve Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerin yazılım ve teknoloji üzerine yatırımlar yapmaları ve Ar-Ge merkezleri kurmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Doğal kaynak arayışında olan doğrudan yabancı yatırımlar: Bu tip doğrudan yabancı yatırımların ortaya çıkma sebebi; doğal kaynakların ve hammaddelerin

yeryüzünde belli alanlarda daha çok bulunmasıdır. Gelişmekte olan ülke merkezli çok uluslu şirketlerin daha çok yaptıkları bu tür doğrudan yabancı yatırımlar daha çok doğal kaynakların bulunduğu bölgelere doğru yapılmaktadır. Bazı çok uluslu şirketler kendi ülkelerinde bulunmayan veya nadir bulunan doğal kaynaklara erişebilmek amacıyla deniz ötesi ülkelere doğrudan yabancı yatırım yapmayı düşünürler ya da kendi ülkelerinde yeterli kaynak bulursa bile daha düşük maliyetlerden faydalanabilmek için yabancı ülkelere DYY yaparlar. Maliyet ve fiyatı düşük olan doğal kaynaklar bu çeşit doğrudan yabancı yatırımların sayısını etkiler. Tarım ürünleri, değerli madenler veya hammadde gibi doğal kaynak arayışında olan çok uluslu şirketlerin temel amacı, hem hammaddeye kolay ulaşım sağlamak hem de düşük maliyetlerle doğrudan yabancı yatırımlarını gerçekleştirmiş olmaktır (Kanberoğlu ve Mollavelioğlu, 2013, s. 294).

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkelere pek çok olumlu katkılarda bulunmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple ülkeler arasında DYY’i çekmeye yönelik rekabet başlamıştır. Ülkeler daha fazla DYY çekmek amacıyla çeşitli politikalar (örneğin, vergi indirimleri ve bedava arsa tahsisleri gibi) uygulamışlardır. Firmaların, bir ülkeye DYY yapmadaki temel amaçları kâr olmakla birlikte bu kârlılığın da sürekli olmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda firmalar, yapacakları yatırımların türünü ve evsahibi ülkelerin özelliklerini (ekonomik, politik ve siyasi gibi.) dikkate alarak yatırımlarını gerçekleştireceklerdir (Bal ve Göz, 2010, s. 451).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından 1998 yılında yayınlanan Dünya Yatırım Raporunda DYY’lerin belirleyicileri ekonomik faktörler, politik faktörler ve yatırım ortamına ilişkin faktörler olarak üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu faktörler tablo 1.1’de görülmektedir.

Tablo 1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri

Belirleyici Faktörler		Ev Sahibi Ülkedeki Belirleyiciler
1. Politik Faktörler		➤ Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları, ➤ Özelleştirme politikaları, ➤ Vergi politikaları, ➤ Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar, ➤ Ekonomik, politik ve siyasi istikrar, ➤ Piyasaların işleyişine ve yapısına yönelik politikalar (Özellikle rekabet ile şirket birleşme ve satın alma politikaları) ➤ Ticaret politikaları ve DYY ile ticaret politikalarının tutarlı olması.
2. Ekonomik Faktörler	Pazar Arayışında Olan DYY	➤ Pazar büyüklüğü ve kişi başına düşen milli gelir, ➤ Pazarların yapısı, ➤ Küresel ve bölgesel pazarlara giriş imkânları, ➤ Ülkelere has tüketici tercihleri.
	Kaynak ve Stratejik Varlık Arayan DYY	➤ Nitelikli iş gücü, ➤ Düşük ücretli ve niteliksiz iş gücü, ➤ Hammaddeler ve doğal kaynaklar, ➤ Fiziksel altyapı (havaalanı, limanlar, yol, enerji, telekomünikasyon vs.), ➤ Teknolojik, yenilikçi veya yaratılmış diğer varlıklar (markalar vs.), ➤ Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme çalışmaları).
	Etkinlik Arayan DYY	➤ Bölgesel bütünleşme anlaşmalarına üye olunması, ➤ Kaynakların maliyetleri ve işgücünün verimli olması, ➤ Diğer girdi maliyetleri (iletişim vb.).
3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler		➤ Yatırım teşvikleri ➤ Yatırım promosyonları, ➤ Güçlük maliyeti (rüşvet, yolsuzluk, bürokratik etkinlik vb.), ➤ Sosyo-kültürel faktörler (yaşam kalitesi, yabancı dilli okullar vb.), ➤ Yatırım sonrasındaki hizmetler.

Kaynak: UNCTAD (1998)

1.4.1. Politik Faktörler

Firmaların DYY yapmadan önce dikkate alacakları politik faktörlerden en önemlisi politik istikrardır. Politik istikrar genel anlamda anayasal düzenin sistemli bir şekilde işlemesi, politik kutuplaşmanın olmaması ve hükümetin çok sık değişikliğe uğramaması gibi özellikleri barındırır. Ülkelerde politik istikrarsızlığın var olması geleceğe yönelik belirsizliği ortaya çıkarması nedeniyle firmaları yatırım yapmaktan vazgeçirecektir. Politik istikrarsızlık ülkedeki yatırımcıların ve yabancı yatırımcıların güvenini kırmakta olup, yapılan yatırımların ülkeyi terk etmesine sebebiyet verir. Bu durum ülkenin hem ekonomik krize girmesine hem de mevcut hükümetin değişmesine neden olabilir (Şanlısoy ve Kök, 2010, s. 104-106).

Politik faktörlerden bir diğeri olan ve 1980’li yıllarda dünya ekonomisinde hız kazanan özelleştirme, liberal ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkmış, ülke ekonomisinde devletin müdahalesini en az düzeye indirmede etkin rol oynayan politikalardan biri olmuştur.. Tanım olarak özelleştirme, devletin ekonomi içerisinde faaliyette bulunduğu işletmeleri veya kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) özel sektöre devretme işlemine denir. Ayrıca devletin ekonomi üzerindeki etkinliğini azaltması da bir özelleştirme yöntemidir. Bu yöntem serbest piyasa ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Özel sektörün faaliyette bulunduğu bir alanda devletinde faaliyet içerisinde bulunması özel sektöre ket vurabilir, çünkü KİT’lerin zararları bütçeden karşılanabilirken özel sektörde bu söz konusu değildir. Bu durum piyasada özel sektörün hâkimiyetini daraltırken devletin piyasadaki etkinliğinin artmasına neden olur. Dolayısıyla bu durumdaki bir ülkeye, DYY yapan firmalar rekabet için karşılarında yerli firmaları değil KİT’leri bulacaklardır. Bu sebeple yabancı firmalar DYY yapma konusunda pek istekli davranmayacaklardır (Tandırcıoğlu, 2002, s. 198-200).

Ülkelerin özelleştirmeyeyle serbest piyasa ekonomisinin gelişimini sağlama, ekonomideki verimliliği artırma ve devlete gelir sağlama gibi çeşitli amaçları bulunmakla birlikte bir diğer amacı da ülkeye yabancı sermaye girişini artırmaktır. Özelleştirmenin finansal piyasalar üzerinden yapılması yani KİT’lere ait hisselerin borsada satışının gerçekleşmesi, durumunda piyasaya yeni yatırımcılar çıkar. Bu durum sermaye piyasasının gelişmesine ve derinleşmesine yardımcı olur. Sermaye piyasasının gelişmesi ülkeye yapılan yabancı yatırımları artıracak fakat yapılan yabancı yatırımlar

daha çok portföy yatırımları şeklinde olacaktır (Demirbaş ve Türkoğlu, 2002, s. 243-246).

Ekonomik entegrasyon, ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması, faktör ve sermaye hareketlerinin serbestliği gibi konuları içermekle birlikte, ülke piyasalarının birbirlerine entegre olması şeklinde tanımlanabilir (Yapıcı, 2007, s. 134). ÇUŞ'ların ev sahibi ülkeye DYY yapmasında rol oynayan faktörlerden biri de ev sahibi ülkenin herhangi bir ekonomik entegrasyona üye olup olmamasıdır. Ekonomik entegrasyona üye olan bir ülkenin, üye olmayan bir ülkeye göre DYY çekmesi daha yüksek bir olasılık barındırır. Herhangi bir ülkeye ihracat yapan ÇUŞ, entegrasyondan sonra bölge içinde hem ticaret engellerinin kalkması hem de dış ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulanmasıyla birlikte bölge içerisindeki ÇUŞ'lara karşı rekabet üstünlüğünü kaybedecektir. Bu durumda ÇUŞ, eski pazar payını tekrar kazanmak ve tarife engellerinden kurtulmak amacıyla bölgeye DYY yapacaktır. ÇUŞ'un bu kararı vermesine sebep olan bir diğer faktör ise, ihracatın yatırıma göre daha maliyetli olmasıdır. Diğer taraftan ekonomik entegrasyonun, Pazar genişliği ve ölçek ekonomileri yoluyla düşük maliyetli üretim imkânı sunması da ÇUŞ'ları DYY yapmaya iten etkenlerden biridir (Alıcı, 1995, s. 48).

Doğrudan yabancı yatırım yapan firmaların yer seçiminde, yatırım kararlarına göre daha fazla önem verdikleri faktörlerden biri de vergilerdir. DYY yapan firmaların, vergilerden ne ölçüde etkileneceğini asıl belirleyen firmaların, hangi amaçla yatırım faaliyetinde bulunduklarıdır. Örneğin kaynaklara yönelik DYY yapan firmalar, piyasaya yönelik DYY yapan firmalara göre vergilere daha fazla duyarlıdır. DYY yapan firmaların önemsedikleri bir diğer husus ise çifte vergilendirmenin olup olmamasıdır. Çifte vergilendirme, yabancı firmanın hem ev sahibi ülkeye hem de merkezinin bulunduğu ülkeye kârları üzerinden vergiye tabi olmasıdır. Eğer ki ev sahibi ülke ile merkez ülke arasında bu vergilendirmeyi engelleyecek bir anlaşmanın var olması, yabancı firmaların yatırım kararlarını pozitif yönde etkileyecektir. Yine ülkelerdeki bazı vergi türleri DYY'lerin yer seçiminde farklı etkilere sebep olabilir: Kâr üzerinden alınan kurumlar vergisinin oranı yabancı firmaların ülkelere yönelmesinde önemlidir. Gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ücretler üzerinde fazla etkiye sahip ise DYY yapan firmaları pek cezbetmeyecektir. Katma değer vergisi daha çok tüketicinin ödemiş olduğu vergi olmasından dolayı DYY yapan firmaların yer seçimini etkilemeyecektir, son olarak dış ticaret üzerinden alınan vergiler kısa dönemde DYY'nin ülkeye

yönelmesini olumlu etkilerken uzun dönemde olumsuz etkiler. Şöyle ki dış ticaret üzerinden alınan vergi oranı yüksek ise yabancı firmalar, ihracatı daha maliyetli bulacakları için o ülkeye DYY yapmayı tercih edeceklerdir, daha sonra firmanın ihtiyaç duyduğu girdileri ithal etme durumunda yüksek vergiye tabi olma durumu DYY’i ülkeden itecektir (Aktan ve Vural, 2006, s. 38-39).

1.4.2. Ekonomik Faktörler

Pazar büyüklüğü, doğrudan yabancı yatırımı belirleyen öncü ekonomik faktörlerden biridir. Pazar büyüklüğünün ölçümü için ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) veya GSYH’nin ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına GSYH kullanılmaktadır. Fakat bazı çalışmalarda pazar büyüklüğünün ölçütü Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) veya kişi başına GSMH’de kullanılmaktadır. GSMH’nin kullanılması piyasa büyüklüğünü ölçmede yetersizdir, çünkü GSMH ülke sınırları dışından gelen gelirleri ve ülkede yerleşik olarak yaşayan yabancıları kapsamamaktadır (Karagöz, 2007, s. 938).

DYY yapan firmaların arzuladıkları, ülkelerin yeterli düzeyde pazar büyüklüğüne sahip olmalarıdır. Ülkelerin yeterli pazar büyüklüğüne sahip olması firmalara bazı avantajlardan yararlanma imkânı sağlar, bu avantajlar; satış düzeyinde istenilen hedefe ulaşma, ölçek ekonomilerinden yararlanma ve getiri oranlarında artma olarak sıralanabilir. Bu avantajlardan yararlanmak isteyen yabancı firmalar yatırımlarını pazarları büyük olan ülkelere yönlendireceklerdir (Emir ve Kurtaran, 2005, s. 39).

Dışa açıklık, genellikle dış ticaret hacminin ülke milli hasılasına oranlanmasıyla ölçülmektedir. Bu oran ülkenin dış piyasaya ne ölçüde dönük olduğu konusunda fikir verir. Dışa açıklık oranının yüksek seviyede olması ülkeye yapılacak olan DYY’lerin de yüksek olacağını savunan görüşler olmakla birlikte karşıt görüşlerde bulunmaktadır. Burada önemli olan dış ülkeye DYY yapan firmanın hangi amaçla yatırım yaptığıdır. Eğer ki yabancı firma, gümrük vergisi gibi ticari sınırlamalardan kaçınmayı ve yerel piyasada faaliyette bulunmayı amaç edinmiş ise DYY yaparken dışa açıklık oranını çok dikkate almayacaktır. Ama yabancı firmanın DYY yapmasındaki amaç ucuz girdi sağlayarak ihracatta bulunmak ise ülkelerin dışa açıklık oranlarını dikkate alarak DYY’lerini yapacaklardır (Emir ve Kurtaran, 2005, s. 39).

DYY'lerin belirleyici faktörlerinden bir diğeri de işgücü maliyeti ve işgücü maliyetinin en önemli göstergelerinden biri olan ücretlerdir. Küreselleşmenin hız kazandığı 1970'lerden sonra dünya ticaretinde söz sahibi olan ÇUŞ'ların, yatırımlarını emeğin ucuz ve nüfusun fazla olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru yapmaya başladıkları gözlemlenmiştir. Ucuz işgücü amacıyla yapılan DYY'ler daha çok, emek yoğun endüstrilerin olduğu ülkeleri tercih etmektedir. Ayrıca, işgücü maliyeti düşük olan ülkelerde üretim maliyeti de düşük olduğu için doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Kar ve Tatlısöz, 2008, s.13-14).

Gelişmekte olan ülkeler, daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek amacıyla diğer ülkelere nazaran daha düşük ücret politikası uygulayabilmekte ve sendika, sözleşme gibi uygulamalarda DYY yararına düzenlemeler yapmaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan, çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde ödedikleri ücret düzeyi o ülkede faaliyet gösteren yerel firmaların ödedikleri ücretten çok daha fazla olabilir fakat gelişmiş ülkelerdeki ücretlerle karşılaştırıldığı takdir de kârın katma değer içerisindeki oranının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu durum ÇUŞ'ların faaliyetlerini kendi ülkeleri yerine işgücü maliyetinin ucuz olduğu ülkelerde gerçekleştirmelerinin önemli bir göstergesidir. Bu farklığa vergi muafiyeti, nakliye masrafları ve finansal destekler gibi ekonomik faktörler de eklendiği takdirde ürünün birtakım parçalarının (bilhassa “emek yoğun” olan bölümünün) neden gelişmekte olan ülkelerdeki şubeleri tarafından üretimin seçildiğini daha net olarak ortaya koymaktadır (Gedikli, 2011, s. 113-114).

Döviz kuru, DYY'lerin ev sahibi ülkeye gelmesini belirleyen ekonomik faktörlerden biri olmasının yanında, ülkenin ekonomik istikrarı hakkında da bilgi vermektedir. Ülkelerin karşılıklı ticarete yapmış oldukları ödemeler, bankalar veya aracı kuruluşların kullanılmasıyla ulusal para birimi şeklinde yapılır. Bunun yanında ülkeler, ödeme aracı olarak farklı para birimlerini de kabul edebilirler. Günümüzde daha çok ülkeler arasında ödeme aracı olarak kullanılan para birimleri ABD doları, Euro ve Yen olarak sayılabilir. Yerli paranın ödemede kullanılacak para birimi karşısındaki değerine döviz kuru denmekte olup, bu değer zaman zaman çeşitli nedenlerden dolayı değişmektedir (Yıldırım, 2013, s. 24).

Ülkede döviz kurunun düşmesi, yerli para biriminin yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda ülkeye DYY'lerin yapılması beklenmekte, çünkü yabancı ülkede bulunan firmaların para birimleri yerli

paraya göre daha değerli olacak bu da girdi maliyetlerinin firmalara daha ucuz mâl olmasına sebep olacaktır. Fakat yabancı firmanın döviz kuru düşük olan ülkelere DYY yapmasından sonra elde edilen kârları, kendi ülkesine transferi sırasında diğer ülke paraları cinsinden düşük olduğunu görecektir. Bu nedenle döviz kurunun düşmesi bir yandan DYY'î ülkeye çeken, diğer yandan DYY'î ülkeden iten faktör olmaktadır. Bu iki etkinin sonucunda döviz kuru, ülkeye DYY yapılmasını belirleyen faktörler açısından zayıf kalmaktadır (Yılmaz, 2007, s. 7).

DYY'lerin ülkeye gelişinde önemli rol oynayan ekonomik faktörlerden biri de doğal kaynaklardır. Sanayi devrimiyle birlikte seri üretime başlayan Avrupalı devletlerin mallarını geniş pazarlara yayma ve kendi ülkelerinde bulunmayan doğal kaynaklara erişme ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Nüfusu fazla ve doğal kaynak yönünden zengin olan Çin, Hindistan ve Osmanlı gibi topraklar Batılı devletlerin bu ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır (MÜSİAD s.58). Dolayısıyla firmalar daha fazla kâr elde edebilmek ve üretim maliyetlerini düşürebilmek amacıyla yatırımlarını doğal kaynakları bol olan ülkelere yöneltmiş, farklı topraklarda ve sömürgelerinde bu hammadde ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmışlardır (Açıkalın, Gül ve Yaşar, 2006, s. 272).

Doğal kaynaklar yeryüzünde eşit şekilde dağılmadığı için ülkesinde bulunmayan doğal kaynak üzerine yatırım yapacak firmalar o doğal kaynağın bulunduğu ülkeye yönelecektir. Bu sayede ucuz ve bol doğal kaynakları işletme fırsatı bulacak ve merkezlerinin hammadde ihtiyacını temin etmiş olacaklardır. Örnek verilecek olursa, doğal kaynak açısından son derece fakir olan Japonya gibi ülkeler petrol, doğalgaz ve demir gibi doğal kaynaklara yönelik yatırım yapacakları takdirde bu madenlerin üreticisi konumunda olan Rusya, ABD ve Ortadoğu ülkelerine yöneleceklerdir. Bu bağlamda doğal kaynaklar, kaynak ve stratejik varlık arayışında olan doğrudan yabancı yatırımlar için belirleyici bir faktör olmaktadır (Demirci ve Aydemir, 2008, s. 131).

Altyapı da yabancı firmaların dış ülkelere yatırım yapma kararlarında dikkate aldıkları faktörlerden biri olmakla birlikte kavramsal olarak karayolları, beşeri sermaye ve iletişim gibi konuları kapsar. Ülkenin fiziki altyapısının sorun oluşturmaması durumunda ev sahibi ülkeye DYY yapılma ihtimali daha yüksektir. Yabancı yatırım faaliyetinde bulunan firmaların, alt yapısı sağlam olmayan bir ülkeye yatırım yapması durumunda, firmanın maliyetleri artacaktır. Tam tersine altyapısı sağlam olan ülkelere

firmaların yatırım yapması ise firmaların işlem maliyetlerini azaltacaktır (Bayar ve Öztürk, 2016, s. 71).

1.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

Yatırım teşvikleri, öncelikle teşvik; devlet tarafından, belirli ekonomik faaliyetlerin daha fazla gelişmesini sağlamak veya hızlandırmak nedeniyle verilen maddi ve gayri maddi destek ya da özendirme olarak tanımlanabilir. Teşvikler; piyasa aksaklıklarını düzeltmek, üretim ve Ar-Ge kapasitesini artırmak ve ihracatı özendirmek gibi amaçlarda kullanılmaktadır (Eser, 2011, s. 9-10). Ayrıca teşvikler, yerli ve yabancı yatırımcıları özendirmek için de kullanılabilir. Yapılan teşvikler çoğunlukla yerli ve yabancı yatırımcılar arasında bir ayrım gözetmez, ama yalnız birini hedef almış olabilir. Örneğin, İrlanda'nın teşvik programı uzun bir dönem, sadece doğrudan yabancı yatırımı hedef almıştır (UNCTAD, 2004, s. 5).

Doğrudan yabancı yatırımın, ev sahibi ülkeye gelmesi için yapılan bazı teşvikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kaymak, 2005, s. 85-87):

- Kurumlar vergisi oranının azaltılması,
- Hızlandırılmış amortisman uygulaması,
- Sosyal güvenlik priminin bir kısmını devletin ödemesi,
- Gümrük vergisi indirimi,
- İhracatta gelir vergisi indirimi,
- Özel harcamalara dayalı (promosyon ve pazarlama gibi.) kurumlar vergisi indirimi,
- Devlet tarafından sigortaların karşılanması,
- Kredi teminatı ve teminatlı ihracat kredisi,
- Altyapı tahsisi,
- Rekabete karşı koruma,
- Döviz kuru riskinden korumak.

Bu tür teşvikler sadece DYY'leri ev sahibi ülkeye çekmek için değil, aynı zamanda ülkelerin çeşitli ekonomik amaçları için de kullanılmakta olduğu unutulmamalıdır.

Yolsuzluk, kavramsal anlamda çok fazla çeşidi bulunmakla birlikte daha çok; rüşvet, iltimas, bilgi kaçırma ve zimmetine geçirme şeklinde ortaya çıkmaktadır (Aksu

ve Başar, 2005, s. 287). Siyasi rejimleri ve yönetim şekilleri fark etmeksizin az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin hemen hemen hepsinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Hukukun ve yargının üstünlüğüne bağlılığı fazla olan demokratik gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere göre daha az yolsuzluk görüldüğü gibi; diktatörlükle ve otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde yolsuzluk için daha uygun bir ortamın bulunduğu da söylenebilir (Öner, 2005, s. 44).

Yolsuzluğa zemin hazırlayan başlıca faktörler; kamu görevlilerinin gücünü kötüye kullanmaları, ülkedeki belirsiz yönetmelik ve yasalar, özel mülkiyet haklarının korunamaması ve hukukun üstünlüğünün zayıf durumda olması, toplumsal eşitsizliklere daha uygun bulunan kapalı ekonomik ve politik sistemlerin olması şeklinde sayılabilir. Kişi başına düşen milli geliri yüksek olan ülkelerde daha az yolsuzluk görülürken, düşük olan ülkelerde yolsuzluk daha sıklıkla görülmektedir. Ayrıca düşük gelir seviyesi, yolsuzluğun sebebi olduğu gibi sonucu da olabilmektedir. Yolsuzluk sonucunda, ülkelerde kamu sektörüne duyulan güven, verimlilik ve ekonomik büyüme azalmakta, gelir eşitsizliği ise artmaktadır. Sonuç olarak, yolsuzlukların ülkelere mali, iktisadi ve sosyal açılardan zarar verdiği ileri sürülmektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017, s. 11-15).

Son yıllarda yapılmış çalışmalar, yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırımlar için belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda yolsuzluğun ülkelere var olması durumunda doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelişini de olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Kalkınma ve ekonomik büyüme gayreti içerisinde olan ülkelerin sermaye açıklarını giderebilmek amacıyla pek çok tavizler vererek ülkelerine çekmeye çalıştıkları doğrudan yabancı yatırımlar yolsuzluk nedeniyle olumsuz etkilenecek aynı zamanda, ihtiyaç duydukları yabancı sermayeden, teknolojik yeniliklerden ve gelişmiş bilgi birikiminden de mahrum kalacaklardır. Bu doğrultuda; daha fazla DYY çekmek isteyen ülkeler yolsuzlukla mücadele politikalarını geliştirmeli ve uygulanan politikaların daha açık olması gerekmektedir (Aydoğuş, Kutlu ve Yıldırım, 2005, s. 6-18)

Eğitim düzeyi ise ev sahibi ülkedeki iş gücünün niteliği ve emek gücünün kalitesi adına önemli bir göstergedir. Ülkede bulunan eğitimli işgücünün ve beceri düzeyinin yüksek olması, özellikle hizmet ve imalat sektörlerinde beklenen ürünü kolayca elde etmeyi sağlayacağı için firmaların DYY kararlarını etkileyecektir. Bu bağlamda, ülkedeki eğitim düzeyi ile doğrudan yabancı yatırım arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişki olması beklenir. Fakat eğitim düzeyinin yükselmesiyle beraber işgücünün

niteliği ve verimliliği de artacağı için, işgücü maliyetlerinin artmasına neden olacaktır. Dolayısıyla maliyet avantajından faydalanmak isteyen yatırımcılar, eğitim düzeyi düşük olan az gelişmiş ülkelere yöneleceklerdir. Bu durumda DYY ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki negatif olmaktadır (Karagöz, 2007, s. 940).

Diğer bir belirleyici ise kültürdür. Öncelikle kültürel yapıdaki farklılıklar ve bu yapının gerektirdiği uzlaşma, ortaklık kültürü, girişimcilik, olağandışı milliyetçi tutumlar ve tasarruf alışkanlıkları gibi etkenler ülkelerin ekonomik performansı ve işleyişi üzerinde oldukça etkilidir. Zengin doğal kaynaklara ve yüksek eğitim düzeyine sahip olan ülkelerin, tutucu politikalar uygulaması sebebiyle gelişmemesi kültürel yapının ülke ekonomisi üzerindeki etkisine örnek gösterilebilir. Ülkelerin birbirleriyle olan kültürel yakınlığı DYY için belirleyici bir faktördür. Birçok firmanın, hem dil hem de coğrafi konum gibi faktörleri göz önüne alarak yatırım yaptıkları bilinmektedir. Diğer belirleyici faktörler sabit tutulduğunda aynı dillerin konuşulması ülke kültürlerini göreceli olarak yakınlaştırdığı için DYY yapacak firmaların benzer kültürel yapıya sahip ülkelere yönelmeleri beklenir. ABD'nin en çok yatırım yaptığı ülkeler arasında hem lokasyon hem de dil birliği bakımından benzer olan İngiltere, Kanada ve Avustralya'nın yer alması bu duruma örnek gösterilebilir (İstanbul Sanayi Odası, 2002, s. 27).

Bir başka açıdan DYY yapan çok uluslu şirketler, gittikleri ülkelerde kültürel değişimlere sebep olabilmektedir. Örneğin; Singer firması Sudan'a dikiş makinesi üzerine yatırım yapmaya geldiğinde firmanın satış ve pazarlama elemanları kadınlara dikiş makinesini tanıtarak, kullanma teknikleri hakkında bilgi vermişler ve sonrasında bu personeller tutuklanmıştır. Çünkü Sudan halkı kültürel değerleri gereği erkeklerin Müslüman kadınlarla iletişime geçerek bilgi vermelerinden rahatsız olmuşlardır. Bu durumun sonucunda Amerikalı yetkililer olayın zararsız olduğu konusunda Sudan hükümetini ikna etmiş ve bu tür faaliyetlere devam edilmiştir. Günümüzde ise bu tür durumlar son derece normal karşılanmaktadır. Bu gibi durumlarda tepkilerin en aza indirilebilmesi için gerçekçi ve belirsiz olmayan politikalar izlenmelidir (Erimez, 1988, s. 129).

1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ekonomik büyüme, ülkelerin hem refah ve gelişim seyrinin analiz edilmesinde hem de gelişmesinde birincil faktör olmakla birlikte, özellikle az gelişmiş ülkeler için daha fazla önem arz eden bir olgudur. Ülke milli gelirindeki artış olarak da tanımlana bilen ekonomik büyüme üzerinde DYY'ler birtakım etkilere sebep olur. Öncelikle DYY'lerin milli gelir üzerindeki etkisini öngörebilmek için ülkede üretim faaliyetinde bulunan yabancı firmanın üretmiş olduğu ürünlerde ithal girdi kullanıp kullanmadığı önemlidir. Eğer firma ithal girdilerle üretim yapıyor ya da bazı ürünlerin üretiminde ithal girdi kullanıyor ise bu girdilerin GSMH'den çıkartılması gerekir. Bu durum Cebirsel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Karluk, 2002, s. 314-315):

$$\text{Katkı} = H - G \quad (1.3)$$

Yabancı yatırımın katkısı denklem 1.3'te gösterilirken simgesel olarak H ve G sırasıyla hâsıla ve girdiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Elde edilen bu denklem aynı zamanda yabancı sermayenin ülke girdi hasılasına yapmış olduğu net katma değere eşittir. Net katma değer ise, ülkenin üretim faktör gelirleri (ücret, faiz, kira ve kâr) toplamına (F) ve yatırımcı firmanın müteşebbis hizmetleri karşılığını (R) ifade eder. Bu durumda oluşan yeni denklem şu şekilde olacaktır:

$$\text{Katkı} = H - G = F + R \quad (1.4)$$

Fakat net katma değer, yabancı sermayenin ülkeye sağlamış olduğu katkıyı tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır. Çünkü yabancı yatırımcıların kullanmış oldukları üretim faktörlerinin fırsat maliyetlerini değerlendirmemektedir. Buradaki fırsat maliyeti, yabancı yatırımcıların kullandığı üretim faktörlerinin yerli yatırımcılar tarafından kullanılması durumudur. Yabancı yatırımcıların üretim faktörlerini (fırsat maliyetine göre) daha verimli bir şekilde kullanması durumunda ülkenin milli gelirini olumlu etkileyecektir. Eğer ki yabancı yatırımcılar, üretim faaliyetinde kullanılmayan faktörleri üretime dâhil ederse o zaman fırsat maliyeti sıfır olacaktır. Dolayısıyla yabancı sermayenin milli gelire olan katkısını daha iyi tahmin edebilmek için fırsat maliyetini (N) de hesaba katmak gerekir (Karluk, 2002, s. 315).

$$\text{Katkı} = (F + R) - N \quad (1.5)$$

Bu kısma kadar yapılan açıklamalar, yabancı yatırımların ülke milli gelirine doğrudan etkilerini dikkate almaktadır. Yabancı sermayenin ülke hasılasına katkısını daha iyi anlamlandırmak için dolaylı etkilere de bakmak gerekir. Dolaylı etkiler, DYY'nin ülkeye zamanla yaymış olduğu pozitif ve negatif dışsallıklar üzerinde değerlendirilmektedir. DYY'nin Pozitif dışsallıkları olarak yerli firmalar üzerinde yarattığı verimlilik artışı, yeni üretim alanları keşfetme ve yeni ürün yaratma gibi birden fazla etki sıralamak mümkündür. Dolayısıyla yabancı sermaye yatırımları, yerli firmalar üzerinde dışsal etkiler bırakarak ülke milli gelirine dolaylı olarak katkı da bulunabilir. Negatif dışsallık ise milli gelir üzerinde azaltıcı etkisi bulunan yerli firmalar üzerinde olumsuzluklar yaratan bir dışsallık türüdür. Yabancı firmanın pazara girmesi durumunda yerli firmalardan bazılarının rekabet edemeyecek duruma gelerek piyasadan çekilmek zorunda kalması negatif dışsallığa örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla dışsal ekonomik değerler toplamını (L) modele dâhil etmek gerekmektedir. Yine DYY kârları üzerinden alınan vergiler sonucu net kâr (R*) ve ülkeye ödenen vergileri (T)'de modele katmak anlamlı olacaktır (Uras, 1979, s. 62).

$$\text{Katkı} = (F + R^* + T) - N + L \quad (1.6)$$

Son olarak doğrudan yatırımın ülkedeki maliyetini (E); yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeler, teknik destek ücreti, lisans, faiz ödemeleri ve kâr transferleri toplamından oluşmaktadır. Dolayısıyla DYY'nin ülke milli gelirine net fayda/ maliyet oranı şu şekilde olmaktadır:

$$(F + R^* + T) - N + L / E \quad (1.7)$$

Bu oran birden fazla ise DYY'nin ülke milli gelirine katkısı kendi maliyetinden daha fazladır. Teorik olarak normal rekabetin olduğu piyasa ekonomilerinde DYY'nin hasılaya katkısı azalan verimler sebebiyle yabancı yatırımcıya geri dönen değerden daha fazladır. Sonuç olarak DYY'lerin ülke milli gelirine olan katkısını kestirmek oldukça zordur. Çünkü bu etkilerden dışsal etkilerin ne ölçüde olumlu veya olumsuz gerçekleşeceğini ve fırsat maliyetini ölçmek neredeyse imkânsızdır. Aynı zamanda ülkeye gelen DYY'nin türlerinin farklı olması durumunda milli gelirden ne tür bir

değişikliğin söz konusu olacağına dair net bir açıklama da bulunmamaktadır (Uras, 1979, s. 63-66).

Ülkelerin milli gelirini veya büyümesini etkileyecek olan sermaye, yatırım ve teknoloji düzeyi gibi pek çok faktör üzerinde değişime sebep olan DYY'ler, dolaylı olarak da büyüme üzerinde etki bırakabilir. Bu çerçevede ülkeye gelen DYY'lerin sermaye ve yurtiçi yatırımları, istihdamı, ödemeler bilançosunu, teknolojiyi ve bölgesel kalkınmayı nasıl etkilediği üzerinde de ayrıca durulacaktır.

1.5.1. Sermaye Birikimi ve Yurtiçi Yatırımlar

Büyüme artışına yol açan en önemli faktör olan yatırımların artış gösterebilmesi için her dönem iktisadi kaynakların bir miktarının gelecekteki yatırımlara ayrılması yani tasarrufun sağlanması gerekir. Yatırım faaliyetlerinin ihtiyaç duyduğu sermaye birikimi GOÜ'lerde yetersiz kaldığı için kalkınmalarında da engel teşkil etmekte ve bu engeli aşabilmek adına uluslararası kuruluşlara başvurarak dış borçlanma yoluna gitmek durumunda kalırlar. Fakat ülkelerin tasarruf boşluğunu dış borçlanma yerine DYY ile gidermeye çalışmaları daha faydalı olacaktır (Koyuncu, 2010, s. 57). DYY'nin ülkeye gelmesinin ardından sağladığı pozitif dışsallık ve sonrasında yatırımcının elde ettiği gelirlerle birlikte bir kez daha yatırım faaliyetinde bulunması sermaye birikimini olumlu etkileyecektir. Bu sayede özellikle, GOÜ'lerin büyümesini olumsuz etkileyen sermaye yetersizliğine alternatif bir çözüm sunacaktır.

DYY'ler sermaye birikimine olan katkısının yanı sıra yurt içi yatırımlara da çeşitli katkıda bulunabilir. Eğer ki DYY, yurt içi yatırımların sık görüldüğü faaliyet kollarında yatırımda bulunursa, yurt içi yatırımlar bu rekabetle mücadele edebilmek ve zararlarını en aza indirebilmek adına sermaye stoklarını yenileme yoluna gideceklerdir. DYY'ler yurt içi yatırımların nadir yöneldiği sektörlerde üretim faaliyetinde bulunursa, ülke içi yatırımların da söz konusu alanlarda faaliyet göstermesinde teşvik edici rol oynayabilir. Diğer taraftan yabancı firmalar üretim faaliyetinde kullandıkları girdilerin temini için faktör piyasasına etki ederek, üreticilerin gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla DYY'ler, yurt içi yatırım faaliyetinde bulunan firmalar için bir talep etkisi yaratmaktadır. Fakat oluşan bu talep, faktör piyasa fiyatlarının özellikle ücretlerin yükselmesine ve bunun sonucunda üretim araçları temininin azalmasına ve işsizliğin yükselmesine sebep olacaktır (Düzgün, 2008, s. 190-191).

1.5.2. İstihdam

Ülkede hâlihazır da bulunan işgücünün, üretim sürecine dâhil olan kısmına istihdam, üretim sürecine dâhil olmayan kısma ise genel olarak işsiz denilebilir. İşsizlik, günümüzde tüm ülkelerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli problemlerindendir. İşsizlik sorunu yerel kaynaklar ve imkânlarla tamamen çözülemediği durumda doğrudan yabancı yatırımlar işsizlik oranlarının azalmasına katkı sağlayabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme büyük oranda tamamlandığı için ekonomik bir durgunluk, işgücünde tasarrufa gidilerek istihdam etme yerine teknolojik imkânları kullanma ve çok uluslu şirketlerin maliyetlerini azaltıcı yol izleme gibi birçok faktör istihdam artışını engellemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki bu durumun aksine gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranı yüksek seviyelerde olduğu için ülkelere gelecek doğrudan yabancı yatırımlardan istihdam yaratmalarını ve işsizlik oranlarını azaltmalarını beklerler (Şahin, 2016, s.104).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorununun sebep olduğu ekonomik ve sosyo-kültürel problemler ve işsizliğin azaltılmasında yerel kaynakların yetersiz kalması yabancı kaynaklara duyulan önemi artırırken, borç yaratmayacak bir sermaye transferi olan DYY'lere gösterilen ilgiyi artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde işgücü maliyetinin, gelişmiş ülkelerdeki işgücü maliyetinden daha düşük olması üretim faaliyetleriyle beraber istihdamın dağılışını da etkilemiştir (Vergil ve Ayaş, 2009, s. 3). Türkiye gibi istihdam sorunu bulunan, yeterli sermaye büyüklüğü bulunmayan ve iş olanakları oluşturma konusunda sıkıntılar çeken ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar alternatif çözüm olanağı sunabilir. Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerine etkileri yatırımın ülkeye geliş şekline, yatırım yapılan sektöre, yatırımın amacına, büyüklüğüne ve kullanılacak üretim tekniklerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkede her zaman istihdamı artırdığı sonucuna varmak da güç olmaktadır (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010, s. 208).

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerine etkileri doğrudan veya dolaylı şekilde olabilmektedir. Bu etkiler kimi zaman olumlu olurken kimi zaman olumsuz seyir izlemektedir. Tablo 1.2 'de DYY'lerin nicelik, nitelik ve konumu üzerine potansiyel etkileri açıklanmıştır.

Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdamın Nicelik, Nitelik ve Konumu Üzerine Etkileri

	İstihdama Doğrudan Olumlu Etkileri	İstihdama Doğrudan Olumsuz Etkileri	İstihdama Dolaylı Olumlu Etkileri	İstihdama Dolaylı Olumsuz Etkileri
Nitelik	Daha fazla verimlilik ve daha yüksek ücretlere sebep olur.	Kiralama ve reklamlarda istenilmeyen uygulamalara sebep olabilir.	Ev sahibi ülkedeki yerel firmalara “en iyi uygulama” şeklini aktarır.	Yerel firmalarla rekabet sonucu ücret seviyeleri aşınabilir.
Nicelik	Ev sahibi ülkeye net sermaye kazandırarak sektörlerin genişlemesine ve yeni istihdam alanlarının açılmasına imkân tanır.	Firma, satın almaları neticesinde üretimin modernleşmesi ile iş kayıplarına sebep olabilir.	Çarpan etkisi ve İleri-geri bağlantılar ile yerli ekonomide istihdam yaratabilir.	Ev sahibi ülkede yerli firmaların yerinden edilmesi ve ithalatın artması sonucunda iş kayıpları gerçekleşebilir.
Konum	İşsizliğin fazla olduğu bölgelerde yeni iş olanakları açar.	Nüfusu zaten fazla olan bölgelerde yığılma oluşturarak bölgesel dengesizlikleri artırır.	Tedarikçi şirketleri işgücü arzının daha uygun olduğu alanlara taşınmaya teşvik edebilir.	DYY’ler yerli ürünleri ikame eder ya da ithalata dönüştürürse yerel üreticileri piyasa dışı bırakarak işsizliğe yol açar.

Kaynak: UNCTAD (1994)

Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımın ülkeye geliş şekli istihdam açısından belirleyici rol oynamaktadır. Eğer doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkede mevcut bulunan yerli bir şirketle ortaklık kurarak, birleşerek, tamamını veya bir kısmını satın alarak geliyorsa yeni istihdam olanakları açılması da pek mümkün olmayacaktır. Çünkü satın alınan yerli şirketin fiziki yapısında bir değişiklik olmamış, yalnızca şirketin yöneticisi değişmiş veya hisselerin bir kısmı devredilmiştir. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş teknolojiye yoğunlaşarak nitelikli işgücüne öncelik tanıdıkları zaman istihdam yine olumsuz etkilenecektir. Örneğin, madencilik sektöründe, doğal kaynakların işletilmesi üzerine yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda genellikle ileri ve gelişmiş teknoloji kullanıldığı için istihdam üzerine etkisini saptamak da güçleşecektir (Terliksiz, 1988, s.241).

1.5.3. Ödemeler Dengesi

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin sorunlarından biri de ödemeler dengesinin sürekli açık vermesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi açıkları, gelişmiş ülkelere göre çok daha ciddi ve aşılması gereken bir problemdir. Bu problemi çözmede yerel tasarruflar yapılırsa da açığın kapatılmasında yeterli olmamaktadır. Ödemeler dengesi açığının kapatılabilmesi için doğrudan yabancı yatırımlar önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülke açısından, ithal ikameyi sağlayabileceği, ithalat ve döviz ödemelerinin yükünü hafifleteceği, yaptıkları üretimleri ile dış piyasalara yönelik ihracatı artıracak bir alternatiftir (Kesim, 2000, s. 38).

Başlangıçta ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar, getirdikleri döviz ve sermaye malları ile ödemeler dengesi üzerinde olumlu katkı sağlayacaklardır. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırım yapan firmaların yurtdışındaki merkezlerinden ev sahibi ülkeye yapacakları transferler ve uluslararası ekonomik kuruluşlardan alınabilecek kredi desteği bu olumlu etkiyi artıracaktır. Şayet bu doğrudan yabancı yatırımlar ihracata dönük faaliyette bulunuyorsa, bu ihracat değeri de ödemeler dengesine olumlu katkılarda bulunmuş olacaktır. Fakat bu girişimler genellikle yabancı firmaları, faaliyetlerini yürütebilmek maksadıyla ithalata yöneltir. Bunun yanı sıra DYY'lerin istihdam ettikleri yabancı personele ödedikleri ücretler, dışardan alınan kredilerin anapara ile faiz ödemeleri, DYY yapan firmaların kârlarını kendi ülkelerine transfer etmeleri ödemeler dengesinin bozulmasına neden olacaktır (Kırankabeş, 2006, s. 301-302).

Çok uluslu şirketlerin DYY yapmalarıyla birlikte, ülkelerin ödemeler dengesinde oluşturacağı etkiyi aşağıdaki basit bir modelle açıklayabiliriz (Alpar, 1980, s. 95-96):

X = Şirketin dış ülkelere yaptığı ihracattan elde ettiği döviz geliri,

S = Şirketin sermaye olarak ülkeye getirdiği döviz,

M = Şirketin üretimiyle birlikte ikâme edilen ithalat,

G = Üretim faaliyeti döneminde ithalat ile alınan girdiler,

T = Elde edilen kârların merkeze transferi,

P = İşçi ücretleri ve patent ödemeleri gibi yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeler,

t = zaman,

F = DYY'nin ödemeler dengesine etkisi,

D = Amortisman tutarı,

Buradan hareketle doğrudan yabancı yatırımın ödemeler dengesi üzerindeki etkisi şu şekilde formüle edilir;

$$F_t = S_t + X_t + M_t - G_t - T_t - P_t - D_t \quad (1.8)$$

Eğer ÇUŞ yalnız iç pazara yönelik üretim yapıyor, girdiler açısından başka ülkelere bağımlı ve ülkeye ithal ikâmecilik anlamında bir katkısı yoksa $X_t = 0$, $M_t = 0$ ve $T_t > 0$, $G_t > 0$ gerçekleşeceğinden bu durumda DYY ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Bu durum da denklem şu formata girecektir.

$$F_t = S_t - G_t - T_t - P_t - D_t \quad (1.9)$$

Eğer ki yapılan yatırım ithal ikâmeciliğe katkıda bulunuyor hatta ilerleyen süreçte üretilen mallar ihracata da katılıyorsa, ödemeler dengesine etkisi 1.10'daki gibi olur.

$$F_t = S_t + (X_t + M_t) - (G_t + T_t + P_t + D_t) \quad (1.10)$$

Bu model çerçevesinde DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkisinin olumlu olabilmesi için şirketin, sermaye olarak ülkeye getirdiği dövizlerin, ihracattan elde edilen gelirlerin ve ikâme edilen ithalat tutarı toplamalarının ithalat ile alınan girdiler, kâr transferleri, üretim faktörüne yapılan ödemeler ve amortisman tutarları toplamından büyük olması gerekir. Tam tersi durumda DYY ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Sonuç olarak; doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkenin ödemeler dengesine olumlu katkılarda bulunabilmesi için gelen DYY'lerin artış hızının transfer edilen sermaye miktarının artış hızından daha fazla olması gerekmektedir (Soydal, 2006, s. 588).

1.5.4. Teknoloji

Teknoloji, malların üretiminde kullanılabilecek bilgi ve donanımların tümünü kapsamakta iken teknolojik yenilik, yeni bulguların veya eski üretim tekniklerinin

geliştirilmesidir. Teknolojik bilgi donanımı ve teknolojik yenilikler ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Çok uluslu şirketlerin yapmış oldukları doğrudan yabancı yatırımlarla dünya pazarında aktif rol oynayabilmeleri, şirketlerinin büyüklüklerinden veya sermaye güçlerinden ziyade yapmış oldukları teknolojik yenilikler ve AR-Ge çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte hız kazanan teknolojik yenilikler ve değişimler doğrudan yabancı yatırım yapan ÇUŞ'lara da yansımıştır. Bu yansımanın sonucunda çok uluslu şirketler daha çok araştırma ve geliştirmeye yönelik çalışmalar yaparak sermayelerinin büyük bir kısmını bu yönde kullanmışlardır (Karluk, 2009, s. 716).

Gelişmiş ülkelerde teknolojiye ve Ar-Ge'ye yapılan harcamalar ve verilen önem fazla olduğu için teknolojik gelişme de daha fazladır, bu nedenle üretimde verimliliği artıran teknolojik yenilikler daha çok sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerin günümüzde en büyük sorunlarından biri de teknolojidir. Az gelişmiş ülkeler kalkınmalarını hızlandırmak amacıyla teknolojik yeniliklere ve araştırma geliştirme faaliyetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Fakat bu teknolojiyi, dışarıdan alacak güçleri de kendileri üretecek olanakları da çoğu zaman bulunmamaktadır. Teknolojiye duydukları gereksinim ya teknoloji transferi ile ya da ülkelere gelecek doğrudan yabancı yatırımlarla sağlanmaktadır (Alkin, 1984, s. 373).

Doğrudan yabancı yatırımlar herhangi bir ülkeye kazanç elde etme amacıyla geldiği için bu amacını gerçekleştirecek teknolojik yenilikleri, teknik bilgi birikimini ve üretim teknolojilerini de beraberinde getirecektir. Gelişmiş teknolojinin sağlamış olduğu imkânlarla yatırımcı, maliyetlerini azaltıp kazancını artırma yoluna giderken ev sahibi ülke de gelişmiş teknoloji ve yeniliklerle tanışma imkânı bulacaktır. Gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkından dolayı genelde gelişmiş ülke için eskimiş, gelişmekte olan ülke için yeni sayılabilecek teknolojik imkân ve yenilikler sayesinde teknoloji transferi de gerçekleşmektedir. Doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülkeye kattığı teknolojik yenilikler ve gelişmelerin ölçülmesi her ne kadar güç olsa da olumlu katkılar sağladığı bilinmektedir (Tekin, 1988, s. 233).

1.5.5. Bölgesel Kalkınma

Ülke bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmişlik seviyesinin farklılık göstermesi ekonomik büyüme ve kalkınmanın önünde engel teşkil etmektedir.

Ülke hükümetleri bu gelişmişlik farklılıklarını azaltabilmek adına çeşitli bölgesel teşvik politikaları ve projeler uygulamaktadırlar. Fakat bölgelerin kendine has özelliklerinin bulunması uygulanan kalkınma planlarından istenilen sonucun alınmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla bu bölgelerin özelliklerinin irdelenmesi ve bunlara uygun kalkınma planlarının uygulanması yerinde olacaktır.

ÇUŞ'lar yatırım kararı verdikleri ülkenin coğrafi bölge özelliklerini (alt yapı, teknoloji, nitelikli işgücü, yer altı kaynakları, coğrafi iklim özellikleri ve pazar olanakları gibi) dikkate alırlar. Dolayısıyla, ülke hükümetinin bu faktörleri etkileyecek yatırımlarda veya teşviklerde bulunması DYY'lerin diğer bölgelere nazaran daha az gelişmiş bölgelere yönelmesini sağlayarak ülkenin bölgesel kalkınma ve büyümesine olumlu katkıda bulunacaktır (Alpar, 1980, s. 127-128).

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE MAKROEKONOMİK PERFORMANSI

2.1. GEÇİŞ EKONOMİSİ

Sosyalist düşüncenin temelleri ilk çağlara kadar uzanmakla birlikte 19. yüzyılda bilimsel anlamda ilk kez Karl Marx ve F. Engels'in öncülüğünde oluşmuştur, fakat sosyalist düşünce uzun yıllar boyunca uygulama alanı bulamamış, 1917 yılına kadar egemen olan ekonomik sistem kapitalizm olarak kalmıştır. 1917 yılına gelindiğinde ise Bolşevik İhtilali (Ekim Devrimi) sonucunda Çarlık Rusya yıkılmış yerine V. İlyiç Lenin önderliğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur. Dolayısıyla sosyalist düşünce yapısı ekonomik, felsefi ve siyasi anlamda ilk kez uygulama alanı bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Dünya Batı ve Doğu Bloğu olmak üzere iki kutuplu bir sisteme bürünmüş ve kapitalist sistem ile sosyalist ekonomik sistem arasındaki mücadele farklı bir boyut kazanmıştır. Sosyalist ekonomik sistem sadece SSCB ülkeleri ile sınırlı kalmayıp Soğuk savaş döneminde Merkezi ve Doğu Avrupa ve bazı Asya ülkeleri tarafından da benimsenmiştir.

Sosyalist sistem Bolşevik İhtilali sonucunda başlayıp 1950'lerde yayılma göstermiş ve 1960'lı yıllarda Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri merkezi planlı ekonomik sistemin sebep olduğu aksaklıkları giderebilmek için bir takım reform çalışmalarına başlamışlardır. Bu dönemlerde yapılan reformlar Sovyet Rusya'nın başkanlığındaki N. Kruşçev tarafından hali hazırda bulunan sosyalist sistemden çok fazla uzaklaşmadan sistem içerisindeki aksaklıkların giderilmesine yönelik olmuştur. Lakin Avrupa'daki diğer sosyalist ülkelere göre daha esnek bir merkezi planlama sistemi uygulayan Macaristan ve "Özyönetimci Sosyalizm" adında başka bir sistem uygulamış Yugoslavya'nın dışında reformlarda istenilen başarıya ulaşamamıştır. Yapılan reform çalışmalarıyla piyasa ekonomisinin bazı mekanizmalarının sosyalist sisteme entegre edilmeye çalışılması olduğu için planlama ve piyasa eşgüdümü anlamına gelen "Piyasa Sosyalizmi" tartışmalarını ortaya çıkarmış ve bu süreç 1980'lerin sonuna kadar süregelmiştir. 1985 yılında SSCB'nin son lideri olan M. Gorbaçov'un iktidara gelişiyle birlikte farklı bir rota çizilmiştir. SSCB'nin dünyaya

kendini kapatan bir sistemde olduğunu ve kendini yenileyemeyerek modern dünyanın gerisinde kaldığını düşünen M. Gorbaçov'un iki temel politikası olan “Perestroika” (Yeniden Yapılanma) ve demokratikleşme amacı güden “Glastnost” (Açıklık) uygulamaya konulmuş, fakat uygulanan bu radikal politikalar başarılı sonuç vermemiştir. 1961’de Almanya’yı doğu ve batı olmak üzere ikiye ayıran ve soğuk savaşın en açık sembolü olan, tarihte “Utanç Duvarı” olarak da anılan Berlin Duvarı’nın 1989’da yıkılmasıyla birlikte Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için plandan piyasa ekonomisine yönelik bir dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm 1990’lı yılların başında SSCB’nin de dağılmasıyla birlikte devam etmiştir. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte 70 yılı aşkın bir süre geniş bir coğrafyada egemen olan merkezi planlı ekonomiye dayalı sosyalist sistem resmen sona ermiş ve kapitalist sistemin karşısındaki en büyük rakip tarihe gömülmüştür (Güler, 2012, s. 94-95).

1980’li yılların sonundan itibaren iktisat literatürüne giren ve uluslararası anlamda ortak kabul görmüş “Geçiş Ekonomileri” (*Transition Economies*) kavramsal olarak, yıllarca merkezi planlı ekonomik sistemi benimsemiş ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmelerini ifade etmektedir. Geçiş Ekonomileri sürecine dahil olan ülkelerin yaşamış oldukları süreçler her ne kadar birbirlerinden farklı seyir izlemiş olsa da paydaş oldukları nokta merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçtikleri için bu ülkelerin tümü geçiş ekonomileri kavramı adı altında yer almıştır. Geçiş sürecine dâhil olan ülkelere ekonomik sistem dönüşümünün yanı sıra sosyo-kültürel ve politik yapılarında da köklü değişikliklerin yaşandığı bir süreçtir (Özer, Türkmen ve Çadircı, 2013, s. 565).

Geçiş ekonomileri ile ilgili olarak yapılmış literatür taramalarında ülkelerin konumlarına göre farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmekle birlikte, genel anlamda ekonomistler “Geçiş Ekonomilerini” iki farklı şekilde sınıflandırmıştır. Bunlardan biri geleneksel geçiş ekonomileri diğeri ise yeni geçiş ekonomileridir. Geleneksel geçiş ekonomileri sınıflandırılmasının içerisinde Güney Asya ve Tropikal Asya tipi ülkeleri yer alırken, yeni geçiş ekonomileri içerisinde ise; Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, eski SSCB ülkeleri, Çin ve bazı Latin Amerika ülkeleri yer almaktadır. Geçiş ekonomileri genel anlamda; merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler için kullanılmış bir terim olmakla birlikte dünya üzerinde pek çok ülkede yaşanan bir süreçtir (Papava, 2005,s. 79). Fakat yaygın kabul

edilmiş ve öne çıkmış geçiş ekonomi ülkelerini IMF (2000) iki grup altında sınıflandırmıştır:

1. Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Geçiş Ekonomileri

- **Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDA):** Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Makedonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya
- **Baltık Ülkeleri:** Estonya, Letonya ve Litvanya
- **Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri:** Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Beyaz Rusya (Belarus), Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna

2. Asya Geçiş Ekonomileri: Çin, Kamboçya, Laos Halk Cumhuriyeti ve Vietnam.

Yukarıda sınıflandırılması yapılan geçiş ülkelerine Dünya Bankası Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkmış olan Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ'ı 2002 yılında, Kosova'yı ise 2009 yılında bu sınıflandırma içerisine dâhil etmiştir. Günümüzde ise merkezi planlı ekonomik sistemle yönetilen sadece Küba ve Kuzey Kore ülkeleri mevcuttur.

2.1.1. Geçiş Ekonomisi Özellikleri

Geçiş ekonomisi ülkelerinin ekonomik siyasi ve kültürel yapılarında farklılıklar bulunmakla birlikte geçiş süreçlerinde uyguladıkları reform politikaları da çeşitlilik arz etmiş, aynı zamanda merkezi planlı ekonomik sistemi de değişik şekillerde uygulamışlardır. Geçiş ekonomisi yaşayan ülkelerde bu şekilde birçok farklılık olmasına rağmen bazı ortak özellikleri mevcuttur, bu ortak özellikler şu şekilde sıralanabilir (Işık, 2013, s.113-115) :

- SSCB'nin dağılmasından sonra geçiş ekonomisi ülkelerinin temel sorunlarından biri; artan ekonomik ve sosyal dejenerasyon sonucunda rüşvet, iltimas ve yolsuzluğun ortaya çıkmasıdır.
- Geçiş ekonomisi ülkeleri hammadde ve doğal kaynaklarını kullanma konusunda pek başarılı olamamıştır. Bazı ülkeler doğal kaynak yönünden

fakir olduğu için bazı ülkeler de zengin olmasına rağmen gerekli altyapıları, teknolojik imkânları ve uluslararası piyasaya ihraç edebilecek ulaşım ağının yetersizliği gibi sebeplerden dolayı bu doğal kaynak zenginliklerini verimli kullanamamışlar dolayısıyla küresel rekabet etme gücüne ulaşamamışlardır.

- Serbest piyasa ekonomisine geçişte uygulanan reformlar öncesinde yoğun olarak yoksulluk söz konusuydu.
- Bütçe açığı, dış açık ve tasarruf seviyesinin yeterli düzeye çıkarılamaması ülkeleri borçlanmaya itmiş, bu durum sonucunda devalüasyon gerçekleşmiş ve bunun sonucunda milli gelirden düşüşler görülmüştür.
- Yapısal ve kurumsal alt yapı alanlarındaki fonksiyonların yeterli seviyede olmaması daha etkin reform çalışmalarına ihtiyaç doğurmuştur.
- Devletin çalışabilecek herkese iş vermek zorunda olması sosyalist ekonomik sistemin temel özelliklerinden biridir. Bu özellik SSCB döneminde ihtiyaç olmadığı halde herkesin istihdam edilmesine sebep olmuş, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde piyasa mekanizmasının özelliklerinden kaynaklanan durum sonucunda yoğun bir işsizlik oluşmuştur.
- Tüketim teşvikleri, genel olarak nakit transferleri şeklinde yapılmaktan ziyade gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması ve fiyat denetimleri şeklinde edinilen sübvansiyonların bir sentezi olarak uygulanmıştır.
- Bağımsızlığa hazırlıksız yakalanan geçiş ülkeleri ekonomik sistemin değişikliği nedeniyle mali krize maruz kalmışlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin başlıca özelliği makroekonomik istikrarsızlık olmuştur. Neredeyse geçiş ekonomilerinin tamamında hiperenflasyon ve ekonomik büyümede ani dalgalanmalar görülmüştür.
- 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde sosyal sektörlere yönelik yapılan kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı yüksekti. Sosyal sektörlere yapılan bu yatırımların bir sonucu olarak, tüm geçiş ekonomileri insani gelişme endeksinde diğer ülkelere göre kişi başına gelir düzeyi açısından daha üst sıralarda yer almaktaydı.
- Geçiş ülkelerinde okuryazarlık düzeyinin %100’lerde seyrettiği fakat eğitim sisteminde oluşan aşınmalar gerekli nitelikli elemanların yetiştirilememesine sebebiyet vermiş ve beyin gücü eksikliği oluşturmuştur.

2.1.2. Sosyalist (Merkezi Planlı) Ekonomik Sistem

Sosyalist ekonomik sistemi açıklamadan önce kısaca ekonomik sistem hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Ekonomik rejimi de içinde barındıran ekonomik sistem, ekonomideki problemlerin çözümlenmesini ve rejim özelliği ile de toplumdaki bireylerin üretim ve bölüşüm davranışlarına yön vermektedir. Ekonomik sistem, üç faaliyet türü olan üretim, bölüşüm ve tüketim şeklindeki iktisadi kararların alınmasını sağlamaya çalışan bir sistemdir (Ölmezoğulları, 1999, s. 6). Ekonomik sistem bu kararların kamu otoritesi tarafından mı yoksa özel girişimciler tarafından mı veya ne düzeyde kamu ne düzeyde özel girişimciler tarafından yapılacağını saptamaktadır. Ayrıca ekonomik sistem, ülkelerin birbirleriyle yapmış oldukları ticareti ve bu ticarete devlet müdahalesinin etkinliğini, ticaret engellerini yani, dış ticarete ne derecede bir serbestlik olduğunu da konu alır (Hiç, 2017, s.124-125).

Ekonomik sistemlerden kapitalizm ve sosyalizm en fazla ön plana çıkan ve tartışılan iki farklı sistem olmuşlardır. Birbirlerinden farklı özelliklere sahip olan bu sistemlerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin bulunması, ülkelerin hangi ekonomik sistemi uygulamaları gerektirdiği konusunda problem yaratmıştır. Aynı zamanda ülkelerin ekonomik sistemleri farklı şekillerde uygulamaları, düşünürlerin çeşitli tezleri ve gelişen tarihsel süreç içerisinde çeşitli krizlerin ortaya çıkması gibi birçok faktör ekonomik sistemlerin çeşitli türlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kapitalist sistemin birtakım aksaklıklarını giderebilmek amacıyla devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunan müdahaleci kapitalizm, mal ve hizmetlerin serbestçe piyasada, üretim faktörleri fiyatlarının ise devlet tarafından belirlenen piyasa sosyalizmi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Sosyalist ekonomik sistem; üretim araçlarının mülkiyetinin kamuya ait olduğu ve tüm topluma faydalı olacak şekilde düzenlendiği, ekonomik aktivitelerin merkezi planlamalar aracılığıyla yürütüldüğü bir yapıdır. Ayrıca sosyalizm, üretimin kâr amacıyla değil ihtiyaçtan ötürü yapıldığını ve gelir dağılımındaki adaletin teminine imkân sağlayan hür iradeli, sınıfsız bir toplumu da ifade etmektedir. Sosyalist sistem, kapitalizmden önceyi ve hiçbir zaman kapitalist olmayan bir ekonomik düzendir (Hamitoğulları, 1975, s. 448).

Sosyalist sistem, hem kişi başına düşen milli gelirin yükseltilmesini hem de gelir dağılımındaki adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Açıklamak gerekirse gelir

dağılımındaki amaç toplumdaki bireyler arasında tam bir gelir eşitliği sağlamak değil sadece düşük gelire sahip olanlarla yüksek gelire sahip olanlar arasındaki farkın en aza indirgenmesi ve bireylerin emeklerinin karşılıklarını adaletli bir şekilde almasını hedeflemektedir. Ayrıca sosyalist düşünürlere göre toplumun özgürlüğüne kavuşması için üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde bulundurmaları, kendi istekleri doğrultusunda kullanmaları ve üretim sonucunda elde ettikleri geliri adaletli olarak bölüştürmeleri gerekir (Tuncer, 1962, s. 40).

Sosyalist sistemde, ekonomideki üretim ve bölüşümün tamamı merkezi durumdaki planlarla işletilmektedir. Merkezi planlama veya emredici planlama olarak adlandırılan bu sistem kapitalist sistemdeki piyasa mekanizmasının yerini almakta ve piyasa mekanizmasının yerine getirdiği işlevleri üstlenmektedir. Merkezi planlamanın diğer bir özelliği de ulusal ekonominin tümüne yönelik olmasıdır. Bakanlar kurulunda belirlenen hedeflere yönelik, merkezi planlama yetkilileri planlarını oluştururken işletmelerin hepsinden temel veriler talep etmektedirler. Faaliyet raporları sonucunda planın taslağının oluşturulmasına ve işletmelerin amaçlarının belirlenmesine yönelik işlemler başlar, belirlenen amaçlara ulaşmak için işletmeler çeşitli ihtiyaçlarını merkezi planlama yetkililerine bildirdikten sonra işletmelerin plan dönemi içerisinde gerçekleştirecekleri faaliyetleri merkezi planlama yetkilileri oluşturur (Danışoğlu, 2006, s. 581-582).

Sosyalist sistemde fiyatların ne olacağı kararını merkezi otorite vermekte olup temel amaç, üretim ve tüketimde oluşacak dengesizlikleri gidermek ve bunun sonucunda üretimde oluşabilecek yetersizliğin veya tüketimde oluşabilecek fazlalığın giderilmesini sağlamaktır. Merkezi otorite fiyatların seviyesini ortalama üretim maliyetine (ulaşım maliyetleri, ücretler, hammadde ve diğer maliyetler) göre belirlemekte olup, devletin üretim araçları mülkiyetini elinde bulundurmasından dolayı kira ve faiz gibi faktörler ortalama üretim maliyetlerine katılmamaktadır. Sosyalizmde ekonominin planlar aracılığıyla yürütülmesi, fiyatların kısa dönemde değiştirilememesine neden olmakta, çünkü fiyatlardaki değişim merkezi planlama sisteminde sorunlara ve ekonomik hesapların bozulmasına sebebiyet vermektedir. Ortalama üretim maliyetlerinde yaşanan bir değişiklik sonucunda fiyat düzeyinin revize edilmesi yoluna gidilmez, bununla beraber oluşacak maliyet ve satış fiyatı arasındaki fark kamu otoritesince karşılanmaktadır. (Zeytinoğlu, 1985, s. 160-161). Üretim faktörleri fiyatlarının merkezi otorite tarafından belirlenmesi kaynakların kıtlık

derecesinin tespitini zorlaştırdığı gibi kaynak dağılımında da bir etkinsizlik gerçekleştirebilir (Dinler, 2012, s. 40).

Sosyalist sistemde kâr ise, merkezi planlama tarafından oluşturulan ekonomik faaliyetlerin uygulanmasının ardından beklenen fazlalıktır. Kamu mülkiyeti altında bulunan işletmelerin elde ettikleri gelirler, maliyetlerden (sigorta, üretim maliyeti ve vergiler) çıkartılarak kâr düzeyi planlamacılar tarafından belirlenir. Belirlenen bu kâr düzeyi işletmelerin performanslarının ölçülmesinde büyük fayda sağlar (Öztürk ve İnan, 2014, s. 40). Kapitalizmde, bireyleri mal ve hizmet üretmeye iten temel faktör kâr olmaktadır sosyalizmde ihtiyaçlardır. Yani bireylerin ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla üretimde bulunacakları savunulur. Bunun yanında sistemin öngördüğü şekilde bireyler, toplumun refah seviyesini artırma arzusuyla ve hizmet bilinciyle üretime yönelirler veya bu bilinç doğrultusunda üretimde bulunmaları beklenir (Hamitoğulları, 1975, s. 545-546).

Emeğin karşılığı olarak alınan ücret geliri, sosyalist sistemde üretime katkıda bulunan araçlardan edinilen tek gelir kaynağı olmasından dolayı ayrı bir özelliğe sahiptir. Ayrıca diğer faktörlerin kamu mülkiyetine ait olması; faiz, rant ve kâr gelirlerinin olmamasına, bireylerin üretime sadece emek faktörü ile katkıda bulunabilmelerine ve katkı sonucunda ücret gelirinin elde edilebilmesine imkan vermektedir. Bireylerin emekleri sonucunda alacakları ücret seviyesi yapacakları yatırım, tasarruf ve sermaye düzeylerinin belirlenmesinde büyük rol oynayacaktır. Sosyalizmde ücretlerin farklı olmasını belirleyici faktör emeğin verimliliği ile ilgilidir yani, üretim sürecinde bireylerin üretime ne kadar fayda sağladığıdır. Örneğin, sekiz adet masa üreten bir marangoz beş adet üretene göre daha fazla veya usta bir ressam normal bir ressama göre daha fazla ücret alır. Kısaca yapılan işin nitelik ve niceliğine göre alınan ücretler değişkenlik göstermektedir. Ama planlanan hedefler nedeniyle bazen nitelikli emeği çekmek amacıyla belirlenen sektörlerde ücret düzenlemeleri yoluna gidilmesinin ardından ücretler arasında farklılıklar doğabilir (Zeytinoğlu, 1985, s. 172-174; Huberman, 1984, s.70).

2.1.3. Geçiş Ekonomilerinde Yaşanan Ortak Sorunlar

Merkezi planlı ekonomik sistemi benimsemiş ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş süreci, sosyal ve ekonomik duruma adapte olma amacıyla başlamıştır. Bu sistemi benimseyen ülkelerde ekonomik kurumların üstlenmiş oldukları fonksiyonları yerine

getiremeyip iflas etmeleri ve yaşanan ekonomik krizleri atlatabayıp başarısız olmaları bu süreci başlatan temel faktör olmuştur. Geçiş süreci yaşayan ülkeler aynı dönem içerisinde hem merkezi planlı ekonomik modelden vazgeçmiş hem de piyasa ekonomisi modelini kendi bünyelerine katmaya çalışmışlardır. Bu nedenle geçiş sürecinin başlarında birbirlerinden farklı iki ekonomik sistemin aynı anda var olması birtakım karışıklıklara ve ekonomik istikrarsızlıklara sebebiyet vermiştir (Yayar, Demir ve Birol, 2012, s. 250).

Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine yönelen geçiş ülkeleri; üretim, fiyat, kaynak dağılımı, iç ve dış ticaret gibi değişkenlerin farklı olduğu bir ekonomik sisteme yönelmeleri köklü değişiklikleri gerekli hâle getirmektedir. Bu köklü değişikliğin nedeni, ekonomik sistemlerin farklı ekonomik düzen oluşturmalarından kaynaklıdır. Doğu bloğu yıkılmadan önce ülkelerin uluslararası piyasalara açılmayıp kendi kabuklarına çekilmiş olmaları ve problemleri çözmek yerine görmezden gelmeleri, uygulanan politikaların başarısız olmasına neden olmuştur. Geçiş aşamasının başında ülkelerde, rekabetçi yapıyı destekleyen ve yabancı sermayeye ılımlı yaklaşılan bir düşünce egemen olmaya başlamıştır. Fakat sosyalist ekonomik sistemden kaynaklanan bir takım zorluklar geçiş sürecini daha da zora sokmaktaydı genel anlamda, geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist dönem içerisinde yaşamış oldukları birtakım sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Tandırcıoğlu, 2002, s. 203):

- Ekonominin büyük bir kısmının kamulaştırılması ve özel mülkiyete çok az yer verilmesi,
- Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar ekonomik faaliyetlerin hacmi ile karşılaştırıldığında büyük oranda artış göstermiş, sosyal güvenlik harcamaları halk arasında çıkabilecek gerginlikleri önlemek amacıyla politik bir araç olarak kullanılmıştır.
- Üretim faaliyetinde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarının tamamına yakını monopol bir yapı sergilemiş, yatırım kararları ile fiyatlar da merkezi idare birimlerince yönetilir hale gelmiştir. Dış piyasalara kapalı, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) içi ihtisaslaşma amacıyla ekonomik politikalar uygulanmıştır. Bu durumun sonucunda ise geçiş ekonomisi ülkeleri uluslararası rekabetten uzak kalmışlardır.
- Bu sorunlar sebebiyle kamu açıkları, para arzındaki artış sonucunda oluşan hiperenflasyon, kontrolsüz gerçekleşen ücretler makroekonomik

istikrarsızlıklara veya dengesizliklere sebep olmuştur. Geçiş ülkeleri sorunlara çözüm bulmak için bir yandan makroekonomik istikrarsızlıkları giderecek diğer yandan yapısal değişikliklere yönelik politikalar uygulamışlardır. Dolayısıyla geçiş ülkelerinin yaşamış oldukları problemler ülkeleri alternatif bir ekonomik sistem olan piyasa ekonomisine doğru itmiştir.

Sosyalist ekonomik sistemden kalan bir diğer sorun ise yapısal ve kurumsal altyapı eksikliğidir. Özel mülkiyet haklarının yeterince gelişmiş olmaması, finansal piyasaların var olmaması, etkin işleyen ticari bankacılık sisteminin bulunmaması, piyasaya uyumlu bir vergi sisteminin olmaması ve açık emek piyasası, serbest girişimin piyasalara giriş-çıkışlarını koordine edecek ticari kanunların yeterli düzeyde bulunmaması gibi sorunlar piyasa ekonomisinin etkili çalışmasını engellemiştir. Bunlar gibi düzenlenmesi gereken kurumsal altyapısal eksiklikler geçiş sürecini ülkeler açısından daha sancılı hale getirmiştir (Staehr, 2003'den aktaran Yavuz, 2006, s. 91).

Tablo 2.1. *Piyasa Ekonomisine Geçiş*

	Merkezi Planlı Ekonomi	Geçiş Ekonomisi	Piyasa Ekonomisi
Karar Alma Mekanizması	Merkezileştirilmiş	Kaotik (Karmaşık)	Desantralize (Yerelleşme) edilmiş
Yatırımlar İçin Tasarruf Kaynağı	Devlet	Başlarda yerli sermayenin yetersiz olması, yabancı sermayeye ve borçlanmaya dayalı	Kurumsal ve kişisel tasarruflar
Koordinasyon	Planlamanın şart olması ve sert kurallar	Güçsüz devlet ve işlek olmayan piyasa	Esasen piyasa egemenliği ve birtakım devlet düzenlemeleri
Mülkiyet	Devlet	Devlet, yarı özel, özel ve kayıt dışılık	Temel bazda özel
Ekonomik Güdüler	Bulunmaz, kolektif başarılar	Para	Kişisel başarılar

Kaynak: Bleyzer (2002)

Tablo 2.1. incelendiğinde geçiş sürecinin bir sorunu olan zayıf ve etkin olmayan piyasanın varlığı, karar alma mekanizmasında karmaşık bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Merkezi planlı dönemde özel mülkiyetin yok denecek kadar az olmasından dolayı özel sektör ve ticari faaliyetler yeterince gelişmemiştir. Geçiş süreciyle birlikte özelleştirmeye gidilmek istenmiş fakat tasarruf yetersizliği nedeniyle kısıtlı kalmıştır.

İhtiyaç duyulan yatırımların yapılabilmesi ve tasarruf yetersizliğinin giderilebilmesi amacıyla dış borçlanma veya yabancı sermayeye olan istek artmıştır (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2018, s. 39).

Merkezi planlama yetkilileri, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için malların fiyatlarını piyasa değerinin altında belirlemekteydi. Belirlenen bu fiyatlar piyasada talep fazlalığına ve enflasyonist baskıya neden olmuştur. Geçiş ülkelerinde görülen bu tür piyasa dengesizlikleri grev, kıtlık ve karaborsa gibi sorunlara neden olmaktaydı. Tüketici taleplerinin karşılanamaması üzerine 1980’li yıllarda Polonya, gıda üretimini arttırmayı denemiş fakat başarılı sonuç elde edememiş ve tayinlamaya başvurmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda piyasada oluşan bu durum Sovyetler Birliği ve Çin’de uzun kuyrukların oluşumuna sebep olmuştur (Parasız ve Özer, 2015, s. 478-479).

Geçiş ülkelerinde sosyalizmden kalan; devletlerin bürokratik ve idari sistemlerindeki yapısal aksaklıklar, yolsuzluk sorununun yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Geçiş süreciyle birlikte kamu görevlileri mevcut hizmetlerini yürütmeye devam ederken değişen piyasa koşullarına ayak uydurmakta güçlük çekmişlerdir. Geçiş sürecinde enflasyon oranının yükselmesiyle birlikte ortaya çıkan reel ücret düşüşü ve ücretlerin zamanında ödenememesi sonucu yoksullaşan kamu görevlilerini bu durum rüşvete itmiştir. Denetimlerin de yeterli düzeyde yapılamaması yolsuzluğun giderek artmasına neden olmuştur. Geçiş ülkelerinin çoğunda kamu hizmetinde istihdam edilen kişiler özel imtiyazlar tanınarak ve iltimas yoluyla atanmışlardır. Bu kişiler görevlerini kişisel menfaatleri için kullanmaya başlamış ve geçişin ilk yıllarındaki otorite boşluğundan da faydalanıp idari yolsuzluklara başvurmaya başlamışlardır. Genel anlamda geçiş ülkelerinde yolsuzluğun diğer nedenleri arasında; ekonomik reformların zamanında uygulanamaması veya geç kalınması, yargı sisteminin oturmaması, kanunlardaki boşluklar, vergi kaçakçılığı ve devletin ekonomide büyük rol oynaması yer almaktadır. Geçiş ülkelerinde yolsuzluk oranları ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte genellikle, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde daha fazla iken Baltık ülkelerinde daha azdır. Bu durumun sebepleri, Baltık ülkelerinin Batıya daha yakın olmaları, sivil toplum kuruluşlarının daha aktif çalışması ve kaliteli kamu personellerine sahip olmaları olarak sayılabilir (Akçay, 2001, s. 221-228).

1949 yılında SSCB liderliğinde sosyalist rejimle yönetilen devletler bir araya gelerek Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi’ni (COMECON) kurmuşlardır.

COMECON, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında sınırlanmış olan ekonomik ilişkileri geliştirmek ve İkinci Dünya savaşıdan sonra milli ekonomilerini yeniden canlandırmak, kalkındırmak ve refah seviyelerini yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca üye ülkelerin arasındaki dayanışmayı, uluslararası bölgesel ve ekonomik iş birliğini, az gelişmiş ülkelerin sanayisinin gelişimine katkı sağlamayı ve sosyalist rejimin temellerinin daha sağlam oturtulması amaçlanmıştır (Pazarıcı, 1972, s. 225). 1980'li yıllarda COMECON' un ticaret hacmi Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerindeki toplam dış ticaret hacminin büyük bir kısmını, %50'sini oluştururken, 1991 yılında COMECON'un eski üyeleri arasındaki dış ticaret hacmi %60 - %70 oranında azalmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere 1991'de COMECON'un dağılmasıyla birlikte eski SSCB ülkeleri, Baltık ülkeleri ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDA) arasındaki ticaret büyük ölçüde bozulmuştur. Dünya ekonomisine entegrasyonu zayıf ve rekabet gücü düşük olan bu ülkeler ekonomik işbirliklerini ve ticaretlerini ancak COMECON aracılığıyla yapmaktaydı. Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi geçiş ülkeleri için bu denli önem arz ederken birliğin dağılması yaşanan geçiş sürecinin daha da sancılı geçmesine neden olmuş ve geçiş ülkeleri için bir sorun haline gelmiştir (McKinnon, 1994, s. 68).

2.1.4 Washington Konsensüsü

1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin yanında gelişmekte olan ülkelere, bütçe açıklıklarının sebep olduğu yüksek enflasyon ve borç krizi yaşanmıştır. Latin Amerika ülkelerinde yüksek enflasyonla birlikte ortaya çıkan ekonomik durgunluk krizle karşı karşıya kalınmasına neden olmuş, ardından krizin çözümlenebilmesi için Washington yaklaşımı ile tavsiyelerde bulunulmuştur. Washington Konsensüsünün politikaları daha çok uluslararası kuruluşların ortak bir politikayı ortaya koymak ve bunun tüm dünya ülkelerince benimsenmesini ve uygulanmasını kapsama şeklinde gözlenmektedir. J.Williamson tarafından 1989'da önerilen bu politikalar ilk başlarda Latin Amerika ülkelerine yönelikken sonrasında uluslararası kuruluşlar (IMF ve Dünya Bankası gibi) tarafından diğer gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri için de önerilmiştir (Karakurt, 2011, s.33). Önerilen bu politikalar şu şekildedir (Williamson, 2005, s.8):

- Bütçe açığı finansmanının sağlanabilecek ölçüde azaltılması ve enflasyon vergisine başvurulmaması,
- Kamunun yapmış olduğu harcamaların düşük ekonomik kazanç getireceği (sübvansiyon ve askeri vb.) alanlardan daha çok yüksek kazanç getiren, gelir eşitsizliğini azaltacak (eğitim ve altyapı vb.) alanlara kaydırılması gerektiği,
- Finansal liberalizasyonun sağlanmasına yönelik serbest piyasa ekonomisi şartlarıncı faiz oranlarının oluşması,
- Marjinal vergi oranlarının azaltılmasına ve vergi tabanının genişletilmesine yönelik vergi reformunun gerçekleştirilmesi,
- Geleneksel olmayan ihracatta ekonomik büyümeyi sağlayacak rekabetçi kur politikasının benimsenmesi,
- Dış ticarete kotaların yerine tarifelerin ikâme edilmesi ve tarifelerin de kademeli bir şekilde indirilmesi,
- DYY'nin ülkeye girişini kısıtlayacak engellerin kaldırılması,
- Devletin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilmesi,
- Rekabete engel olacak veya yeni firmaların piyasa içerisinde bulunmalarını kısıtlayacak engellerin kaldırılması,
- Mülkiyet haklarının yasal güvenceye alınması ve kayıt dışı ekonomiyi engelleyecek şekilde tesis edilmesi.

Neoliberal politikaları kapsayan Washington Konsensüsü maddelerinin bir bölümü mali dengenin kurulabilmesini ve bütçe açığının finansmanını sağlamaya yönelikken bir bölümü de devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin sınırlandırılmasına yönelik hedefleri içermektedir. Ayrıca, yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine ve rekabeti kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik politika önerilerinde de bulunulmuştur.

Geçiş ekonomilerindeki kurumsal alt yapının eksik olması ve yeterince önemsenmemesi konsensüsün tam anlamıyla başarıya ulaşmasına engel olmuştur. Büyümeye yönelik tahminlerin piyasa kurumlarında makroekonomik istikrar ve serbestleşmeye yönelik politikalar uygulanmasından sonra artacağı varsayılıyordu. Aynı zamanda, uygulanan politikaların istikrarı koruduğu taktirde ekonominin canlanacağı da düşünülmekteydi. Fakat gerçekleşen durum beklenenin aksine daha da vahimdi. Bu süreçte kaotik bir ekonomik yapının bulunması sebebiyle üretim kapasitesi planlı ekonomik dönemdeki kadar etkin kullanılamamış, finansal sistemin etkin bir şekilde

çalışmaması ve sermaye piyasasında gerekli düzenlemelerin yapılmaması sonucunda tasarruflar verimli bir şekilde kullanılamamış ve beraberinde yatırım oranları da azalmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte büyümenin artması yerine ekonomik resesyon gerçekleşmiştir. Ayrıca, büyüme ve kalkınmanın sürekliliğinin yerine, kurumsal yönü zayıf bir piyasa yapısı bulunurken uygulanan serbestleşme ve özelleştirme politikaları ekonominin daha da daralmasına sebep olmuş, sonrasında liberalleşme ve özelleştirmede birtakım gelişmeler yaşansa da olumlu bir arz tepkisi de bulunmamıştır. Bu yalnızca planlı ekonomik sistemden kaynaklı değil, halihazırda uygulanmış politikaların da etkisiyle oluşmuştu (Kolodko, 1999, s. 8-9).

Kolodko'ya göre (1999, s. 10) geçiş ekonomilerinde yaşanan ekonomik bunalımların daha da yoğunlaşmasının belli başlı sebepleri vardır, bu sebepler;

- Piyasa ekonomisini oluşturacak gerekli altyapının olmaması,
- Özelleştirmenin öncesinde önem verilmesi gereken devletin ticarileşmesindeki noksanlıklar,
- Özelleştirilmiş varlıkların verimli kullanılmasını sağlayacak ve dağıtımını yapacak mali aracılık sisteminin var olmaması,
- Kurumsal alt yapının rekabetçi politikalara uygun olmaması
- Sivil toplum kuruluşlarının ve piyasa ekonomisinin işlevlerini destekleyici örgütlerin yeterli düzeyde bulunmaması,
- Yargı sisteminin zayıf olması ve vergi yasalarının yürütülmesinde yasaların yetersiz kalması,
- Mahalli idarelerin etkili yönetilememesi sonucunda bölgesel kalkınmadaki problemlerin aşılamaması olarak sıralanmıştır.

2.2. MERKEZİ PLANLI EKONOMİDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ STRATEJİLERİ

Geçiş ülkeleri, piyasa ekonomisine geçme kararı almalarından sonra reformların nasıl yapılması gerektiği tartışmaları başlamış ve bu tartışmalardan “Şok Terapi” ve “Aşamalı” olarak adlandırılan iki farklı geçiş stratejisi ortaya çıkmıştır. Strateji seçimi, ülke ekonomisi performansını hem geçiş süreci boyunca hem de geçiş sonrasında etkileyeceği için önem arz etmektedir. Ülkeler bu iki strateji arasında seçim yaparken topluma en az maliyet yaratacak olanı tercih etmeye gayret gösterirler. Bunun yanında

lkeler ncelikli ekonomik hedeflerini, başlangıçtaki ekonomik durumlarını ve daha önce başka bir ülke tarafından benimsenen stratejinin nasıl bir sonuç verdiğini de dikkate almaktadırlar.

Neoklasik anlayışa sahip olan şok terapi ve aşamalı geçiş stratejileri, rekabet kapitalizmi oluşturma ve kişisel çıkar ideolojisine dayanma özellikleri açısından benzerdir. Fakat bu stratejiler, reformların gerçekleştirilmesindeki süre ve şekil bakımından da ayrı özelliklere sahiptir (Güler, 2012, s. 99). Dolayısıyla stratejilerde her ne kadar amaç aynı olsa da bu farklılıklar geçiş yolunun değişimine sebebiyet vermiştir.

2.2.1. şok Terapi Stratejisi

şok terapi stratejisi veya Big Bang olarak isimlendirilen, aynı zamanda Polonya, Slovenya, Bulgaristan, Rusya Federasyonu ve Baltık ülkelerince de benimsenen bu yaklaşım, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, ülkelerin gerekli reformları hızlı ve eş zamanlı olarak yapmaları gerektiğini ileri sürer. Ayrıca, ekonomik unsurların karşılıklı birbirini besleyen bağlı bir yapıya sahip olduğunu, bu yüzden reformların parçalar halinde değil de bir bütün olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini de belirtmektedir. Bu stratejide fiyatların liberalizasyonu, kamu açığının finansmanı, dış ticaret ve zelleştirme gibi reformlar aynı anda yapılmalıdır. şok terapi stratejisini öneren iktisatçılar, reformların hızla yapılmasının ardından ekonomide ciddi bozulmaların meydana geleceğini fakat uzun dönemde ekonominin tekrardan düzeleceğini ne sürmüşlerdir. Toplumsal maliyeti yüksek olan ve hızlı bir piyasa ekonomisine geçişi savunan bu stratejideki temel amaç, planlı ekonomik sistemden kalan kalıntıları tamamen yok etmektir (Türkkan, 2017, s.201-203). şok terapi yaklaşımını daha iyi açıklayabilmek adına sırasıyla fiyat liberalizasyonu, dış ticaret ve zelleştirme reformlarının neden veya nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğinden kısaca bahsedilecektir.

Geçiş lkeleri sosyalist dönemde, fiyat mekanizmasının işlevsizliğinden doğan piyasadaki dengesizliklerini, kamu müdahalesi yardımlarıyla gidermeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. şok terapi stratejisini savunanlar fiyatların kademeli olarak serbestleştirilmesi halinde çeşitli mallarda kıtlıkların yaşanacağını ve bunun sonucunda da beklenen enflasyonun artacağını belirtmişlerdir. Dolayısıyla kıtlık sorununun çözülebilmesi, enflasyonist beklentilerin azaltılabilmesi ve piyasada oluşan

denge-sizliklerin giderilebilmesi gibi birçok ekonomik problemlerin üstesinden gelebilmek için hızla fiyatların serbestleştirilmesi gerekir (Dabrowski,1996, s. 21).

Şok terapi stratejisini savunanlar, hızla dış ticaretin serbestleştirilmesini ve ülke para birimlerinin konvertibl (dönüştürülebilir) hale getirilmesini öne sürmüşlerdir. Konvertibl para ile birlikte enflasyon beklentisi azalacak ve dış ticaret artış gösterecekti, aynı zamanda yabancı yatırımlarında ülkeye gelmesi teşvik edilecekti (Marangos, 2005;a s. 312). Geçiş ülkelerinin dış piyasaya açılmasıyla birlikte etkin üretim faaliyetinde bulunamayan ulusal firmalar, rekabet edememelerinden dolayı piyasadan çekilmek zorunda kalacaklardır. Bu sayede kaynak israfında bulunan firmaların önüne geçilmiş olunacak ve dışa açılmanın bir diğer sonucu olarak da mukayeseli üstünlüklere göre üretim yapılacaktır. Kamu otoritesi tarafından belirlenen fiyatların ve dış ticaretin serbestleştirilmesi firmaların, piyasada tutunamamasına sebep olsa da ekonomideki denge-sizliklerin giderilebilmesine imkân sağlayacaktır. Şok terapi stratejisinde fiyatlar ve dış ticaretin eş zamanlı olarak serbestleştirilmesi gerekli çünkü, ekonomide fiyatlar yatırım için belirli sinyaller sağlamakta yani hangi alanlara yatırım yapılması gerektiği yönünde bir fikir vermektedir (Somuncuoğlu, 2001, s. 25). Dolayısıyla fiyatların serbestleştirilmemesi, yatırımların olumsuz etkilenmesine ve bunun da milli gelire ve dış ticarete zarar vereceği sonucu çıkarılabilir.

Son olarak şok terapi stratejine göre; piyasa ekonomisinin hızla oluşturulması, özelleştirmenin ne kadar süre içerisinde gerçekleştirildiğiyle yakından ilişkilidir. Özelleştirme, geçiş sürecinde uygulanan ekonomik unsurları desteklemekte yardımcı olmaktadır. Örneğin, mülkiyet yapısında gerçekleştirilen dönüşümün düzeyi ve ne kadar ilerleme kat edildiği şüphesiz üretim seviyesini etkileyecektir. Şok terapi stratejisi savunanları, özelleştirmenin hızla gerçekleştirilmemesi durumunda geçiş ekonomilerinin zarar göreceğini belirtmişlerdir. Bu durum 1990'lı yılların başında başarılı bir serbestleşme ve istikrar reformları ile başlayan Bulgaristan da gözlemlenmiştir. Bulgaristan geçiş döneminde özelleştirmeyi önemli derecede ertelemiş olmasından dolayı kamuya ait firmalar bütçe ve para politikası üzerinde baskıya maruz kalmış. Bunun sonucu olarak da 1993 ve 1994'te Bulgaristan'ın makro ekonomik durumu bozulmuştur (Dabrowski, 1996, s.23-24).

Geçiş ülkelerinde reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, piyasa ekonomisinin oluşumunda sıkıntılar yaratacak olan kurumsal ve yasal alt yapı sorunları

makroekonomik istikrarsızlıklara neden olabilir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden bazılarının (Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi.) geçiş sürecinde, iyi bir makro ekonomik performans göstermeleri şok terapi stratejisiyle ilişki kurulmasına sebep olsa da eski SSCB ülkelerinde aynı performansın gözükmemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu ülkelerin özellikle Çek Cumhuriyeti ve Polonya'nın ekonomik performanslarının daha iyi olması şok terapi stratejisiyle açıklanamaz. Ayrıca Polonya ve Çek Cumhuriyeti şok tedavi yaklaşımının bazı önerilerinden farklı uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Örnek verilecek olunursa, bankacılık ve döviz kuru denetim altına alınmış ve bu yolla ekonomik istikrar korunmaya çalışılmıştır (İşcan ve Hatipoğlu, 2011, s. 188-190).

2.2.2. Aşamalı Geçiş Stratejisi

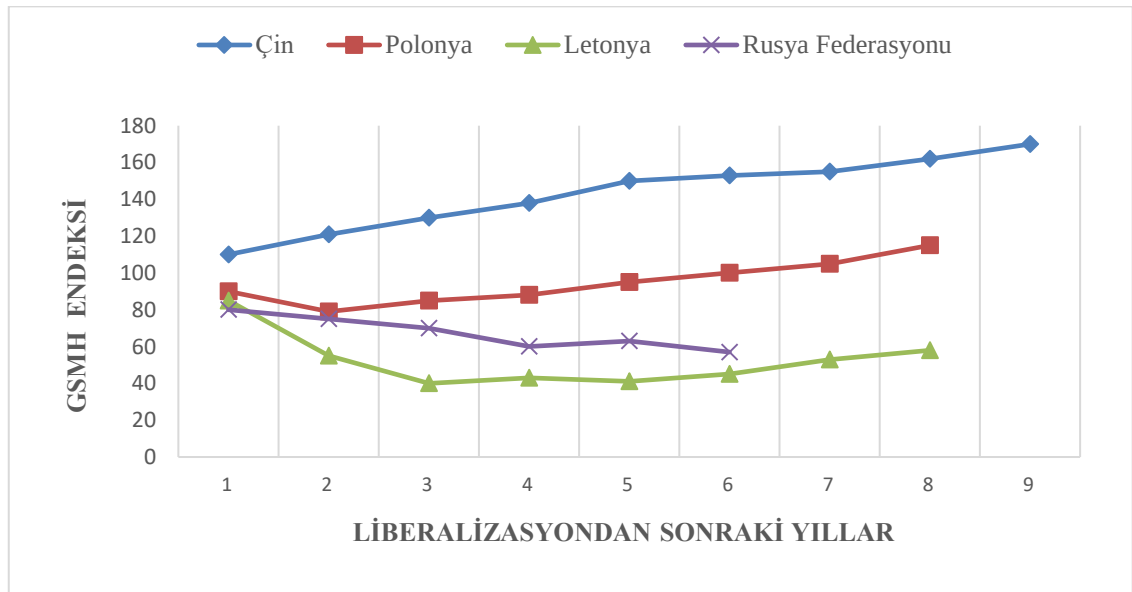
Aşamalı veya kademeli geçiş stratejisi olarak adlandırılan bu strateji, piyasa ekonomisine geçiş süreci reformlarının şok terapi stratejisine göre daha yavaş bir şekilde uygulanması gerektiğini belirten bir stratejidir (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008, s. 136). Serbestleşmeye yönelik politika girişimlerinden önce aşamalı geçiş stratejisi, asgari düzeyde politik, kurumsal, ekonomik ve ideolojik yapıların oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu yapıların var olmaması piyasa ekonomisinin gelişimine engel teşkil edecektir. Bunların yanında reformların gerçekleştirilmesi minimum yaşam standartlarının olmasına bağlanmakta, yoksa toplumun sosyal yapısı büyük zarara uğrayacaktır (Marangos;b 2005, s. 263-264).

Piyasa ekonomisine geçiş de önem arz eden konular, kurumsal ve hukuksal düzenlemelerdir. Piyasa ekonomisini sadece liberalizasyon ve mülkiyet değişikliği olarak görmek ve bunlarla etkin bir ekonomik işlevselliğin olacağını düşünmek yanlış olur. Çünkü etkin bir piyasa ekonomisinin var olabilmesi için rekabet, özel mülkiyet ve girişim serbestliği gibi bireylerin faaliyetlerini güvence altına alacak yasal ve hukuki bir alt yapının da bulunması gerekmektedir. Ayrıca, bireylerde piyasa ekonomisine yönelik davranışların da oluşması gerekmektedir. Dolayısıyla bu sayılanların hızlı bir şekilde gerçekleşmesi mümkün olmamakla uzun bir zaman alacağı kesindir (Kolodko, 2000, s. 66).

Merkezi planlı ekonomik sistemin, birbirini tamamlayan bir bütün olmasından ötürü sistemin bir parçasının hazırlıksız olarak kaldırılması bir virüs misali tüm alana yayılarak ekonomiye zarar verir. Bu duruma, fiyatların ve dış ticaretin aniden

serbestleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak olan üretim düşüşleri örnek olarak gösterilebilir. Üretimdeki bu gerilemenin sebebi planlı dönemden kalan zayıf firmaların iç ve dış rekabete karşı koyamamalarıdır. Bu yüzden aşamalı geçiş stratejisi fiyatların ve dış ticaretin tedrici serbestleştirilmesinden yanadır (Somuncuoğlu, 2001, s. 23). Ayrıca dış ticaretin daha yavaş bir şekilde serbestleştirilmesi, durumu zayıf olan firmaların hem güçlü hale gelebilmeleri için bir zaman kazandıracak hem de tüm firmaların piyasa ekonomisine daha kolay adapte olmalarına imkân sağlamış olacaktır.

Aşamalı geçiş strateji Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna, Çin ve Vietnam gibi çeşitli ülkeler tarafından uygulanmıştır. Bu stratejiyi benimseyen ülkelerden özellikle Çin, şekil 2.1’de görüldüğü üzere şok terapi stratejisini uygulayan Rusya, Polonya ve Letonya’dan daha başarılı sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca şekil 2.1’de görüldüğü gibi şok terapi stratejisini uygulayan bu ülkeler serbestleşme döneminin ilk yıllarında ciddi daralmalar yaşamışlardır. Şekil 2.1 hazırlanırken Çin 1983, Polonya 1989, Letonya 1990 ve Rusya Federasyonu 1991 yılları baz alınarak oluşturulmuştur (Roland, 2004, s.18).

Şekil 2.1. GSMH'ın Uygulanan Liberalizasyon Reformları Ardından Bazı Geçiş Ülkelerindeki Seyri

Kaynak: Roland (2004)

Çin kaynakların dağılımı üzerindeki denetimini azaltarak, mukayeseli olarak üstün bulunan sektörlerle karşı yeni firmaların girişini teşvik etmiş ve diğer sektörlerde faaliyette bulunan firmalara karşı olarak da korumacı bir strateji izlemiştir. Bu sayede

kaynak dağılımında optimal etkinliğin sağlanmasına yaklaşılmış, yeni kaynakların ortaya çıkışı için zemin hazırlanmış ve diğer sektörlerdeki firmalara süreç için zaman yaratılmıştır. Ayrıca gerçekleşen süreç içerisinde, ekonomik krizin yaşanması ve firmaların iflas etmesi başarılı bir şekilde engellenmiştir. Çin bir yandan büyük çiftlik alanları oluşturmuş diğer yandan kırsal bölgelerde bulunan nitelsiz işgücünü sanayi sektörüne aktarmıştı, gerçekleştirilen bu tarım reformları sayesinde hem tarımsal üretim hem de sanayi üretiminde artış sağladı. Ayrıca bazı kıyı kesimlerinde ihracatı arttırmak için serbest ticaret alanları oluşturmuştur (Sakıncı, 2005, s. 38).

1978’de aşamalı geçiş stratejisiyle reformlara başlayan Çin, ihracat ve ithalatın milli gelire oranlanmasıyla bulunan dışa açıklık düzeyini % 9,8’den 1996 yılında %35,7’ye çıkartmayı başarmıştır. Ayrıca Çin’e yapılan doğrudan yabancı yatırım 1983’ten 1996 yılına kadar olan dönemde artış göstererek, 41.7 milyar dolar olmuştur. Reformlarla birlikte kendini dış dünyaya açan Çin ekonomisi, 1996 dönemine kadar olan dönemde ortalama % 10’a yakın bir büyüme performansı göstermiştir (Turan, 2006, s. 9).

Son olarak, geçiş ekonomilerinde farklı stratejiler değil aynı stratejiler benimsense bile reformların sonuçları her ülkede değişiklik göstermektedir. Çünkü ülkelerin geçiş süreci öncesinde kültürel, yapısal, hukuksal, siyasi ve ekonomik özellikleri farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla yüksek düzeyde bir makroekonomik performans sergilemiş olan ülkenin uyguladığı reform stratejisini kopya ederek bir başka ülkenin uygulaması aynı sonuca ulaşacağı anlamına gelmez. Bu yüzden ülkelerin kendi özelliklerini dikkate alarak uygun stratejiyi seçmeleri ve süzgeçlerinden geçirerek uygulamaları daha doğru olacaktır. Bugün bakıldığında bunun için aşamalı geçiş stratejisinin ülkeler için daha uygun sonuçlara yol açacağı yüksek gözükmemektedir.

2.3. SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞTE UYGULANMASI GEREKEN REFORMLAR

Sosyalizmi benimsemiş olan çoğu ülke 1960’lı yıllarda sistemden kaynaklı ekonomik sorunları aşmak için bir dizi yapısal reform uygulamış bulunsalar da başarılı bir yol kat edememişlerdir. Ekonomik ve siyasi sorunların artış göstermeye devam etmesi üzerine 1989’da ülkeler farklı bir ekonomik sistem olan piyasa ekonomisine yönelik reformlar uygulamaya koymuşlardır. Reforma yönelik hareketler İlk olarak

MDA’da başlamış olup Özbekistan, Kırgızistan, Rusya ve Ukrayna gibi bağımsızlığına yeni kavuşan eski SSCB ülkeleri tarafından devam etmiştir. Ekonomik sistemlerin tamamen birbirlerinden farklı mülkiyet, ticaret ve bölüşüm gibi yapısal özelliklerin bulunması, yapılacak olan reformların da geniş kapsamda olmasını gerekli kılmaktaydı.

Başlangıçta bazı geçiş ülkelerinin daha avantajlı konumda olması reform sürecinin hızlı ve istikrarlı bir şekilde kapanmasına yardımcı olacaktır. Geçiş öncesi, MDA ülkelerindeki toplumun piyasa ekonomisinin ne türden politikalar gerektirdiği ve nasıl bir sistem olduğu konularında az çok bilgi sahibi olmaları verilecek tepkileri ve belirsizliği azaltmaktaydı. Ancak eski SSCB ülkelerinde daha katı bir sosyalizmin hâkim olması ve toplumun piyasa sistemine yönelik bilinçsizliği tedirgin ediciydi. Ayrıca jeopolitik olarak Avrupa Birliğine yakın olan ülkelerin daha olumlu başlangıç durumlarına sahip oldukları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu yakınlık ülkelere doğrudan yabancı yatırımların kolaylıkla gelmesine, ticari ilişkilerin gelişimine, yenilikçi toplumun ve müteşebbis bireylerin yetişmesine imkân sağlamaktadır. Genellikle BDT’e göre AB’ye daha yakın konumda bulunan MDA ülkeleri arasındaki gelişmişlik düzeyi boyutunun farklılığı da buna dayandırılmaktadır. Geçiş ülkelerinin başlangıçtaki durumlarını analiz etmede doğal kaynakların düzeyi, piyasa kurumlarının etkinliği, kişi başına gelir ve demokratik düzey gibi çeşitli göstergeler kullanılır.

Tablo 2. 2. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç ve 2018 Yılındaki Durumu

Ülkeler	Sosyalist Sistemle Geçirilen Süre	Kişi Başına Milli Gelir 1989 \$	Kişi Başına Milli Gelir (SAGP) 2018 \$	Baskı Altındaki Enflasyon 1987-90 (%)	2018 Yılı Enflasyon Oranları (TÜFE)	Doğal Kaynakların Düzeyi
Arnavutluk	47	1.400	13.350	4.3	2.02	Zayıf
Bulgaristan	43	5.000	22.30	18.0	2.81	Zayıf
Çek Cumhuriyeti	42	8.600	37.530	-7.1	2.14	Zayıf
Hırvatistan	46	6.171	27.180	12.0	1.50	Zayıf
Macaristan	42	6.810	29.860	-7.7	2.85	Zayıf
Makedonya	47	3.394	15.670	12.0	1.45	Zayıf
Polonya	41	5.150	30.010	13.6	1.81	Orta
Romanya	42	3.470	12.301	16.8	4.62	Orta
Slovakya	42	7.600	33.060	-7.1	2.51	Zayıf
Slovenya	46	9.200	37.450	12.0	1.73	Zayıf
Estonya	51	8.900	34.970	25.7	3.43	Zayıf
Letonya	51	8.590	29.780	25.7	2.53	Zayıf
Litvanya	51	6.430	34.320	25.7	2.69	Zayıf

Tablo 2. 2. (Devam) *Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç ve 2018 Yılındaki Durumu*

Azerbaycan	70	4.620	17.100	25.7	1.92	İyi
Beyaz Rusya	72	7.010	6.289	25.7	4.87	Zayıf
Ermenistan	71	5.530	10.480	25.7	2.52	Zayıf
Gürcistan	70	5.590	11.500	25.7	2.61	Orta
Kazakistan	71	5.130	24.450	25.7	-	İyi
Kırgızistan	71	3.180	3.780	25.7	1.54	Zayıf
Moldova	51	4.670	3.227	25.7	3.04	Zayıf
Özbekistan	71	2.740	8.810	25.7	-	Orta
Rusya	74	7.720	11.288	25.7	2.87	İyi
Tacikistan	71	3.610	4.050	25.7	-	Zayıf
Türkmenistan	71	4.230	18.490	25.7	-	İyi
Ukrayna	74	5.680	9.02	25.7	10.95	Orta

Kaynak: IMF (2000) ve World Bank (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.2 geçiş öncesine ait bazı başlangıç durumlarını yansıtmakla birlikte ülkeler arasındaki birçok farklılığı da gözler önüne sermektedir. Kişi başına düşen milli gelirin (1989 yılında) en yüksek seyrettiği ülkeler arasında Slovenya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Letonya yer almaktayken en düşükler arasında Arnavutluk, Özbekistan ve Kırgızistan yer almaktadır. 2018 yılına gelindiğinde ise geçiş ekonomilerinde kişi başına gelirin çok daha yüksek seyrettiği özellikle BDT'ye göre başlangıçtaki durumları daha iyi olan MDA ve Baltık ülkelerinde kişi başına gelirin daha yüksek olduğu da gözükmemektedir. Baskı altına alınmış enflasyon oranlarına bakıldığında ise diğer ülkelere nazaran BDT ve Baltık ülkelerinde daha yüksek olduğu dolayısıyla geçiş sürecinde fiyatların serbestleştirilmesinden sonra ortaya çıkacak olan enflasyonun bu ülkelerde daha yüksek oranlarda seyredeceği tahmin edilebilmektedir. Başlangıç durumu ile 2018 verileri kıyaslandığında ise ülkelerin daha düşük enflasyon düzeylerini yakaladıkları görülmektedir. Genel olarak tablo 2.2'den de görüldüğü üzere BDT'ye göre sosyalist sistemde daha az süre kalan Baltık ve MDA ülkelerinin geçiş sürecine daha avantajlı konumda başladıkları söylenebilir.

Geçiş ekonomilerinde sistemin değiştirilmesine yönelik olan birçok radikal reform programı mevcuttur. Bunlar (World Bank, 2002, s. 14):

- Makroekonomik stabilizasyonu sağlama,
- Liberalizasyon,
- Yeniden yapılandırma ve Özelleştirme,
- Özel girişimin desteklenmesine yönelik yasal düzenlemeler,
- Vergi sistemine yönelik reformlar,
- Hukuksal ve yasal alt yapılanma olarak sayılabilir.

Geçiş ekonomileri için önem taşıyan reformlardan ilki makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Makroekonomik istikrar, enflasyonun çok yüksek seviyelerde seyretmediği, reel faiz ile döviz kurunun düzenli olduğu ve dış ticaret dengesinin sağlandığı kısacası eşanlı olarak iç ve dış dengenin sağlandığı bir ekonomik düzeni ifade eder (Yalçınkaya ve Aydın, 2017, s. 92). Bu düzenin sağlanması, ekonomik büyümenin hızlanmasına ve sürdürülebilir hale gelmesine yardımcı olmasından ötürü sadece geçiş ekonomileri için değil tüm ülkeler için önem arz etmektedir. Zira ekonomik istikrarsızlıkların sebep olduğu belirsizlik, iç ve dış yatırımcılar için caydırıcı etki yaratacaktır. Bu durum da yatırımların azalması ve ekonomik büyümenin yavaşlaması üzerinde kendini gösterecektir.

Geçiş süreci öncesinde, ülkelerin birçok makroekonomik problemlerle (kamu açığı ve parasal genişleme gibi) karşı karşıya bulunması, etkin bir piyasa ekonomisinin kurulmasını zorlaştırmaktaydı. Sosyalist ülkelerde parasal genişlemeler, fiyatların merkez tarafından belirlenmesinden dolayı enflasyona yol açmayıp baskı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla fiyatların serbestleştirilmesi sonrasında belirgin olarak ortaya çıkacak olan enflasyon için bir an önce makroekonomik istikrara yönelik (daraltıcı para ve maliye) programların uygulanması gereklidir (IMF, 2000).

Geçiş ülkelerinde liberalizasyona dönük reformların uygulanması, piyasa sisteminin oluşması için gereklilik arz etmektedir. Liberalizasyona yönelik reformlar; fiyatların, ücretlerin ve döviz kurunun merkezi otorite tarafından belirlenmesi yerine piyasaya bırakılmasını kapsar. Ayrıca ülkelerin dış dünyaya açılmalarına sebep olacak dış ticaret engellerinin kaldırılmasına yönelik politikaları da kapsamaktadır. Geçiş ekonomilerinin, bu alana yönelik reformlardan başarı elde etmesi daha çok makroekonomik istikrarın sağlanmasına bağlıdır.

Geçiş ekonomilerinde, mülkiyet yapısındaki değişime yönelik en önemli yapısal reformlar arasında özelleştirme yer alır. Piyasa sisteminin özellikle rekabet ve verimlilik açısından etkili çalışmasına imkân sağlayan özelleştirme daha çok kamu aleyhine özel sektörün ekonomideki payının artması şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla, ekonomideki bu payın artmasına yönelik hem yeni firmaların kurulması desteklenmeli hem de kamuya ait firmaların özel kişilere tahsis edilmesi sağlanmalıydı, fakat geçiş ülkeleri için bu durumun ne zaman ve nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda tam olarak uzlaşılamamıştı. Ayrıca, geçiş süreci öncesinde kısmen özel mülkiyetin bulunması ve özel mülkiyete dair bir hukuksal yapının olmaması gibi birçok sorunun bulunması

özelleştirmenin etkinliğini kısıtlamaktaydı. Bu sorunların çözümünden önce yapılan özelleştirme uygulamaları Rusya da olduğu gibi özel sektörde monopolleşmenin doğmasına neden olabilmektedir (Tandırcıoğlu, 2002, s. 198-208).

Geçiş ekonomilerinde, özelleştirmeye dönük uygulamalar yöntem bakımından farklılık arz etmekte olup kullanılan bu yöntemler sahibine geri iade, dolaysız satış ve eşit teklifler, yöneticilere ve çalışanlara yönelik mülkiyetin satımı ve hisse senedi satışı şeklinde sıralanabilir. Geçmişte yapılan adaletsizliğin temin edilmesine imkân sağlayan ve toplumun yasal güvene olan inancını arttıran sahibine geri iade metodu, devlete ait olan varlıkların geçmişteki ilk sahiplerine geri verilmesi olarak tanımlanabilir. Bu yöntem geçiş ülkeleri tarafından Estonya ve sınırlı ölçüde Çek Cumhuriyeti dışında pek tercih edilmemiştir. Dolaysız satış ve eşit teklifler ise devlet teşebbüsündeki işletmelere ait varlıkların işçi ve yöneticilere satışının yapılmadığı fakat yabancı girişimcilere karşı da satışın açık olduğu bir yöntemdir. Yabancı girişimcilerin yeteneklerinden faydalanılabilmesine imkân veren bu yöntemin uygulanmasını, ülkedeki sermaye ve muhasebe sistemindeki yetersizlikler zorlaştırmaktadır. Bu yöntemi kullanan Macaristan ve Estonya dışında kalan diğer geçiş ülkeleri başarıya ulaşamamıştır. Yöneticilere ve çalışanlara yönelik mülkiyet sahipliği olarak adlandırılan yöntem adından da anlaşılacağı üzere firma içerisinde bulunan işçi ve yöneticilere yönelik satışı kapsamaktadır. Bu yöntemin uygulanma hızı açısından olumlu yanı bulunsa da firma içerisindeki mülk sahiplerinin dış girişimcileri engellemeye yönelik çabaları, rekabeti sekteye uğratmaktadır. Bu olumsuz etkisinin bulunmasına rağmen Romanya, Slovenya, Polonya ve Slovakya gibi geçiş ülkelerinde sık başvurulan yöntemler arasındadır. Son olarak kamu tarafından firmalara ait payları kuponlarla satımının gerçekleştirildiği yöntem olan hisse senediyle yapılan özelleştirme geçiş ülkelerinden Rusya, Çek Cumhuriyeti ve Kazakistan yine Baltık ülkelerinden Letonya ve Litvanya tarafından tercih edilmiştir. Bu yöntemin geçiş ülkelerinde sermaye yetersizliği probleminin çözümlenmesine, adaletsizliklerin giderilmesine, finansal sistemin gelişmesine ve sürecin hızlı bir şekilde ilerlemesine yardımcı olacağı düşünülür. Dolayısıyla, bu şekilde yapılan özelleştirmelerin diğerlerine göre daha avantajlı yanlarının olduğunu söylemek yanlış olmaz (Tandırcıoğlu, 2002, s. 209-211).

Geçiş ekonomilerinde yaşanan bütçe açıkları ekonomik istikrarın bozulmasına neden olmakla birlikte piyasa sistemine dönüşüm için de sorun oluşturmaktaydı. Bütçe açıklarının azaltılabilmesi için geçiş ülkelerinin sıkı para ve maliye politikalarına

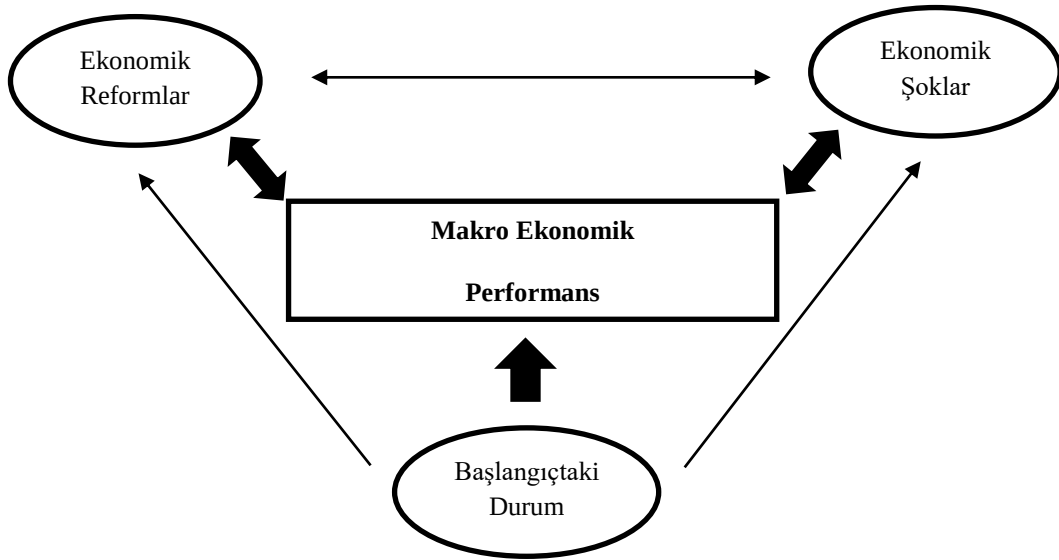
başvurmalarının yanında vergilerin düzenlenmesine yönelik yapısal reformların da uygulanması gerekli hale gelmekteydi. Ayrıca geçiş öncesinde vergiler, devlet bankaları tarafından toplanıyor ve devlete ait olan işletmeler tarafından ödeniyordu, dolayısıyla özelleştirmeye birlikte işletmelerin özel kesime geçmesi vergi düzenlemelerini gerektiren bir diğer etkidir. Geçiş ekonomileri bunlara önlem olarak vergi dairesi ve gelir idaresi gibi kurumları kurarken katma değer vergisi ve birçok dolaysız vergi uygulamaya koymuştur.

Piyasa sisteminin işlerliğine yönelik yapılması gerekli görülen reformlardan biri de hukuksal ve yasal dayanakların uygun hale getirilmesidir. Hukuksal yapı, düzenli ve güvenli bir ortamının tesis edilmesi amacıyla bireylerin ekonomik davranışlarını belirli kurallar çerçevesinde düzenlemek durumundadır. Geçiş ülkelerinde hukuksal yapının tesisi için akit, sınai ve fikri mülkiyet, icra iflas, çalışma ve sosyal güvenlik haklarının düzenlenmesi gereklidir. Bunların yanında mülkiyet hakkı ve rekabet hukuku piyasa ekonomisinin varlığı ve gelişimi için ayrı bir yere sahiptir. Sosyalist dönemde tek mülk sahibi bulunan devletin özelleştirme girişimleri ilk aşamada kuşkusuz yeni mülk sahiplerini tedirgin edecektir. Bu tedirginlik yöneticilerin yatırım kararı almasına ve firmaların etkin bir üretim faaliyeti göstermesine engel olur. Dolayısıyla bu tedirginlikleri gidermeye yönelik mülke el koymanın hangi durumlarda söz konusu olacağı ve mülkün alım ve satımının nasıl olması gerektiğine yönelik koşulların açıkça ortaya konması gereklidir. Geçiş ülkelerinde firmaların daha fazla kâr elde etmek amacıyla kartelleşme gibi çeşitli yollara başvurmalarını engellemek adına rekabet kurallarının oluşturulması gerekir. Uygun rekabet ortamının sağlanamaması tüketicilerin refahının azalmasına ve kaynak dağılımındaki etkinliğin bozulmasına sebebiyet verecektir.

Geçiş ülkelerinde yapılması gereken reformlar düşünüldüğünde özellikle vergi ve hukuksal yapının tesisinin uzun zaman gerektirdiği bu yüzden de ülkelerin aşamalı geçiş stratejisini seçmeleri daha yerinde olacaktır. Geçiş ülkelerinde reformların başarısına hız, planlı sistemden kaynaklanan sorunlar, süreç içerisindeki aksaklıklar ve reformların uygulanış biçimi gibi pek çok faktör etki etmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında bulunan bu farklılıklar ister istemez ayrı performansların elde edilmesine yol açmıştır. Geçiş ekonomileri tarafından uygulanmasına başlanılan bu reformlarla birlikte MDA ve Baltık ülkeleri BDT'ye göre daha başarılı bir süreç izlemişlerdir.

2.4. GEÇİŞ SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK PERFORMANSIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülke ekonomilerinin, dönem içerisindeki performanslarını analiz etmede kullanılan ölçütler daha çok ekonomik büyüme ve enflasyon oranları olmaktadır. Ayrıca göstergeler sadece ekonomik performansı yansıtmakta değil, siyasi iktidarında başarısını yansıtmaktadır. Örneğin, büyümeye göre olumsuzlukları daha kısa bir sürede hissedilen enflasyon genellikle toplum tarafından iktidara atfedilmektedir. Siyasi iktidar sahipleri ise mevcut konumlarını güçlendirebilmek için soruna yönelik politika ve reformlar uygulamaktadır. Dolayısıyla bu şekilde ekonomik performans ölçütleri hem siyasi ve sosyal yapılardan etkilenmekte hem de etkilemektedir.

Şekil 2.2. Geçiş Ekonomileri Performansını Belirleyen Faktörler

Kaynak: Staehr (2005)

Ülkelerin makroekonomik performansını etkileyen pek çok sayıda ekonomik, siyasi ve sosyal faktörün bulunması, bu unsurların ölçümlerinin yapılmasını ve ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla geçiş sürecinde kaotik bir yapının hâkim olması ve ekonomik sistemin değişimine yönelik atılan adımların diğer faktörler üzerinde nasıl etkiler doğuracağına bilinmemesi de geçiş ekonomilerinde performansın belirleyicilerini saptamayı daha da güç hale getirmektedir. Eğer ki geçiş ekonomilerin de performans üzerinde etki eden faktörleri belirlemek gerekirse genel

olarak bu unsurlar Şekil 2.2’de de görüldüğü üzere uygulanan reformlar, başlangıçtaki durum ve ekonomik şoklar şeklinde sıralanabilir. Şekil 2.2’de görüldüğü gibi ekonomik şoklar ve reformlar arasında karşılıklı ilişki bulunurken bu durum makroekonomik performansta da söz konusudur. Ülkelerin başlangıç durumu ise dolaysız olarak diğer üç faktör üzerinde etkilidir.

Geçiş ekonomilerinin süreç boyunca nasıl bir görünüm sergilediklerini en iyi makroekonomik performans ölçütleri yansıtmaktadır. Bu ölçütler liberalleşmeye dönük uygulanan politika ve stratejilerin başarısı hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca ekonomik performans, dönüşümün ne derecede maliyetlere sebep olduğunu da göstermektedir. Bu yüzden burada geçiş sürecinde ülkelerin ekonomik performansını değerlendirebilmek adına büyüme, enflasyon, işsizlik ve doğrudan yabancı yatırımlara değinilecektir.

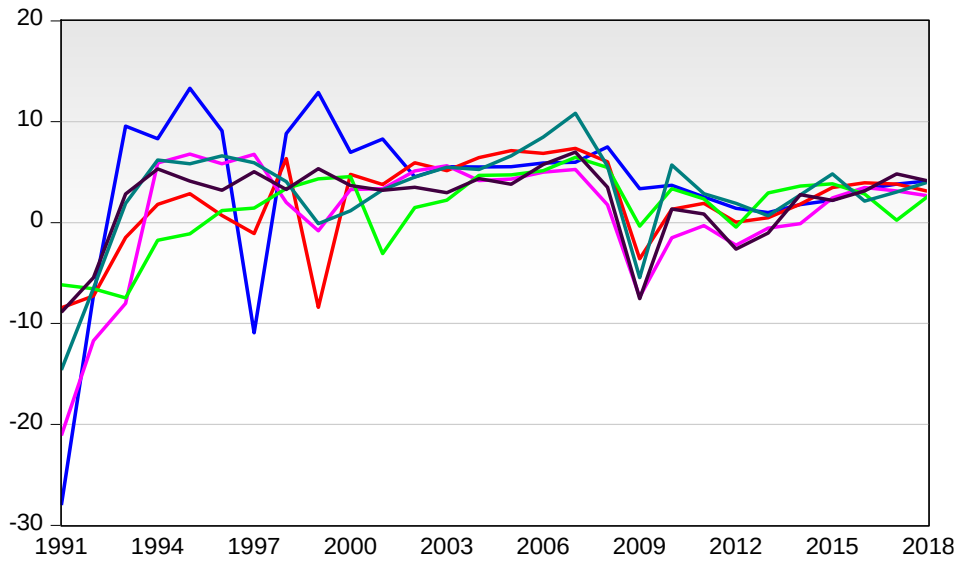
2.4.1. Ekonomik Büyüme

Geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte geçen on yıllık süreç, tüm ülke ekonomilerinde ciddi üretim düşüşlerinin meydana geldiği bir resesyon dönemi olmuştur. İlk on yıllık dönem baz alındığında, ülkelerin üretiminde ortalama %40 ile 60 arasında bir düşüşün gerçekleştiği görülmüştür. Bu dönemde genel olarak üretim düşüşüne sebep olan dış faktörler, ticari anlaşmaların son bulması ve enerji fiyatlarındaki artışlar olurken iç faktörler; finansal sistemin zayıflığı, firmalara yeterince sübvansiyon verilmemesi ve reel faizlerin pozitif olması gibi pek çok etken etkili olmuştur. Sürecin başlangıcında istikrarı sağlamaya dönük politikalar uygulanmış, fakat bu politikaların ekonomiye daha geç yansması üzerine üretimin seyri “U” şeklinde gerçekleşmiştir (Emsen ve Değer, 2005, s. 86- 87).

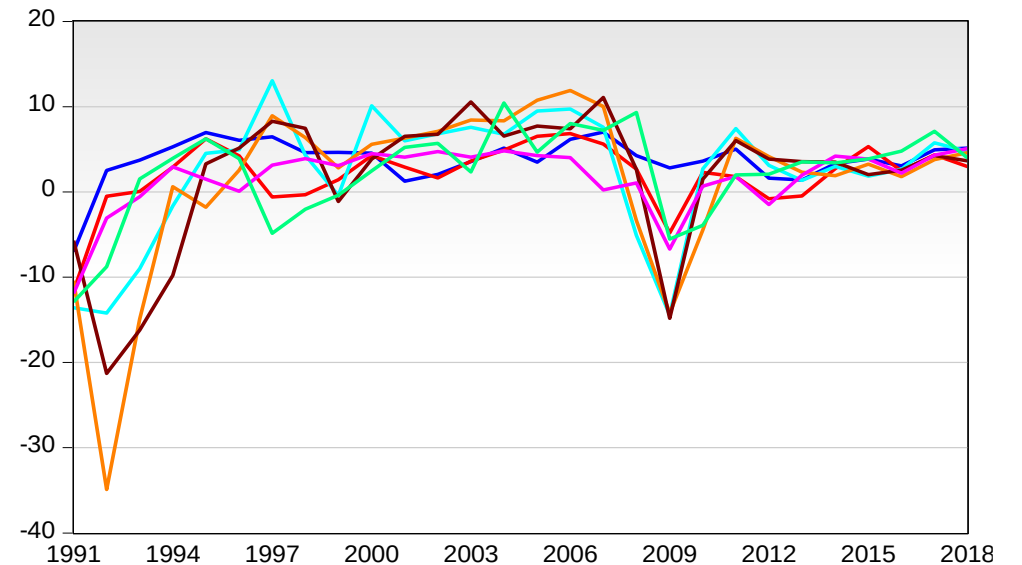
Geçiş ülkelerinin yaşadığı ekonomik resesyonu, yalnız dönüşüm sürecinin dinamiklerine bağlamak çok yeterli bir sebep oluşturmaz. Geçiş öncesi SSCB ve Çekoslovakya (Çek Cumhuriyeti ve Slovenya) gibi ülkeler de büyüme gerçekleşse de zamanla hızları yavaşlamaya başlamıştır. Fakat geçiş öncesinde yaşanan kıtlıklar, tüketici ve üretici refahlarında iyileşmelerin görülmemesi ve fiyat dengesizlikleri ülkelerin, pek sağlıklı bir büyüme gerçekleştiremediklerini gösterir. Dolayısıyla 1960’lı yıllarda yüksek büyüme performansları sergileyen geçiş ülkelerinin 1980’li yıllarda

büyüme hızları yavaşlamaya başlamış ve ekonomik duraklamalar yavaş yavaş hissedilmeye başlanılmıştır (Balcılar, 2002, s. 100).

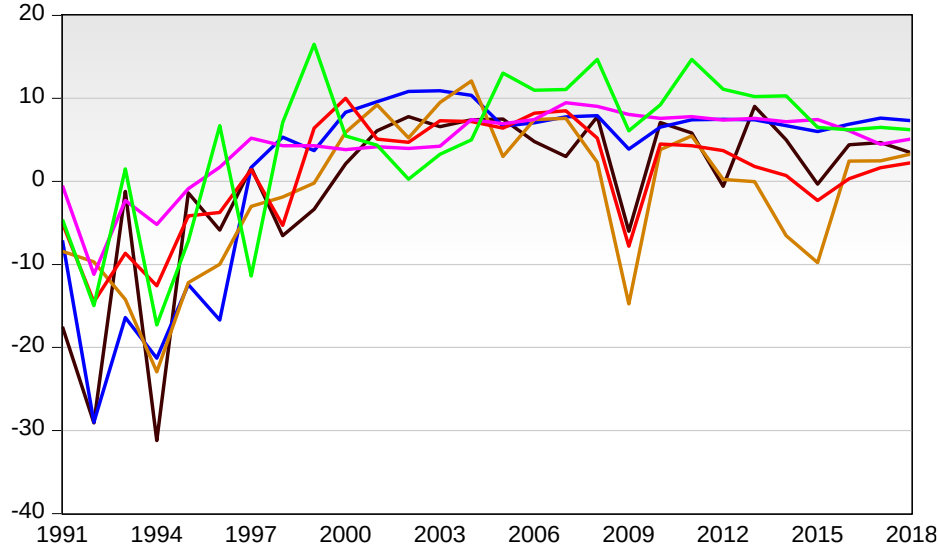
Yaşanan süreç boyunca, geçiş ekonomilerinde gerçekleşen büyüme performansları da farklılıklar göstermiş ve bu farklılıkların kaynağını araştırmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda gösterilen sebeplerden ilki, piyasa ekonomisine yönelik reformlara başlanılan tarihlerin ülkelerde değişkenlik arz etmesidir. Çünkü bazı erken reform uygulamaya başlayan ülkeler (Polonya gibi), geç reformcu ülkelere göre daha iyi büyüme performansları sergilemiştir. İkinci farklılık sebebi, reformların bazı ülkelerde daha etkin ve kapsamlı bir şekilde uygulanması ile ilgilidir. Üçüncü sebep olarak ise, DYY girişlerinin diğer geçiş ülkelerine göre Merkezi Avrupa ve Baltık ülkelerinde daha fazla görülmesidir. Son sebep olarak, ülkelerin başlangıç durumlarında görülen farklılıklar ve özelleştirme politikaları uygulanma biçiminin değişkenlik göstermesi sayılabilir (Sakınç, 2005, s. 22-23). Bu sebepler yalnız ülkelerin büyüme performansından doğan farklılıkları açıklamakta değil, aynı zamanda bazı ülkelerin neden daha maliyetsiz bir geçiş süreci yaşadıklarını da açıklamada yardımcı olur.

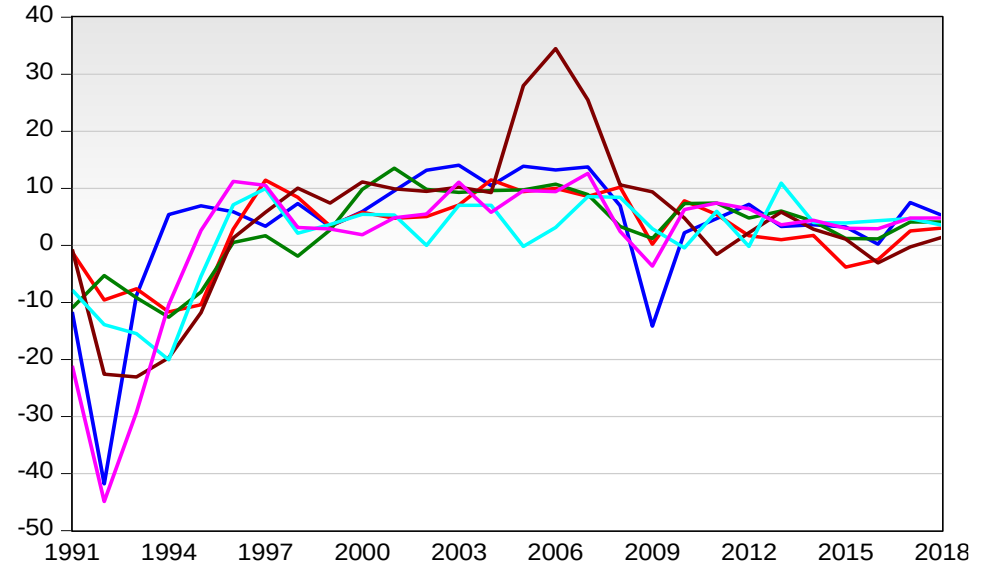
— Arnavutluk — Bulgaristan
— Hırvatistan — Makedonya
— Slovakia — Slovenya

— Polonya — Çek Cumhuriyeti
— Estonya — Letonya
— Litvanya — Macaristan
— Romanya

— Moldova — Tacikistan
— Ukrayna — Rusya
— Özbekistan — Türkmenistan

— Ermenistan — Beyaz Rusya
— Kazakistan — Azerbaycan
— Kırgızistan — Gürcistan

Şekil 2.3. Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Oranları % (1991-2018)

Kaynak: EBRD (2000) ve World Bank (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.3'te üst panel MDA ve Baltık ülkelerini alt panel ise BDT ülkelerinin ekonomik büyüme performanslarını göstermektedir. Geçiş ekonomilerinin ilk yılları incelendiğinde ülkelerin farklı resesyon derinlikleri ve süreleri yaşadıkları göze çarpmaktadır. Polonya 1992 yılında %2.5 oranında büyüme sağlayarak resesyon sürecinden en erken kurtulan ülke olmuş ve onu takip eden ülkeler arasında Slovenya, Romanya ve Çek Cumhuriyeti bulunmaktadır. Geçiş süreci resesyonunun en derin hissedildiği ülke ise, 1992'de %44.9 oranında ekonomik daralma yaşayan Gürcistan olmuş ve bunun yanında, ortalama %35 civarında daralma gösteren Ermenistan, Letonya ve Moldova ülkeleri de yer almaktadır. Geçiş ekonomilerinde resesyon dönemi uzunluklarını belirtmek gerekirse ortalama MDA ülkelerinde sürecin 4,5 yıl, Baltık ülkelerinde 5 yıl ve BDT'de de 7 yıl devam ettiği görülmüştür. Ülke bazında ise daralmayı en uzun süre (on yıl) Moldova ve Ukrayna yaşamıştır. 1997 ve 1998 yılları yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş Asya ve Rusya krizlerinin gerçekleşmesine ve geçiş sürecinin daha sancılı bir hal almasına sebep olmuştur. Özellikle bu ülkelerden ihracat geliri elde eden bazı geçiş ekonomileri daha düşük bir büyüme performansları sergilemeye başlamıştır.

2000'li yılların ardından genel olarak geçiş ülkeleri büyüme performanslarının, pozitif oranlarda 2008 krizine kadar seyrettiği görülmüştür. Fakat kriz, geçiş süreci kadar uzun olmamış ve tekrardan pozitif büyüme oranlarını ülkeler yakalamayı başarmıştır.

2.4.2. Enflasyon

Geçiş ekonomilerinde, fiyatların serbestleştirilmesine yönelik atılan adımların ardından hiperenflasyon süreci yaşanmaya başlanmıştır. Liberal politikaların uygulanmasında benimsenen şok terapi ve aşamalı yaklaşım stratejileri, ülkeden ülkeye farklılık arz etse de fiyatlarda meydana gelen ani yükselmeler genel olarak geçiş ülkelerinin tümünde sorun oluşturmuştur. Geçiş ekonomilerinde yaşanan bu süreç, pratikte diğer serbestleştirme ve özelleştirme çalışmalarının fiyat istikrarı sağlanmadan yapılamayacağını göstermiştir. Ayrıca ülkelere fiyat istikrarının sağlanması, yerli ve yabancı yatırımcıların uyarılmasına neden olarak büyüme oranlarını da pozitif yönde etkilemektedir (Jazbec, 1999, s. 3).

Geçiş ülkelerinde hiperenflasyona sebep olduğu düşünülen en önemli etkenlerin başında bütçe açığı bulunmaktadır. Bütçe açığını finanse etmek amacıyla ülkelerin para basma yoluna gitmeleri, doğrudan fiyat artışları üzerinde kendini göstermiştir. Geçiş ekonomilerinde bütçe açıklarının yaşanma sebepleri arasında ise; vergi gelirlerini azaltacak girişim serbestliği ve özelleştirilmeler, işgücü piyasasında oluşan dengesizlikler ve esnek bütçe politikalarının uygulanması yer almaktadır. Yüksek enflasyonun oluşumuna sebep olan diğer bir etken ise döviz kurunda meydana gelen dengesizliklerdir. Örnek olarak bu durum Doğu Asya ülkeleri ve Rusya’da yaşanmış olan finansal ve ekonomik belirsizliğin kaynağını oluşturur (Jazbec, 1999, s. 4). Son olarak hiperenflasyon sebepleri arasında zayıf bankacılık sistemleri, üretim yetersizliği, para politikası araçlarının eksik olması ve etkin kullanılamaması ve bireylerde oluşan devalüasyon beklentisi gibi pek çok faktör de bulunmaktadır.

Tablo 2.3. Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranları (%)

ÜLKELER	1992	1995	1998	2001	2004	2007	2009	2012	2015	2018
Arnavutluk	226	7.8	12.7	3.1	2.2	2.9	2.2	2.0	1.8	2.0
Bulgaristan	82.0	62.0	123	7.3	6.1	8.4	2.7	2.9	-0.1	2.8
Çek Cumhuriyeti	11.1	9.1	8.8	4.6	2.7	2.8	1.0	3.2	0.3	2.1
Hırvatistan	666	2.0	3.5	3.7	2.0	2.8	2.3	3.4	-0.4	1.5
Macaristan	23.0	28.2	23.6	9.1	6.7	7.9	4.2	5.6	-0.06	2.8
Makedonya	1.664	16.4	2.5	5.1	-0.4	2.2	-0.7	3.3	-0.2	1.4
Polonya	43.0	27.8	19.9	5.4	3.3	2.4	3.7	3.5	-0.8	1.8
Romanya	210	32.3	38.8	34.4	11.8	4.8	5.5	3.3	-0.5	4.6
Slovakya	10.0	9.9	5.8	7.3	7.5	2.7	1.6	3.6	-0.3	2.5
Slovenya	207	13.5	9.9	8.3	3.5	3.6	0.8	2.5	-0.5	1.7
Estonya	1.076	29.0	23.1	5.7	3.0	6.6	-0.07	3.9	-0.4	3.4
Letonya	951	25.0	17.6	2.4	6.1	10.0	3.5	2.2	0.1	2.5
Litvanya	1.021	39.6	24.6	1.3	1.1	5.7	4.4	3.0	-0.8	2.6
Azerbaycan	912	412	19.7	1.5	6.7	16.6	1.4	1.0	4.0	1.9
Beyaz Rusya	971	709	52.7	61.1	18.1	8.4	12.9	59.2	13.5	4.8
Ermenistan	1.346	177	18.8	3.1	6.9	4.4	3.4	2.5	3.7	2.5
Gürcistan	887	163	39.4	4.6	5.6	9.2	1.7	-0.9	4.0	2.6
Kazakistan	1.381	176	39.1	8.3	6.8	10.8	7.3	5.1	6.6	-
Kırgızistan	855	40.7	31.3	6.9	4.1	10.2	6.8	2.7	6.5	1.5
Moldova	1.276	30.2	23.5	9.7	12.5	12.3	-0.06	4.5	9.6	3.0
Rusya	1.526	198	47.8	21.4	10.8	9.0	11.6	5.0	15.5	2.8
Tacikistan	1.157	609	418	38.5	7.1	13.1	6.4	5.8	5.7	-
Ukrayna	1.210	377	80.0	11.9	9.0	12.8	15.8	0.5	48.6	10.9

Kaynak: EBRD (2000) ve World Bank (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.3 incelendiğinde ülkelerin 1992 yılında yüksek enflasyona maruz kaldıkları ve tek haneli rakamları yakalamalarının uzun bir sürece yayıldığı gözükmemektedir. Dönüşüm süresince enflasyonu kontrol altına almayı yani fiyat istikrarını korumayı başaran en iyi ülkelerin Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olduğu gözükmemektedir. 1995 ve 1998 yıllarına bakıldığında çoğu ülkede özellikle Beyaz Rusya, Ukrayna ve Tacikistan'da aşırı enflasyon düzeylerinin devam ettiği görülmektedir. Ülkelerin ılımlı enflasyon düzeyini ancak 2000'li yılların ardından yakaladıkları ve genel olarak geçiş süresince hiperenflasyonun, BDT'de Baltık ve MDA ülkelerine göre daha fazla yaşandığı görülmektedir. Bu durumun temel sebebi BDT'nin parasal anlamda Rusya'ya bağlı olmasından kaynaklanır. Bu ülkeler 1993 yılına kadar para birimi olarak rubleyi kullanmaya devam etmişler, bu tarihten sonra ancak ülkeler kendi milli paralarını tedavüle sürmeyi başaramışlardır. Dolayısıyla 1995'lere gelene kadar BDT'de yaşanan hiperenflasyon sürecinde, Rusya'nın da etkisi olduğu söylenebilir.

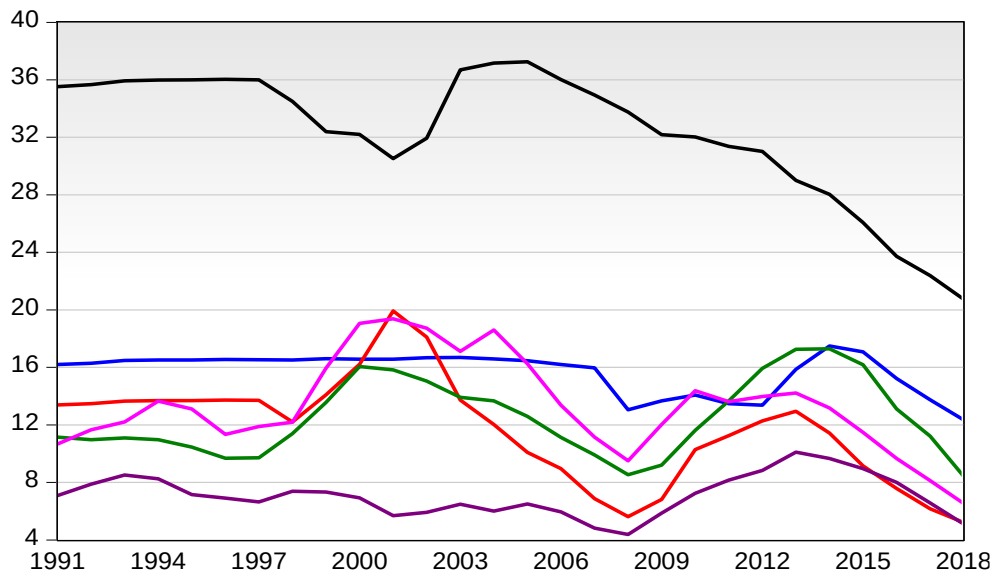
2007 yılının ikinci yarısından itibaren ABD'de ortaya çıkan ve tüm ülkelere yayılan küresel finansal kriz, 2009 yılı itibariyle AB ülkelerini de dış ticaret, döviz kurları ve faiz oranları kanalıyla etkilemeye başlamıştır. Kriz öncesinde ekonomiye dönük olumlu beklentiler ve düşük seviyelerde seyreden faiz oranları, AB ülkelerinde kamu ve özel sektör borçlanmalarının artmasına sebep olmuş ve bu durum 2015 yılı itibariyle AB ülkelerinde bir borç krizinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Avrupa Borç Krizi ülkelerin ekonomik büyüme, istihdam ve finansal akımlarının azalmasına yol açmış ve bu etkiler neticesinde emtia fiyatlarındaki düşüşler baş göstermiştir. Bunun yanında petrol fiyatlarındaki düşüş ve mali konsolidasyon politikaları da ülkelerde deflasyon sürecinin başlamasına sebep oluşturmuştur (Ulusoy ve Ela, 2015, s. 388-391). Ülkelerin yaşamış oldukları deflasyon ortalama 2-3 yıl seyir ettikten sonra 2018 yılında tekrardan ılımlı enflasyon düzeyleri yakalanmıştır.

2.4.3. İşsizlik

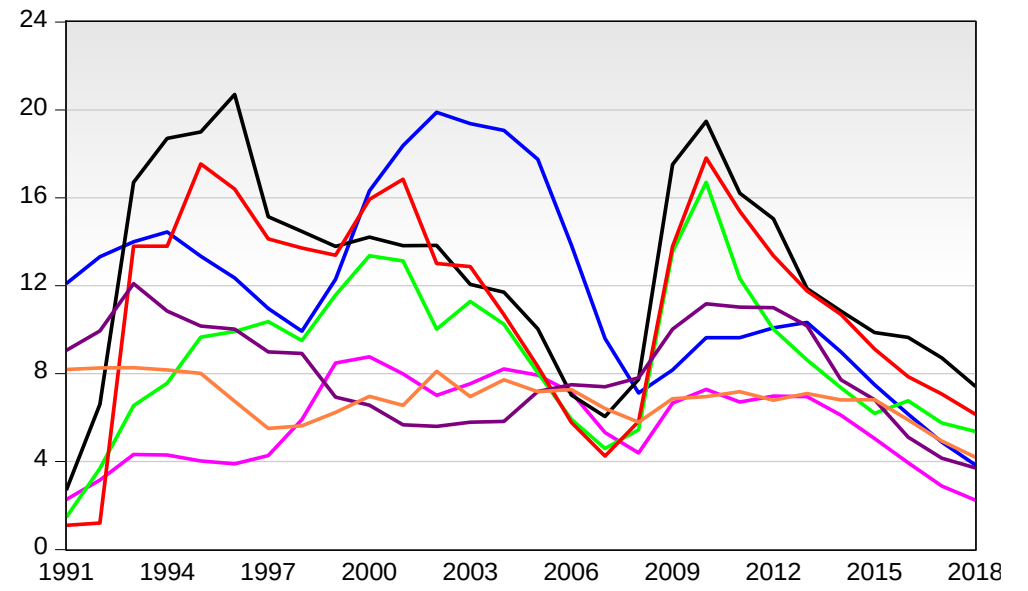
Geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte, üretim düşüşüyle eşanlı olarak işsizlik oranlarında ciddi artışlar meydana gelmiştir. Uzmanlar, işsizlik seviyesindeki artışları tahmin etseler bile işsizliğin bu kadar uzun süreceğini kestirememişlerdi. Bir ekonomide işsizliğin bu denli uzun sürmesi, ülkedeki yoksulluğun artmasına ve böylece toplumsal refahtaki düşüşlerin de gerçekleşmesine sebep olmaktadır.

Üretimde yaşanan düşüşler ise bir taraftan fiyatlar genel seviyesinde diğer taraftan işsizliğin yükselmesinde etkili olmuştur. Bu durum faktörler arasında sıkı bir etkileşimin de var olduğunu göstermektedir. Geçiş sürecinde emeğin sektörler arasındaki dağılımı yön değiştirmiş ve bu dağılım kamudan özel sektöre doğru olmuştur. Fakat kamudaki iş imkânlarının sona ermesiyle birlikte oluşan işsizliğe, özel sektör yeterince istihdam alanı sunamamış ve işsizlik giderek sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde hem ücretler arasındaki farklılıklar hem de istihdamın bölgesel dağılımındaki farklılıklar artmaktayken aynı zamanda kayıt altına alınmayan, geçici ve düşük ücretli işlerde çalışmalarda yaygınlık göstermiştir. Ayrıca daha az nitelikli işgücü gerektiren imalat sektöründen daha fazla nitelikli işgücü gerektiren hizmet sektörüne doğru geçişler de artma eğilimi göstermiştir. Yine geçiş sürecinin başlangıcında toplam istihdam içerisinde bulunan düşük ücretli çalışanların payı giderek artış göstermiştir (Kesici, 2009, s. 414–415 : Rutkowski ve Scarpetta, 2005, 5–8).

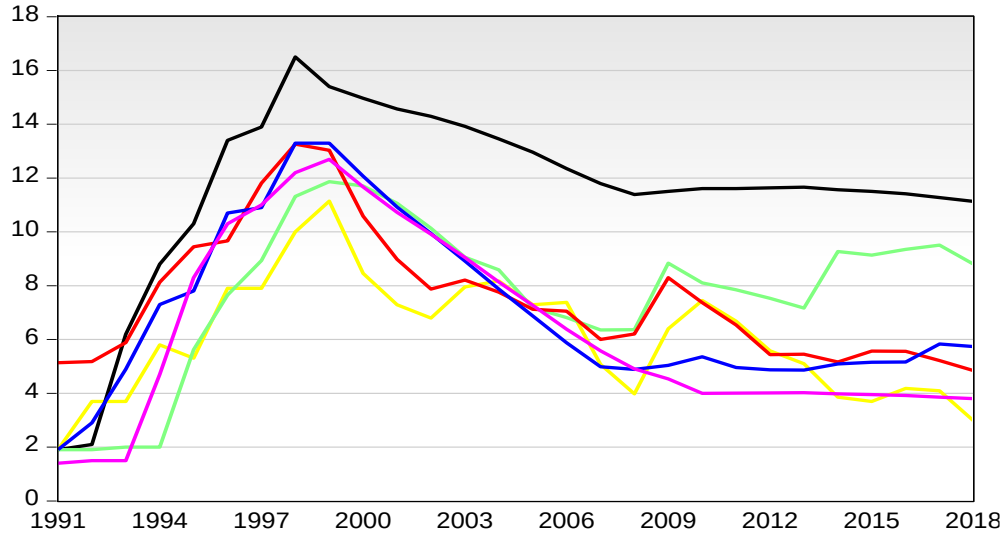
Ekonomik dönüşüm, işsiz kalanların veya mevcut işlerinden memnun olmayanların yeni iş sahasına yönelmelerini gerekli kılmış ve bu durum emek mobilitesindeki artışa sebep olmuştur. Artışın bir diğer sebebi ise, geçici işsizliğin sürekli hale gelmesinden kaynaklanır. Uzmanlar emek mobilitesindeki artışa pek ılımlı yaklaşımlar da emeğin, düşük verimli firmalardan yüksek verimli firmalara geçişi istenilen bir durumdur. Bu tür geçişler kaynak dağılımındaki düzensizliklerin giderilmesine yardımcı olmakla birlikte yaygın olarak BDT ülkelerine göre MDA ülkelerinde görülmüştür. Ülkelerin geçiş dönemindeki emek mobilitesi %10 ile %25 düzeylerinde seyretmiştir. Macaristan ve Polonya da %13-14 seviyelerindeyken bu oran Rusya’da % 17’lere kadar çıkmıştır. Fakat Macaristan ve Polonya’da emeğin özel sektöre geçiş oranları %70’lerdeyken bunun Rusya’da %40’larda olması ilginçtir. Ayrıca özel sektöre geçişin dışında işsiz kalan bireylerin, alternatif olarak yeni işyerleri açmaları istihdama geçişin farklı bir yöntemini oluştursa da bu yöneme geçiş ülkelerinde çok fazla rastlanmamıştır. Özellikle bu türden istihdama geçiş, Rusya’da oransal olarak %1.5’un altında gerçekleşmiştir. Diğer bir istihdama geçiş yolu veya emek mobilitesini etkileyen durum, işsiz kalanların farklı ülkelere doğru göç etmesidir. Geçiş ekonomilerinde emeğin hareketi genellikle Batı Avrupa ülkelerine doğru olmuş, ama BDT’den MDA ülkelerine doğru da bir göç hareketi gerçekleşmiştir (Turan ve Işık, 2007, s. 181-183).

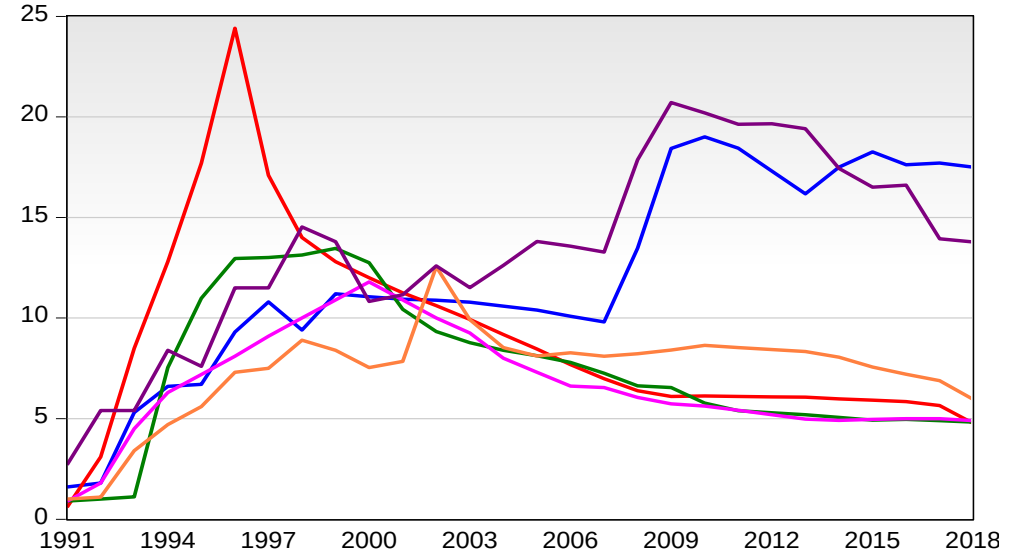
— Arnavutluk — Bulgaristan
— Hırvatistan — Makedonya
— Slovakya — Slovenya

— Polonya — Çek Cumhuriyeti
— Estonya — Letonya
— Litvanya — Macaristan
— Romanya

— Moldova — Tacikistan
— Ukrayna — Rusya
— Özbekistan — Türkmenistan

— Ermenistan — Beyaz Rusya
— Kazakistan — Azerbaycan
— Kırgızistan — Gürcistan

Şekil 2.4. Geçiş Ekonomilerinde İşsizlik Oranları % (1991-2018)

Kaynak: World Bank (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Geçiş ekonomilerinin yıllar itibariyle işsizlik oranları seyrini gösteren şekil 2.4'te üst panel MDA ve Baltık ülkelerinden alt panel ise BDT'den oluşmaktadır. İşsizlik oranlarına ait veriler incelendiğinde, geçiş sürecinin başlangıcında hemen hemen tüm ülkelerde işsizlik oranlarının hızla artış gösterdiği gözükmemektedir. Özellikle MDA ülkesi olan Makedonya'da 1991 yılından 2012'e kadar işsizlik oranlarının %36-30 düzeylerinde seyrettiği ve ülkeler arasında en uzun ve en fazla işsizlik düzeyine sahip olduğu göze çarpmaktadır. BDT ülkelerine bakıldığında ise dönüşüm sürecinden işsizlik anlamında en fazla etkilenen ülkenin Beyaz Rusya olduğu gözükmemektedir. Genel olarak bakıldığında ilk yıllarda işsizlik oranlarındaki yükselişin daha çok MDA ülkelerinde olduğu söylenebilir. Bu ülkelerin başlangıçtaki durumları, büyüme ve enflasyon oranları dikkate alındığında diğer ülkelerden daha avantajlı bir konumdayken işsizliğin bu kadar yüksek olması şaşırtıcıdır. Bunun sebebi ya özelleştirme politikalarının bilinçsiz bir şekilde uygulanmasından ya da işsizliğin kalıtsal bir sorun olmasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer sebep olarak da MDA ülkelerine göç eden işgücündeki artıştır. BDT'de işsizliğin ilk dönemlerde daha düşük seviyelerde kalması ülkelerin başlangıçtaki ekonomik durumları, yaşanan ekonomik daralma ve enflasyon düzeyleri gibi pek çok faktör dikkate alındığında beklenenin aksi yönündedir. Bu duruma sebep olarak genellikle kayıt dışı istihdamın yüksek olması ve geçici işsizliğin yaygın olması gösterilmektedir.

2.4.4. Doğrudan Yabancı Yatırım

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinin fazlasıyla maliyetli olması, ülkelerde kaynak ihtiyacını doğurmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar hem kaynak ihtiyaçlarının giderilmesine hem de geçiş sürecinin çabucak tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte DYY'ler geçiş ülkelerinin dış piyasayla bütünleşmesine de katkı sağlamaktadır. Fakat bu tür yatırımların geçiş ülkelerinde gerçekleşebilmesi için birçok reform ve teşviklerin yapılması ve istikrarlı bir ortamın sağlanması gerekmektedir. DYY çekme rekabetine geç katılan geçiş ülkelerinde, sürecin ilk yıllarında yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklar yabancı yatırımcıların yatırım yapma konusunda istekli davranmamalarına sebep olmuştur. 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise, ekonomik istikrar ve reform politikalarındaki ilerlemeler sayesinde bu ülkeler dış yatırımcılar için artık cazip hale gelmeye başlamıştır. Özellikle bu süreçte özelleştirme politikalarının hız kazanması, DYY'i teşvik etmede büyük rol oynamıştır, yani işletmelere ait hisselerin yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmasına izin verilmiştir.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirme ve DYY arasındaki ilişki (paralel anlamda) belirgin olarak Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya ülkelerinde görülmüştür.

Geçiş sürecinde ülkelerin ekonomik büyüme oranları ile DYY girişlerinin de birbirlerine paralel seyrettikleri görülmektedir. Genellikle, kültürel gelişmişliği yakalamış, daha hızlı reform politikaları uygulamış ve Avrupa ülkelerine coğrafi yakınlığı bulunan MDA ve Baltık ülkelerinin geçiş süreci yaşayan diğer ülkelere nazaran DYY girişleri daha fazla olmuştur. Bu ülkelerin, gereken kurumsal altyapıyı daha erken oluşturmaları ve reform politikalarının hızlıca uygulanması diğer ülkelerden daha fazla DYY çekmelerine olanak tanımıştır. Söz konusu ülkelerde doğrudan yabancı yatırım girişlerinde etkili olan diğer faktörler ise siyasi istikrar, güven ortamının daha hızlı temini ve güvenliğin üst düzeyde tutulması olmuştur. Ayrıca, geçiş sürecinde uzun dönemli olan DYY'ler kısa dönemli portföy yatırımlarına göre daha yüksek seviyede görülmüştür. Bu dönemde aşırı dış finansal destek oluşmamıştır. Ancak, desteğin yerine kısıtlı finansal destek ve teknik katkı bulunulmuştur (Balcılar, 2002, s. 108).

Tablo 2.4. Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

ÜLKELER	1993	1995	1998	2001	2004	2007	2009	2012	2015	2018
Arnavutluk	58	70	45	207	341	652	1.345	917	989	1.204
Bulgaristan	40	90	537	812	3.072	13.875	3.896	1.788	2.179	1.222
Çek Cumhuriyeti	654	2.567	3.700	5.640	6.423	13.815	5.271	9.433	1.699	8.493
Hırvatistan	144	108	1.004	984	1.293	4.567	3.198	1.465	158	1.284
Macaristan	2.349	4.804	3.261	4.058	4.538	70.631	-2.792	10.815	-5.266	-65.454
Makedonya	-	9	151	469	309	733	259	337	296	648
Polonya	1.715	3.659	6.383	5.677	13.868	25.031	14.025	7.358	15.065	16.697
Romanya	94	419	2.031	1.157	6.443	10.103	4.637	3.047	4.317	7.343
Slovakya	198	236	646	1.532	4.063	5.058	1.521	1.776	1.520	2.551
Slovenya	112	150	215	501	763	1.884	-346	33	1.730	1.523
Estonya	168	206	595	592	1.086	3.429	1.866	1.787	-715	1.180
Letonya	55	244	371	173	591	2.713	-150	1.080	812	446
Litvanya	30	72	918	442	871	2.601	-360	676	1.043	867
Azerbaycan	0.01	330	1.022	819	4.719	4.594	2.900	5.293	4.047	1.402
Beyaz Rusya	17	14	203	95	163	1.807	1.876	1.463	1.652	1.426
Ermenistan	0.8	25	232	69	247	667	760	496	184	254
Gürcistan	0.01	-	265	109	492	1.892	660	968	1.735	1.218
Kazakistan	1.271	964	1.151	2.816	5.615	11.972	14.275	13.648	6.577	213
Kırgızistan	10	96	109	5	175	207	189	260	1.144	144
Moldova	14	66	75	103	151	536	259	250	225	311
Özbekistan	48	-24	139	82	176	705	842	563	66	624
Rusya	1.210	2.065	2.761	2.847	15.403	55.873	36.583	50.587	6.852	8.784
Tacikistan	9	10	29	9	272	359	149	241	454	220
Türkmenistan	79	233	62	170	353	858	4.553	3.129	3.042	1.985
Ukrayna	200	267	743	792	1.715	10.193	4.769	8.175	3.050	2.476

Kaynak: World Bank (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.4 incelendiğinde 1995-98 yıllarında DYY'lerin en fazla Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya ülkelerine yapıldığı görülmektedir. Bu dönem arası BDT ülkelerinden ise Kazakistan ve Rusya'nın daha çok DYY çekmeyi başardığı görülmektedir. Bu dönem de MDA ve Baltık ülkelerinde yabancı yatırım akımları yaklaşık 1.249 milyonken, BDT'de 500 milyonu bile aşmamıştır. Rusya'nın 1998'de yaşamış olduğu krizin yansımaları kendini DYY akımları üzerinde de göstermiş ve yabancı sermaye akımlarında duraklamalar meydana gelmiştir.

Ekonomik büyüme oranlarının pozitif olduğu 2000'li yıllara gelindiğinde ise DYY'lerin çoğu geçiş ülkesinde arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin Bulgaristan'a 1993'te 40 milyon dolar DYY yapılmışken 2007'de 13.875 milyon yapılmıştır. Buna benzer durumu Romanya ve Slovakya ülkelerinin de yaşadıkları görülmektedir. 2007 yılında MDA ve Baltık ülkelerine yapılan yatırım artışlarında AB'ye üye olmalarının büyük rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. BDT ülkelerinde ise bu dönemde Türkmenistan da beklenildiği üzere DYY artışı devam etmiş özellikle Ukrayna 200 milyondan 10.193 milyon DYY çekmeyi başaran ülke olmuştur. Geçiş döneminin başlangıcından 2018 yılına kadar geçen süre zarfında ise çoğunlukla BDT ülkelerine yapılan yabancı yatırımların düşük düzeylerde seyrettiği izlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ampirik literatürde DYY'nin büyüme üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma olmasına karşın ortak bir sonuç bulunmamaktadır. Bu farklılığa sebep olan faktörün daha çok seçilen yöntemsel uygulamalar veya ülke gruplandırmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılsa da negatif ve nötr ilişki tespit edilen çalışmalarda bulunmaktadır. Aşağıda bunlara örnek teşkil eden bazı çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Blomström, Lipsey ve Zejan (1992), DYY'lerin büyüme üzerindeki etkisini saptamak amacıyla, yüksek ve düşük gelir gruplarından oluşan 78 ülke için, 1960-1985 dönemlerini beşer yıl aralıklar halinde incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda, DYY'nin beş yıl sonraki ekonomik büyüme oranları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu olumlu etkinin sadece yüksek gelir grubuna sahip olan ülkelerde gerçekleşeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Lensink ve Morrissey (2001), DYY'nin büyüme üzerindeki etkisini saptamak için yaptığı çalışmada modele ek olarak, DYY girişlerinin değişkenliğini dâhil etmiş ve 90 ülkeye ait 1970-1998 dönem verileriyle çalışmışlardır. DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi güçlü bulunurken DYY girişlerindeki değişkenliğin, büyüme üzerinde olumsuz bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu olumsuz etkinin belirsizlik gibi çeşitli faktörlerden kaynaklandığı tahmin edilmiştir.

Carcovic ve Levine (2002), 1960 ve 1995 yıllarını kullanarak 72 ülke için yapmış oldukları çalışmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada genelleştirilmiş momentler metodundan (GMM) yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve olumlu bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Alıcı ve Ucal (2003), Türkiye için yapmış oldukları analizde 1987:I-2002:IV dönemi çeyreklik verileri baz alarak uyguladıkları Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle birlikte DYY-büyüme ilişkisini bulmaya çalışmışlardır. Yapılan bu testler sonucunda

ekonomik değişkenlerden İhracat ve çıktı arasında bir nedensel bağ bulunmuşken DYY ve çıktı arasında bir nedensellik durumu elde edilememiştir. Diğer taraftan İki değişken arasında bir bağlantının olmaması Türkiye'ye DYY'nin yeterli miktarda gelmemesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Mody ve Murshid (2005), uzun vadeli sermaye girişlerinin yerel yatırımlara olan etkisini 60 gelişmekte olan ülkeler için 1979-1999 dönemi verileri baz alınarak çalışılmıştır. Dinamik panel yöntemlerinden yararlanılarak yapılan bu çalışmada 11 değişken kullanılmıştır. Araştırma sonucunda DYY ve portföy gibi sermaye girişlerinin yerel yatırımları harekete geçirdiğı saptanmış olup, bunun sonucunda ekonomik büyümeye de katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Sarkar (2007), çalışmasında OECD dışında kalan 51 az gelişmiş ülkenin 1981-2002 dönemine ait verileri kullanmış ve yöntemsel olarak panel regresyon analizlerinden (sabit ve rastgele etkiler) faydalanmıştır. Bu analizde DYY ve büyüme arasındaki olumlu ilişkinin diğerlerine göre daha yüksek gelir ve ticaret payı bulunan 16 ülkede geçerli olduğu saptanmıştır. Ardından 1970-2002 dönemi için zaman serisinde ARDL yaklaşımıyla DYY ve KBDGSYH arasında 10 ülke için pozitif dört ülke içinse negatif bağlantı elde edilmiştir. Bu çalışmada, ülke ayrıştırması yapılmadan yani genel olarak elde edilen sonuç ise iki değişken arasında bir ilişkinin olmayışıdır.

Upadhyaya vd., (2007), Doğu Avrupa ülkelerinde, dış yardım ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğini analiz etmek için 1993'ten 2002'ye kadar olan yıllık verileri kullanmıştır. Çalışmanın analizi olarak hata düzeltme modeli geliştirilmiş ve sabit etkiler modelinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda DYY'nin büyümeye katkısı bulunurken dış yardımların herhangi bir katkısının olmadığı saptanmıştır.

Ford, Rork ve Elmslie (2008), 1978-1997 yıllarını kullanarak DYY'nin büyüme üzerindeki etkisini ABD ekonomisi için incelemiştir. Araştırma sonucunda olumlu bir etki tespit edilmiş ve bu etkinin DYY'nin bilgi ve teknoloji transferine yol açmasıyla mümkün olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca yabancı firmaların getireceğı teknolojik yenilik ve donanımları kullanabilecek nitelikli işgücüne sahip olunması da bu olumlu etkide belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Örnek (2008), tarafından yapılan çalışmada yabancı sermaye girişlerinin yurt içi tasarruf ve büyüme üzerindeki etkileşimini belirlemek için Türkiye'nin 1996:IV-2006:I çeyreklik verileriyle VAR modeli oluşturularak, Johansen-Juselius koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerinden faydalanmışlardır. Yapılan bu analizler sonucunda DYY'nin yurt içi tasarruflara katkıda bulunduğuna ancak kısa vadeli yabancı yatırımların yurt içi tasarrufları

olumsuz etkilediğine ulaşılmıştır. Bu sonuçların yanı sıra kısa vadeli yabancı yatırımların ve DYY'nin ekonomik büyümeye olan etkisi pozitif bulunmuştur.

Aleksynska, Gaisford ve Kerr (2008), 1991-2000 dönemlerini baz alarak yapmış oldukları çalışmada, DYY'nin ekonomik büyümeye olan etkisini geçiş ekonomisi yaşayan 17 ülke için analiz etmiştir. Yöntem olarak, EKK ile Granger nedensellik testlerine başvurulmuştur. Yapılan bu çalışmada DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde çok güçlü bir etkisinin olmadığı, yerel yatırımlarla ise bütünleyici bir ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Campos ve Kinoshita (2002), tarafından yapılan çalışmada ise 25 geçiş ülkesinin ilk yılları olan 1990-1998 dönemi verileriyle DYY ile büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte geçiş ülkelerinde nitelikli işgücünün var olmasıyla beraber teknolojik yayılmanın da hız kazanacağına değinmişlerdir.

Karimi ve Yusop (2009), taraflarınca yapılan çalışmada, DYY-büyüme ilişkisi Malezya ülkesi için incelenmiş olup 1970-2005 dönemine ait veriler baz alınarak analiz uygulanmıştır. Araştırmada, iki değişken arasındaki bağlantıyı ölçmek için Toda-Yamamoto ve ARDL test yaklaşımlarından faydalanılmış ve bu çalışmada elde edilen bulgular, değişkenler arasında herhangi bir nedensel ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ngeny ve Mutuku (2014), Kenya için DYY akımları ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı, endojen büyüme modeli kapsamında incelemişlerdir. Analizde, 1970-2011 dönemi verileri baz alınmış ve sermaye akımlarının volatilitesi belirlemek için ARDL ve EGARCH yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu araştırmada, DYY akımlarının ekonomik istikrarı bozarak büyüme üzerinde geciktirici yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Szkorupova (2014), DYY'nin uzun dönemde ekonomik büyümeye olan etkisini Slovakya için 2001-2010 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak incelemiştir. Yöntem olarak, eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli uygulamış ve bu analiz sonucunda, iki değişken arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, uzun vadede dengeye %33 oranında yakınsama göstereceği sonucuna da varılmıştır.

Rahman (2015), DYY'nin seçilmiş makroekonomik değişkenlere olan etkisini Bangladeş için 1999-2013 verileriyle analiz etmiştir. Analizde, ekonometrik metodoloji olarak Çoklu Regresyondan faydalanılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda; DYY ile GSYİH ve aynı zamanda dış ticaret ile negatif bir kolerasyonun, enflasyon ile de pozitif bir kolerasyonun olduğu saptanmıştır.

Koyuncu (2017), Türkiye'de DYY'nin ekonomik büyüme ve istihdam düzeyine bir etkide bulunup bulunmadığını, 1990'dan 2015'e kadar olan dönem için incelemiş olup yöntemsel olarak koentegrasyon ve nedensellik analizlerinden faydalanmıştır. Yapılan

koentegrasyon testi neticesinde, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğu saptanmış ve ardından nedensellik analizi uygulanmıştır. Uygulanan nedensellik analizi sonuçlarına göre de DYY'den GSYİH'e ve GSYİH'dan istihdama doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğuna ancak DYY ve istihdam arasında herhangi bir nedenselliğin de olmadığına ulaşılmıştır. Fakat söz konusu olan bu çalışmada, DYY'nin çıktı artışıyla birlikte işgücü talebini etkileyerek istihdam oranlarında bir değişime sebep olacağı yani dolaylı olarak istihdamı etkileyebileceği sonucuna da varılmıştır.

Siddiqur vd., (2017), DYY ve büyüme arasındaki bağlantıyı Pakistan için 1980-2016 verileriyle saptamaya çalışmıştır. Araştırmada ARDL sınır testi ve nedensellik analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bağlantı durumu teşhis edilmiş, ardından ilişkinin yönü için yapılan nedensellik analizi sonucunda büyümeden DYY'e tek yönlü bir nedensellik bulunurken fiziksel sermaye ve DYY arasında çift yönlü bir nedensellik bulgusuna rastlanılmıştır.

Kurita, Monzen ve Rofik (2017), DYY'nin yerel firmalar üzerinde herhangi bir verimlilik artışı veya azalışı (yayılma etkisiyle) yaratıp yaratmadığını firma büyüklükleri de göz önüne alınarak, Endonezya için 2002-2014 verileriyle analiz etmişlerdir. Birçok endüstriyel sektörün örneklem olarak seçildiği bu analizin sonucunda, DYY'nin firma üretkenliği üzerinde negatif etkilerinin olduğu ve bu durumun daha çok KOBİ'ler de görüldüğüne ulaşılmıştır. Fakat yüksek katma değerli sektörlerde DYY'nin üretkenliğe katkıda bulunduğu sonucuna da varılmıştır.

Belloumi ve Alshehry (2018), Suudi Arabistan'ın uzun vadede ekonomik büyümesini, iç sermaye yatırımı ve DYY'nin nasıl etkilediğini belirlemek için 1970-2015 dönemi verileri kullanarak incelemişlerdir. Aradaki ilişkiyi ortaya koymak adına hem ARDL modeli hem de model sonuçlarının güvenilirliği adına çeşitli EKK (FMOLS, DOLS ve CCR) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Yapılmış olan bu çalışma sonucunda, uzun vadede DYY ile petrol harici GSYİH arasında negatif yönlü bir nedensellik saptanmıştır. Bunun yanında DYY iç yatırımları kısa, iç yatırımlar ise DYY'i uzun dönemde negatif etkilediği sonucuna da varılmıştır.

Ayomitunde vd., (2019), BIRICS ülkeleri için yapmış oldukları çalışmada 1990-2017 yıllarına ait veriler kullanılarak DYY-büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemde nasıl olduğunu test etmişlerdir. Metodoloji olarak, Johansen Koentegrasyon ve Dumitrescu Hurlin nedensellik testlerinden faydalanmışlardır. Yapılan araştırma neticesinde, iki değişken arasında uzun dönemde denge durumunun söz konusu olduğu ve sadece DYY'den büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğuna ulaşılmıştır.

3.2. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Ekonometrik analizlerde pek çok veri seti tercih edilebilmektedir. Fakat ilgili veri seti, yapısına uygun modeller tarafından tahmin edilmelidir. Veri setleri arasında zaman serisi verisi, yatay kesit verisi ve panel veri bulunmaktadır. Zaman serisi verileri, sadece bir birimin bulunduğu ve değişken değerlerinin zamana göre değiştiği verilerden oluşmaktadır. Diğer taraftan yatay kesit verileri ise zamanın belirli bir döneminde birden fazla birimlerin bulunduğu bir veri setini ifade etmektedir. Son olarak panel veri ise kesit verilerde zaman boyutundaki değişiminde bulunduğu bir veri setidir (Gujarati, 2004, s.636). Dolayısıyla daha kapsamlı olan bu veri seti ile yapılan panel veri analizi, ekonomik ilişkilerin daha net ortaya konulmasında önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu araştırmada panel regresyon yöntemi kullanılacağı için öncelikle bu analiz yöntemi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.2.1. Panel Regresyon Analizi

Sabit ve eğim parametrelerinin dayanmış olduğu hipotezlerden kaynaklı olarak panel veri analizinde farklı şekillerde modellemeler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çeşitli modelleme türleri arasında literatürde genel olarak klasik/havuzlanmış en küçük kareler, sabit etkiler ve rassal (tesadüfi) etkiler modelleri yer almaktadır (Sevim ve Eyüboğlu, 2016, s.217). Sözü edilen regresyon modellerinden aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Sabit ve eğim parametrelerinin yatay kesit ve zaman boyunca sabit kaldığı yani gözlemlerin heterojen olmadığı aynı zamanda tüm verilerinde bir havuz içerisinde toplandığı ve bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin etkilerinin tahmin edildiği bu modele havuzlanmış regresyon modeli veya sabit katsayılar modeli adı verilir (Çetin ve Ecevit, 2010, s.172). Söz konusu edilen havuzlanmış regresyon modeli bu durumda aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_0 + \chi_{it}\beta + \mu_{it} \quad (3.1)$$

$i=1, \dots, n; \quad t=1, \dots, t$

Denklem 3.1’de α_0 sabit parametreyi, β eğim parametresini, i birimleri t ise zamanı temsil etmektedir. Görüldüğü üzere havuzlanmış regresyon modeli sabit ve eğim parametrelerinin birimlerden ve zamandan etkilenmediği varsayıldığında analiz edilen bir regresyon yöntemidir.

Panel veri yönteminin kullanıldığı araştırmalarda birimler arasındaki değişmeden veya birimler arasında ve zaman içerisinde gerçekleşen değişiklikleri, model içerisine katmanın bir yolu ilgili regresyon parametrelerinin bazılarında veya tamamında farklılıklara neden olduğunu varsaymaktır. Regresyon modelindeki katsayıların birimler veya zaman tarafından ya da her iki etken tarafından farklılaştığı modele sabit etkiler modeli denir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007, s. 37-38). Eğer ki regresyon modelinde sabit etki yalnız zamandan kaynaklanıyorsa ya da sadece kesitler arasındaki farklılıklardan kaynaklanıyorsa bu durumda sabit etkiler modeli tek yönlü olmaktadır. Fakat her iki etkinin de birlikte görüldüğü yani hem zaman etkisinin hem de birim etkisinin bulunduğu durumda model çift yönlü olmaktadır.

Panel veri analizlerinde zamandan kaynaklı farklılıkların ortaya çıkmasından daha çok birimlerden kaynaklı farklılıklar daha sıklıkla meydana gelmektedir. Dolayısıyla sabit etkiler modelinin genel olarak gösterimi sabit terimlerde meydana gelen farklılıkların birimler arasındaki değişiklikten kaynaklandığını varsaymaktır. Bu sebeple sabit etkiler modelini genel anlamda aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

$$Y_{it} = \alpha_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k \chi_{kit} + \lambda_i + \mu_{it} \quad (3.2)$$

Denklem 3.2’de Y_{it} bağımlı değişkeni, α_0 sabit terimi, χ_{it} bağımsız değişkeni k bağımsız değişken sayısını i ise ortalama sabit birim etkiyi ifade etmektedir. Söz konusu denklem 3.2 birim etkinin eğim katsayısı üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmediği durumu göstermektedir. Sabit etkiler modelinde gözlemlenemeyen birimsel etkilerin bağımsız değişkenler ile kolerasyon olma durumu bir sorun teşkil etmez. Dolayısıyla ilgili formülasyonda bu ilişkinin mevcut olması halinde sabit etkiler modelinin tercih edilmesi tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından daha faydalı olacaktır. Aynı zaman da gözlem sayısının kesit sayısından daha fazla olduğu durumda da sabit etkiler modelinin tercih edilmesi daha uygun bulunmaktadır (Akıncı, G, Akıncı, M ve Yılmaz, 2013, s. 86).

Panel veri yönteminin kullanıldığı araştırmalarda birimler veya birimlere ve zamana göre gerçekleşen değişiklikleri sabit etkiler modeliyle incelemek mümkün olduğu gibi rassal etkiler modeli kullanarak da incelemek mümkündür. Rassal etkiler modelinde bağımlı değişkeni açıklayan bağımsız değişkenlerin bulunduğu gibi model içerisinde yer almayan veya gözlemlenemeyen pek çok etkenin de bulunduğu ve bunların tesadüfi olarak bir kalıntı tarafından açıklandığı varsayılır. Söz konusu modelin en avantaj sağladığı faydalardan biri zaman boyunca değişmeyen değişkenlerin model dâhilinde olabilmesidir. Bununla birlikte araştırmada kullanılan veri havuzunun çok geniş bir yapıda olması ve bu havuzdan genel bir

sonucun elde edilebilmesi durumun da rassal etkiler modeli daha etkindir (Öztürk, 2019, s. 35-36). Benzer şekilde Baltagi (2005, s. 14), yatay kesit verisinin çok fazla olduğu modellerde sabit etkiler yönteminin büyük ölçüde serbestlik derecesi kayıplarına yol açacağından dolayı rassal etkiler yönteminin kullanılmasını tavsiye etmiştir.

Rassal etkiler modelinde kesitler arasındaki farklılıklardan kaynaklanan değişikliklerin sabit olmamasından dolayı sabit terim içerisinde değil, hata terimi içerisinde bulundurulur. Buradan hareketle rassal etkiler modelinin genel formülasyon denklemi aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + V_{it} \quad (3.3)$$
$$V_{it} = \mu_i + \mu_{it}$$

Denklem 3.3’de μ_{it} artık hata terimlerini ifade ederken, μ_i birimler arasındaki değişmeyi ifade etmektedir. Diğer bir deyişle μ_i kesit birimindeki değişikliklerin tesadüfi olduğu etkileri göstermektedir. Bu etkiler (μ_i) arasında ve artık hata terimleri (μ_{it}) ile de arasında herhangi bir bağlantının olmadığı varsayılır. Rassal etkiler modeli, birim etkilerin hata terimi içinde (V_{it}) bulunmasından dolayı hata bileşenleri modeli olarak da bilinmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007, s. 38).

3.2.2. Panel Regresyon Model Seçimi

Panel regresyon analizine geçmeden önce tahmin edilmek istenen modelde hangi regresyon yönteminin kullanılması gerektiğine yönelik birtakım varsayımlar bulunmaktadır. Eğer, tahmin edilmek istenen regresyon modelinde birim veya zaman etkilerinin olmadığı varsayılıyorsa diğer bir deyişle tüm gözlemler homojen ise havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kullanımı daha etkin sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Fakat tahmin edilmek istenen regresyon modelinde birimsel veya zamansal etkiler bulunuyorsa sabit ya da rassal etkiler modelinin kullanılması gerekir. Regresyon seçiminde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise birimsel etkiler ile bağımsız değişkenler arasında herhangi bir korelasyon ilişkisinin bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. Söz konusu ilişki durumunun olması halinde sabit etkiler modeli, olmaması halinde ise rassal etkiler modelinin kullanımı daha tutarlı sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır (Özkul ve Örun, 2016, s. 32-33).

Bahsedilen modellerin seçimine yönelik önsel tercihler yapılabileceği gibi, birtakım testler kullanılarak da seçim yapılabilmektedir. Regresyon tercihinde genel olarak yararlanılan testler arasında Score testi, F testi, Olabilirlik Oranı (LR) ve Breusch-Pagan (LM) testi gibi çeşitli testler yer almaktadır. Fakat ekonometri de uygulanan yöntem özelliklerinin ve

varsayımlarının iyi bir şekilde çözümlenmesi, araştırmacının modelinde hangi tahmin yöntemini tercih edeceği hususunda yardımcı olmakta ve buradan hareket edilerek seçilen tahmin yöntemi daha doğru olmaktadır. Dolayısıyla yapılan bu araştırmada ilgili model seçimine yönelik önsel tercihler de bulunulmuştur.

3.3. VERİ SETİ VE MODEL

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmada geçiş ekonomilerinden MDA ve Baltık ülkeleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu ülkeler arasında Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Makedonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Letonya ve Litvanya yer almaktadır. Söz konusu ülkelerin; coğrafi yakınlıkları, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde uygulamış oldukları reformların başlangıç tarihi ve geçiş sürecindeki performansları gibi karakteristik özelliklerin birbirlerine benzerliğinden ötürü örneklem olarak seçilmiştir. Geçiş ekonomileri piyasa sistemine uyum sürecinde ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik yabancı yatırımları cazip hale getirebilmek adına geçiş döneminde birtakım iktisadi ve hukuki politikalar üretmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla, geçiş ülkelerinden örneklem olarak seçilmiş bu ülkeler bazında DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde ne derece etki ettiğini ampirik olarak saptamak bu araştırmanın asli amacı olmaktadır.

Seçilen MDA ve Baltık ülkelerini analiz etmek için 1996-2018 yılları baz alınmıştır. İlgili yılların kullanılmasının sebebi, geçiş sürecinin bu yıllar içerisinde ülke ekonomilerine etkisini göstermesidir. Ayrıca, geçiş sürecinin ilk beş yılı olan 1991-1995 yılları ekonomik belirsizliğin yaygınlık gösterdiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu nedenlerden ötürü araştırmada 1996 yılından sonraki geçiş dönemi kullanılmıştır.

Araştırmanın kapsamını genişletmek için söz konusu ülkelerin ekonomik büyümesini DYY haricinde etkileyebilecek diğer makroekonomik değişkenlere de yer verilmiştir. Bu değişkenlere yer verilmesinin sebeplerinden biri, DYY dışında ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde veya belirlenmesinde birçok faktörün etkili olmasıdır. Diğer bir sebep ise DYY'nin dolaylı olarak ekonomik büyüme üzerinde etki göstermesine yol açan faktörlerden yararlanma isteğidir. Araştırmada kullanılacak olan tüm değişken ve değişkenlere ait açıklamalar tablo 3.1'de gösterilmektedir.

Tablo 3.1. Veri Seti Tanıtımı

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (2010 yılı sabit ABD doları)	World Bank- World Development Indicators Database
CPL	Sermaye Stoku	World Bank - Yatırım Serisi Kullanılarak Yazar Tarafından Hesaplanmıştır.
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri	World Bank- World Development Indicators Database
TRO	Ticari Dışa Açıklık Oranı	World Bank- İthalat, İhracat ve GSYH Verileri Kullanılarak Yazar Tarafından Hesaplanmıştır.
INF	Tüketici Fiyat Endeksi yıllık değişimi (%)	World Bank- World Development Indicators Database
HTX	Yüksek Teknoloji İhracatının İhracat İçerisindeki Payı (%)	World Bank- World Development Indicators Database
POP	15-64 Yaş Arası Nüfus	World Bank- World Development Indicators Database

Veri setinde yer alan CPL ve TRO'nun nasıl elde edildiklerine yönelik bazı açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır. Belirli bir zamandan beri üretim faaliyetlerinde aktif olarak kullanılan ve yatırımların birikimi olarak tanımlanan sermaye stokunun (CPL) oluşturulmasında ölçüt olarak, Dünya Bankası veri tabanından alınan Gayri safi sabit sermaye oluşumu (2010 yılı sabit ABD doları) verileri kullanılmıştır. Söz konusu değişkenin elde edilmesinde Aralıksız Envanter yöntemine başvurulmuştur. Bilindiği üzere sermaye malının satın alınmasından sonra geçen süre zarfında aşınma veya yıpranma durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Amortisman olarak adlandırılan bu durum sonucunda sermaye malının üretime katkısı azalmaktadır. Dolayısıyla sermaye stokunun oluşturulmasında kullanılan bu amortisman payı, genel olarak üst gelir grubuna sahip olan ülkeler için %5 oranında, alt gelir grubuna sahip olan ülkeler için ise %7.5 oranında kullanılmaktadır (Güney ve Kılıçaslan, 2018, s. 54). Araştırmada seçilen MDA ve Baltık ülkelerinin çoğunlukla üst gelir grubuna dahil olmasından dolayı amortisman payı %5 olarak kullanılmıştır.

Ticari liberalizasyon göstergesi olarak kullanılan ticari dışa açıklık ölçütü (TRO) için gümrük tarifeleri, bazı kümülatif endeksler ve tarife dışı kısıtlamalar gibi pek çok değişken kullanılsa da genellikle ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'e oranlanması tercih

edilmektedir. Dolayısıyla araştırmada, ticari dışa açıklık oranının elde edilmesinde bu yöntem tercih edilmiş olup gerekli veriler için Dünya Bankası veri tabanından faydalanılmıştır. Elde edilen söz konusu değişken, aynı zamanda dönüşüm süreci yaşayan MDA ve Baltık ekonomilerinde liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerinde ne derece önemli olduğu hususunda da bilgi verecektir.

Verilen bilgiler ışığında araştırmada tahmin edilmek istenen modeli denklemsel olarak ifade etmek gerekirse şu şekildedir:

$$\ln_GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln_CPL_{it} + \beta_2 \ln_FDI_{it} + \beta_3 TRO_{it} + \beta_4 INF_{it} + \beta_5 HTX_{it} + \beta_6 \ln_POP_{it} + \mu_{it} \quad (3.4)$$

Araştırmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için modeldeki bağımlı değişkeni GDP temsil etmektedir. Eşitliğin sağ tarafı ise temel de FDI olmak üzere diğer açıklayıcı değişkenlerden oluşmakta yani ekonomik büyüme üzerinde etkisi olan veya etkilediği düşünülen değişkenlerdir. Bunların yanında modelde yer alan i ve t sırasıyla ülke ve zaman periyodunu, α_0 sabit terimi, μ_{it} ise standart hata terimini göstermektedir. Ayrıca modelde yer alan $\ln$ ifadesi doğal logaritması alınmış serileri temsil etmektedir. Söz konusu işlemin yapılmasındaki temel amaç, üstsel fonksiyon ilişkisine karşın modeli lineer hale getirmektir.

3.4. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI

Araştırmada kullanılan modelin tahminini yapmak için öncelikle hangi regresyon yönteminin kullanılacağına karar vermek gerekmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere bu araştırma da modelin havuzlanmış EKK, sabit etkiler veya rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin kullanılması gerektiğine yönelik karar verirken modellerin özellikleri ve varsayımlarıyla beraber araştırmada kullanılan ülkeler grubu, zaman aralığı ve kesit boyutu gibi çeşitli kriterler baz alınmış ve bunun sonucunda bir önsel tercih de bulunulmuştur.

Öncelikle araştırmada birim veya zaman etkilerinin dikkate alınmadığı, sabit ve eğim katsayılarının değişmediği varsayımlarından hareketle model tahmininde bulunan havuzlanmış EKK yöntemi tercih edilmemiştir. Dolayısıyla birim etkilerinde hesaba katıldığı sabit ve rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına yönelik bir tercih yapılmış ve sabit etkiler modelini kullanmanın daha uygun olduğu saptanmıştır.

Sabit etkiler yönteminin tercih edilme nedeni öncelikle yatay kesit verilerinin tesadüfi olarak değil belirli spesifik özelliklere göre seçilmesidir. En önemli nedenlerden bir diğeri de sabit etkiler modelinin rassal etkiler modeli aksine birim etki ve açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyona izin vermesidir. Bilindiği üzere her birimin veya ülkenin kendine özgü (zamanla değişmeyen coğrafi ve kültürel gibi) özellikleri bulunmakta ve ekonomi üzerinde etki bırakmaktadır. Dolayısıyla ülkelere ait bu özelliklerin bağımsız değişkenlerle ilişkili olması (örneğin, deniz kıyısının ülke ticaretini belirlemesi) kuvvetle beklenir. Yine, kullanılan zaman boyutunun kesit verisinden daha büyük olduğu modellerde sabit etkiler yönteminin tercih edilmesi daha uygun bulunmaktadır (Baltagi, 2005, s. 14). Söz konusu ilgili regresyon sonucunu elde etmek için Stata – 12.0 ve 15.0 paket programları kullanılmıştır.

Tablo 3. 2. Doğrudan Yabancı Yatırımın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Sabit Etkiler Modeli, Bağımlı Değişken: Logaritmik Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t -İstatistiği	Prob.(Olasılık Değ.)
ln_CPL	0.5015383	0.268146	18.70	0.000*
ln_FDI	0.0372918	0.0054892	6.79	0.000*
TRO	0.2381629	0.0259772	9.17	0.000*
INF	-0.0001385	0.0000703	-1.97	0.050**
HTX	0.0101752	0.0015894	6.40	0.000*
ln_POP	0.551391	0.1223784	4.51	0.000*
Sabit Sayı	2.359236	2.20874	1.07	0.286
R²	0.9087			
F-değeri	447.83			
Prob > F	0.000			

*,** Katsayılar sırasıyla 0.05 ve 0.10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırmada kullanılan modelin ampirik sonuçları incelendiğinde (tablo 3.2) öncelikle bağımlı değişkeni, bağımsız değişkenlerin yaklaşık yüzde 90.87 oranında açıkladığı

görülmektedir. Farklı bir deyişle GSYİH' deki değişimlerin yüzde 90.87'si regresyon modelinde bulunan sermaye stoku, DYY, enflasyon, yüksek teknoloji ihracatı ve nüfus değişkenlerinin değişiminden kaynaklanır. Diğer taraftan modelin tüm açıklayıcı değişkenlerine ait katsayılar t - istatistiklerine göre 0.05 ve 0.10 düzeylerinde anlamlıdır. Yine F olasılık değeri incelendiğinde modelin tamamının istatistikî olarak anlamlı olduğu da gözükmemektedir.

Tahmini yapılan bu sonuçların hem katsayı değerlerini incelemek hem de teorideki yerini açıklamak faydalı olacaktır. İlk olarak sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı ve sermaye stokunda meydana gelecek yüzde 1'lik artışın ekonomik büyümeyi yüzde 0.5015 oranında arttıracığı görülmektedir. Büyümenin temel belirleyicilerinden biri olan sermaye, üretimdeki sürekliliğin ve artışın sağlanmasında en önemli faktördür. Teorik olarak ekonomik büyüme Klasik ve Neo-Klasik anlayışa göre sermaye stokunun artan bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Fakat ekonominin sermaye ve diğer kaynaklarla (verimlilik, nüfus ve doğal kaynaklar) belirli bir noktaya kadar büyüme göstereceğini ve bunun sonucunda oluşacak durgunluğu aşmak için teknolojik gelişmelerin devamlı desteklenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İçsel büyüme modellerinde ise sermaye düzeyindeki artışlar yenilik ve bilgi birikimleriyle (beşeri sermaye yoluyla) desteklenerek ekonominin sürekli büyümesi sağlanacaktır (Kaya, 2004, s. 284-297). Dolayısıyla tahmin sonucu bulunan sermaye stoku ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif yönlü ilişki teorik olarak da desteklenmektedir.

Araştırmanın en önemli sorusu olan DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Analiz sonucuna göre DYY'de meydana gelen yüzde 1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde yüzde 0.0372 oranında bir artışa neden olmaktadır. Söz konusu ilişkiye yönelik teorik bir alt yapı bulunmamasına karşın literatür de yer alan pek çok çalışmayla uygulama sonucunun uyuşmakta olduğu görülmektedir.

Araştırmada kullanılan bir diğer değişken olan ticari açıklık ise ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte ve ticari açıklıkta meydana gelecek yüzde 1'lik artışın büyümeyi yüzde 0.2381 oranında artırdığı görülmektedir. Teorik olarak, ticari liberalizasyon politikalarının ekonomik büyümeyi uzmanlaşma, kaynak verimliliği ve artan ölçek ekonomileri gibi diğer kanallarla pozitif etkileyeceği görüşünü savunan iktisatçılar bulunmaktadır. Fakat ekonomide özellikle gelişmemiş sektörler üzerinde ticari korumacılığın da olması gerektiğini savunan ayrı görüşlerde mevcuttur (C. Özcan, Özmen ve G. Özcan, 2018, s. 62). Dolayısıyla teorik olarak ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Enflasyonun ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu ve enflasyon da meydana gelecek yüzde 1’lik artışın ekonomik büyümeyi yüzde 0.001 oranından daha az düşüreceği sonucuna ulaşılmıştır. 1970’li yılların ardından enflasyonun ekonomik büyümeyi düşürdüğüne yönelik gözlemler artma eğilimi kazanmıştır. Söz konusu zıt ilişkinin en temel sebebi enflasyonun, ileriye dönük olumsuz beklentiyi ve piyasa belirsizliğini arttırarak ekonomik birimlerin yatırım kararlarını caydırmasıdır (Berber ve Artan, 2004, s.3).

Son olarak ulaşılan sonuç, nüfus miktarında ve teknolojik gösterge olan yüksek teknoloji ihracatında meydana gelecek artışların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğidir. Daha önce de bahsedildiği üzere teorik olarak, gerek Neo-klasik modelde gerekse içsel büyüme modellerinde teknoloji, ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olarak gösterilmiştir. Ülkeye ait nüfus miktarı ise üretimde girdi olarak kullanılan işgücü arzının oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla nüfus miktarındaki artışın ekonomik büyümeyi direkt olarak etkilemesinden daha çok işgücü aracılığıyla pozitif etkilemesi beklenmektedir. Analizde kullanılan nüfus miktarı, 15-64 yaş arası grubu içermekte yani daha çok işgücü miktarını temsil eden bir nüfus grubu kullanılmıştır.

SONUÇ

İlk izleri, sömürgecilik dönemine kadar uzanan doğrudan yabancı yatırımlar 1980'li yılların ardından yaygınlaşan serbest ekonomi akımları ve küreselleşmeyle beraber hareketlilik göstermeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda Doğu Bloğunun parçalanması da yaşanan bu DYY hareketliliğinin daha da fazla ivme kazanmasına sebep olmuştur. Söz konusu yükseliş gösteren DYY akımları birden fazla tartışma ve eleştirinin doğmasına neden olmuştur. Gerçekleşen tartışmaların ana nedeni; yabancı yatırımcılara ülkede mülkiyet sahipliği tanınmasıdır. Bu bağlamda bir çok uluslu şirket tarafından yapılan DYY, ilgili şirketin bağlı bulunduğu ülkeyi de yansıtmaktadır. Her hangi bir durumda çok uluslu şirkette bulunan bu mülkiyet hakkı yabancı ülkeye de bırakılabilir ve bu durumda yatırımcı ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarlar üzerine uygulayacağı politikalar ev sahibi ülke üzerinde etkili olmaya başlayacaktır. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü DYY yapılan ülkeler bazı sınırlayıcı önlemler almışlardır. Fakat DYY'nin pek çok avantaj sağlamasından dolayı bu önlemler gün geçtikçe azalmaya başlamıştır.

Doğrudan yabancı yatırım alan ülkelerin kısıtlayıcı önlemleri azaltmalarında rol oynayan temel sebep, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında DYY'nin gerekli görülmesidir. Çünkü DYY gittiği ülkenin sermaye birikimine katkı da bulunarak üretim kapasitesinin artmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte DYY, ülkede rekabet artışını sağlayarak hem yerli firmaların gelişimine hem de yatırım alanlarındaki genişlemeye yardımcı olmaktadır. Yine DYY sayesinde yerli firmalar uluslararası piyasa konusunda teknik bilgi ve donanım edinme fırsatı bulacak ve bunun sonucunda dış pazardaki paylarını artırma imkânı yakalayacaklardır. Son olarak DYY ülkede bulunmayan teknolojilerin elde edilmesini ve bu bağlamda üretimde verimlilik artışını ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla çok uluslu şirketler tarafından yapılan DYY, ülke ekonomisi üzerinde pozitif dışsallık yaratarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ülkelerin planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi hız kazanmış ve ülkelerin kaynak ihtiyaçları özellikle de dış kaynak ihtiyaçları giderek artmıştır. Aynı zamanda geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte ülkelerde üretim düşüşü, işsizlik ve yüksek enflasyon gibi ekonomik sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunların çözümü için özellikle kaynak eksikliğinin giderilebilmesi ve üretim artışının sağlanabilmesi için DYY, geçiş ülkelerinde önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ayrıca DYY'ler, söz konusu ülkelerin uluslararası piyasalarla bütünleşmesine de yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, DYY sayesinde ülkelerin piyasa ekonomisine geçişinin daha hızlı ve

sağlıklı olması muhtemel beklentidir. Fakat geçiş sürecinde yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklar, ülkelerin yeterince DYY girişi elde edememesine sebep olmuş ve bu bağlamda DYY'lerden elde edilecek fayda kısıtlı kalmıştır.

1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise geçiş ülkelerinde uygulanan ekonomik istikrar ve reform politikaları etkisini DYY'ler üzerinde göstermeye başlamıştır. Özellikle, liberalizasyon politikaları ve kurumsal alt yapıyı daha hızlı uygulayan MDA ve Baltık ülkelerine DYY girişi daha fazla olmuştur. Ayrıca, söz konusu ülkelerin DYY girişi sağlanmasında coğrafi konum ve kültürel gelişmişlik gibi diğer faktörlerde etkili olmuştur.

Diğer bir husus ise bu dönem ve sonrasında geçiş ülkelerinde ekonomik büyüme performansı en yüksek olan grubun da MDA ve Baltık ülkelerinin olmasıdır. Kuşkusuz bu ülkelerin büyüme performansını önemli derecede etkileyen planlı ekonomide kalınan süre, başlangıç şartları ve geçiş stratejileri gibi pek çok faktör bulunmaktadır. Fakat söz konusu ülkelere yapılan DYY'lerin sağlamış olduğu katkısı da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de hareket ederek yapılan bu araştırmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek ve hangi yönde etkisi olduğunu belirlemek için geçiş ekonomilerinden MDA ve Baltık ülkeleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu duruma ek olarak araştırmada 1996–2018 yıllarına ait veriler kullanılmış ve metodoloji olarak panel regresyon analizi tercih edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre DYY'lerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ve DYY'deki yüzde 1'lik artışın büyümeyi yüzde 0,0372 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan diğer bağımsız değişkenlerin büyüme üzerindeki etkisi de (enflasyon hariç) pozitif olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonuçlarında enflasyonun istatistiksel olarak 0.10 düzeyinde diğer bağımsız değişkenlerin de 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, elde edilen bu sonuçlar teorik beklentilerle karşılaştırılmış ve sonuçların çoğunlukla teorik olarak desteklendiği görülmüştür.

Sonuç olarak, MDA ve Baltık ülkelerinin ekonomik büyüme performanslarını artırmada doğrudan yabancı yatırımların önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Söz konusu ülkeler, sürecin ilk yıllarında ekonomik problemlerle karşı karşıya kalsalar da uygulanan liberal reformlar kendini süreç içerisinde göstermeye başlamış ve yabancı yatırımcılar için güvenli bir ortamın oluşması sonucu karşılıklı faydalanma başlamıştır. Buradan anlaşılabileceği üzere MDA ve Baltık ülkelerinin yabancı yatırımcılara hızlı bir şekilde uygun ortam sağlamaları, DYY'lerden daha erken faydalanabilme imkânı doğurmuştur. Fakat BDT'de bu ortamın sağlanması daha uzun bir sürece yayılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte, MDA ve Baltık ülkelerinin BDT'den daha yüksek büyüme performansı göstermelerindeki temel neden

doğrudan yabancı yatırımlardan daha önce yararlanabilmeleri olmuştur. Son olarak, ülkelerin DYY'den etkin bir biçimde faydalanabilmeleri için öncelikle ülkede ekonomik ve politik istikrarın sağlanabilmesine yönelik uygulamaların yanında hukuksal ve kurumsal altyapının da sağlam bir şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bunların ardından DYY çekmeye yönelik vergi indirimi, finansal destek ve gümrük muafiyeti gibi teşvik edici politikaların da uygulanmasıyla, doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadede süreklilik kazanacak ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki bırakacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, S., Gül, E. ve Yaşar, E. (2006). Ücretler ve büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 271- 282.
- Akçay, S. (2001). Geçiş ekonomileri ve yolsuzluk. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 219-233.
- Akdiş, M. (1988). Dünya'da ve Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları ve beklentiler. *Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler İnceleme Yarışması*, YASED Yayınları, 33.
- Akıncı, Y. G., Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2013). İktisadi küreselleşme ve finansal özgürlükler arasındaki ilişki: Bir panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 80-99.
- Aksu, H. Ve Başar, S. (2005). Yolsuzlukların bütçe açıkları üzerindeki etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 285-296.
- Aktan, C. ve Vural, İ. (2006). *Çok uluslu şirketler: Global sermaye ve global yatırımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aleksynska, M., Gaisford, J. and Kerr, W. (2008). Foreign direct investment and growth in transition economies. *Munich Personal Repec Archive*, 7668, 1-39.
- Alıcı, A.A. and Ucal, M.Ş. (2003). Foreign direct investment, export and output growth of Turkey: causality analysis. In *European Trade Study Group (ETSG) fifth annual conference*: 11-13, Madrid.
- Alıcı, M. (1995). Ekonomik entegrasyonun İspanya'ya yönelik yabancı doğrudan sermaye yatırımları üzerindeki etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(16), 47-64.
- Alkin, E.(1984). *İktisat Ders Kitabı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Alp, A. (2000). *Finansın uluslararasılaşması finansal krizler, çözüm önerileri ve Türkiye açısından bir değerlendirme*. (1.baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alpar, C. (1980). *Çok uluslu şirketler ve ekonomik kalkınma*. (3.baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aslan, N. (2007). Küreselleşme, bölgeselleşme ve ekonomik entegrasyon teorisi. O. Küçükahmetoğlu, Ş.Tüylüoğlu ve H.Çeştepe (Editörler), *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım* içinde (s.5-23). Ankara: Ekin Yayınevi.

- Aydemir, C., Arslan, İ. ve Uncu, F. (2012). Doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 69-104.
- Aydın, N. (2004). Uluslararası yatırım kararları. İ. Özalp (Editör), *Uluslararası İşletmecilik* içinde (s. 239-277). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Aydoğuş, İ., Kutlu, E. ve Yıldırım, S. (2005). Yolsuzluk ve doğrudan yabancı yatırımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-21.
- Ayomitunde, T.A., Geogina, A.A., Bose, L.J., Grace, T.K. (2019). Panel cointegration and granger causality approach to foreign direct investment and economic growth in BRICS countries. *Acta Universitatis Danubius*, 15(2), 236-248.
- Bal, H. ve Göz, D. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.
- Balcılar, M. (2002). Geçiş ekonomilerinin büyüme etkinliklerinin bir değerlendirmesi. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, 29(3), 89-130.
- Baltagi, B. (2005), *Econometrics analysis of panel data*. West Sussex, England: John Wiley ve Sons Ltd.
- Başçı, H. ve Dilber, İ. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen temel unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 15-45.
- Bayar, Y. ve Öztürk, Ö. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinin belirleyicileri üzerine bir literatür incelemesi. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 60-85.
- Bayraktar, F. (2003). Dünyada ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları. *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Genel Araştırmalar*, GA/03-1-1, Ankara.
- Belloumi, M. and Alshehry, A. (2018). The impacts of domestic and foreign direct investments on economic growth in Saudi Arabia. *Economies*, 6(1), 1-17.
- Berber, M. ve Artan, S. (2004). Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi : Türkiye örneği. *Turkish Economic Association, Discussion Paper*, 21, 1-14.
- Berksoy, T. ve Yıldırım, E. (2017). Yolsuzluk kavramına genel bir bakış: Problemler ve çözüm önerileri. *Journal of Awareness*, 2(1), 1-18.
- Bleyzer, M. (2002). The Russian economy: current reform issues, government policies and private capital in transition economies. *Third Annual Leontief Conference*.

<http://www.bleyzerfoundation.org/files/presentations/St.%20Petersburg%20Conference%202002.pdf> (Erişim tarihi: 12.03.2019).

- Blomström, M., Lipsey, R. and Zejan, M. (1992). What explains developing countries growth? *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 4132.
- Boone, L. ve Kurtz, D. (2013). *Çağdaş İşletme* (Çev: İ. Efeoğlu). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bülbül, O. ve Emirmahmutoğlu, F. (2010).Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,12 (1), 205-238.
- Campos, N. F. and Kinoshita, Y. (2002). Foreign direct investment as technology transferred: Some panel evidence from the transition economics. *William Davidson Working Paper*, 438, 1-33.
- Carcovic M. and Levine R. (2002). Does foreign direct investment accelerate economic growth? Financial globalization: A blessing or curse. *World Bank Conference: Washington*.
- Çam, E. (1987). Çok uluslu şirketler ve gelişen ülkeler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45 (1-4), 93-120.
- Çatalbaş, N. ve Yıldırım, Z. (2008). Geçiş Ekonomilerinde bütçe açıklarının nedenleri: Polonya ve Kırgızistan örneği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 7(7), 133-156.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 166-182.
- Dabrowski, M. (1996). Different strategies of transition to a market economy : how do they work in practice? *Working Paper 1579*, Washington: World Bank.
- Danışoğlu, B. (2006). *Ekonomi Sözlüğü*. K. Emiroğlu, B. Danışoğlu ve B. Berberoğlu. (Editörler), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Demirbaş, M. ve Türkoğlu, M. (2002). Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 241-264.
- Demircan, H. (2003). *Dünyada ve Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ve stratejileri, Araştırma ve İnceleme Dizisi*. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 35, Ankara.
- Demirci, K. Aydemir, M.(2008). *İşletmelerin Küreselleşme Stratejileri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dereli, B. (2005). Çok uluslu işletmelerde insan kaynakları yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 59-81.

- Dinler, Z. (2012). *İktisada giriş* (18.baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Duce, M. (2003). Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): A methodological note. Paper for the CGFS Working Group, Banco de Espana. 1-16.
- Düzgün, R. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yurtiçi yatırımlar arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Türkiye örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 187-204.
- Emir, M. ve Kurtaran, A. (2005). Doğrudan yabancı yatırım kararlarında politik risk unsuru. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28, 37-47.
- Emsen, S. ve Değer, M.K. (2005). *Geçiş ekonomileri ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermayenin dinamikleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Erimez, E. (1988). Dünyada ve Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen ekonomi dışı faktörler ve Türkiye’nin yabancı sermaye yatırımlarından beklentileri. *Dünyada ve Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ve beklentiler inceleme yarışması*. İstanbul: YASED Yayını, 33.
- Erol, A. (2000). Yabancı sermaye (I). *Mükellefin Dergisi*, 93, 72-83.
- Esen, O.(1998). Finansal küreselleşme ortamında gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımları. *Ekonomik Yaklaşım*, 9(30), 59-70.
- Eser, E.(2011), Türkiye’de teşvik sistemleri ve mevcut sistemin yapısına yönelik öneriler. T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2822.
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2000). *Transition Report 2000: Employment, Skills and Transition*. London, <https://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR00.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2004). *Transition Report 2004: Infrastructure*. London, <https://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR04.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).
- Evlimoğlu, U. ve Bozdağlıoğlu, E.Y. (2018). Geçiş süreci ve makroekonomik yapı: seçilmiş geçiş ekonomileri üzerine bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 37-56.
- Ford T. C., Rork, J. C. and Elsie, B. (2008). Foreign direct investment, economic growth and the human capital threshold: Evidence from us states. *Rewiev International Economiecs*, 16(1), s. 96-113.

- Gedikli, A. (2011). Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin kalkınması üzerine etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (1), 96-146.
- Göver, T. (2005). Doğrudan yabancı yatırımların uluslararası ticarete etkileri: Türkiye değerlendirmesi. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, araştırma ve inceleme dizisi, Sayı 40, Ankara.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics (Fourth edition)*. New York: McGrawHill Series.
- Güler, E. (2012). Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Rusya: nasıl bir kapitalizm. *Business and Economics Research Journal*, 3, 93- 120.
- Gündoğan, N. (2002). Doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam üzerine etkileri. *Hazine Dergisi*, 14, 21-32.
- Hiç, Ö. (2017). Ekonomik sistemler ve rejimler1. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(1), 124-136.
- Huberman, L. (1984). *Sosyalizmin alfabesi*. Ankara: Sol Yayınları. http://www.tsip1974.com/leo_luberman_sosyalizmin_i.pdf (Erişim tarihi: 25.03.2019).
- International Monetary Fund (IMF). (2000). *Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects*. Washington D.C. <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Işık, A. (2013). Sosyalist ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçişin nedenleri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20, 105-118.
- İstanbul Sanayi Odası. (2002). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum tespiti ve stratejik Planı. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları.
- İşcan, İ. H. ve Hatipoğlu, Y. Z. (2011). Rusya’da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 küresel krizi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 177-237.
- İyibozkurt, E. (2001). *Uluslararası iktisat teori- politika- uygulama*. (4. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Jazbec, B. (1999). Macroeconomic stabilization and capital inflows in transition economies. *Faculty of Economics Working Paper*, 89, 1-15.
- Kar, M. ve Tatlısöz F. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (14), 1-23.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen faktörler: 1970 – 2005. *Journal of Yaşar University*, 2(8), 929-948.

- Kanberoğlu, Z. ve Mollavelioğlu, Ş. (2013). Sürdürülebilir kalkınmada doğrudan yabancı yatırımların rolünün üzerine teorik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 285-304.
- Karakurt, B. (2011). Washington Konsensüsü'nden küresel mali krize mali disiplin ve Türkiye'deki gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1) Cilt: 25, Sayı: 1, 31-53.
- Karimi, M.S. and Yusop, Z. (2009). FDI and economic growth in Malaysia. *Munich Personal Repec Archive*, 14999.
- Karluk, R. (2002). *Uluslararası ekonomi: Teori-politika*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karluk, R.(2009). *Uluslararası ekonomi: Teori-politika*, (9.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaya, A. ve Öndeş, T. (1997). Türkiye'de yabancı portföy yatırımlarının belirleyicileri. *İMKB Dergisi*, 13(52), 19-39.
- Kaya, E. A. (2004). Ekonomik büyümenin belirleyicileri ve dışsal büyüme kuramları. E. Kutlu (Editör), *İktisadi Kalkınma ve Büyüme* içinde (s. 263-291). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Kaymak, H. (2005). Yabancı doğrudan yatırımları artırmak için teşvikler gerekli ve/veya yeterli mi? *Maliye Dergisi*, 149, 74-104.
- Kesici, R.M. (2009). Geçiş ekonomilerinin dönüşüm sürecinde Avrupa Birliği üyeliği ve istihdam. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 57, 407-448.
- Kesim, A. (2000). *Mikro İktisat*, (3.Baskı). Trabzon: Akademi Yayınları.
- Kılıçaslan, Y. ve Güney, G. (2018). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ve firma performansı. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 29(106), 31-72.
- Kırankabeş, C. (2006). Doğrudan yabancı yatırımlar kavramı, türleri ve ülke ekonomilerine etkileri. F. Öztürk ve F. Çelebioğlu (Editörler), *Dünya ekonomisinden seçme konular* içinde (s.267-307). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kolodko, G.W. (1999), Ten years of postsocialist transition: the lessons for policy reforms. *The World Bank Policy Research Working Paper*, 2095, 1-29.
- Kolodko, G.W. (2000). Ten years of post socialist transition: the lessons for policy reform. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 4, 65-77.
- Koparal, C. (2014). Uluslararası İşletmeciliğe Giriş. İ. Özalp (Editör), *Uluslararası İşletmecilik* İçinde (s.2-17). (4. Baskı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Koparal, C. (2014). Ülke Dışı Faaliyetler. İ. Özalp (Editör), *Uluslararası İşletmecilik* İçinde (s.18-38). (4. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

- Koyuncu, F. (2010). Türkiye’de seçilmiş makroekonomik değişkenlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisinin yapısal var analizi: 1990-2009 dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-62.
- Koyuncu, F.T. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması (1990-2015). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7 (2). 17-24.
- Kurita, K., Monzen, M. and Rofik, K. (2017). FDI spillover effects on productivity varying from the size of firm and industries in indonesia. *International Journal of Small and Medium Enterprises and Business*, 2(3), 51- 59.
- Küçük, C. Karasu, Ü. ve Divanoğlu, M. (1976). Çok uluslu şirketler ve teknoloji transferi. *Çok uluslu şirketler ve Türkiye içinde* (s. 7-52). ODTÜ-İFÖD yayınları no:1 ODTÜ-İFÖD Araştırması, Ankara.
- Lensik R. and Morrissey, O. (2001). Foreign direct investment: Flows volatility and growth in developing countries. *University of Groningen, Research Institute Report*, 01E16.
- Marangos, J. (2005a). Alternative paths to the transition process. *International Journal of Social Economics*, 32(4). 307-324.
- Marangos, J. (2005b). A political economy approach to the neoclassical gradualist model of transition. *Journal of Economic Surveys*. 19 (2). 263-293.
- McKinnon, R. (1994). Gradual versus rapid liberalization in socialist economies the problem of macroeconomic control. *The World Bank Research Observer*, No: 1, 63-112.
- Mody, A. and Murshid, A.P. (2005). Growing up with capital flows. *Journal of International Economics*, 65 (1), 249-266.
- Ngeny, K.L. and Mutuku, C. (2014). Impact of foreign direct investment volatility on economic growth in Kenya: EGARCH analysis. *Economics*, 3(4), 50-61.
- Öcal, M.F. ve Polat, M.A. (2012). Küresel düzeyde sermaye hareketlerini yönetmede tobin vergisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40, 67-94.
- Ölmezoğulları, N. (1999). *Ekonomik sistemler ve küreselleşen kapitalizm*. (3.baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Öner, S. (2005). Yolsuzluk olgusuna siyaset bilimi çerçevesinden bir bakış. *Sayıştay Dergisi*, 57, 49-54.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63 (2), 19-217.

- Özcan, C., C., Özmen, İ. ve Özcan, G. (2018). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 60-73.
- Özer, A., Türkmen, A. ve Çadırcı B. D. (2013). 2008 Global krizinin geçiş ekonomilerindeki etkilerinin kümeleme analizi ile incelenmesi. *International Conference on Eurasian Economies*, 565-573.
- Özer, K.(1993), Yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 123-133.
- Özkul G. ve Örün, E. (2016). Girişimcilik ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 5 (2), 17-51.
- Öztürk, M. ve İnan, Ş. (2014). İktisadi sistemlerde bölüşüm sorunu: alternatif bir yaklaşım olarak ortaklık ekonomisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 24-55.
- Öztürk, Y. (2019). *OECD ülkelerinde iş gücü verimliliğini etkileyen faktörlerin panel veri modelleri ile analizi*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Papava, V. (2005). On The Theory Of Post-Communist Economic Transition To Market. *International Journal of Social Economics*. 32 (1/2): 77-97. http://www.papava.info/publications/Vladimer_Papava_Theory_Post-Communist_Economic_Transition_to_Market.pdf (26.02.2019).
- Parasız, İ. ve Özer, M. (2015). *İktisadın temelleri*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Pazarcı, H. (1972). Comecon (Hukuksal Yönü). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 217-255.
- Pazarlıoğlu, V. M. ve Gürler, K. Ö. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: Panel veri yaklaşımı. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44 (508), 35-43.
- Rahman, A. (2015). Impact of foreign direct investment on economic growth: Empirical evidence from Bangladesh. *International Journal of Economics and Finance*, 7(2), 178-185.
- Rutkowski, J.J. and Scarpetta S. (2005). *Enhancing job opportunities*. The World Bank Group: Washington, DC.
- Roland, G. (2004). *Transition and economics, politics, markets and firms*. Mıt pres: London, England.
- Sakınç, S.(2005). *Geçiş ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde ekonomik reformlar*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.

- Sarıkamış, C. (2003). *Satın almalar ve yeniden yapılanma: şirket birleşmeleri*. (1. Baskı). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Sarkar, P. (2007). Does foreign direct investment promote growth? Panel data and time series evidence from less developed countries, 1970-2002. *Munich Personal Repec Archive*, 5176.
- Sevim, U. ve Eyüboğlu, K. (2016). Ticari banka performansının içsel belirleyicileri: Borsa İstanbul örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2), 211-222.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori ve politika uygulama*. (15.Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siddique, A.M.H., Ansar, R., Naem, M.M., Yaqoob, S. (2017). Impact of FDI on economic growth: Evidence from Pakistan. *Bulletin of Business and Economics*. 6(3), 111-116.
- Somuncuoğlu, A. (2001). *Kazakistan ve Özbekistan ekonomileri geçiş ve büyüme stratejileri*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Soydal, H.(2006). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının verimlilik analizi: otomotiv sektörü üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 577-604.
- Staehr, K. (2003). *Reforms and economic growth in transition economies: Complementarity, sequencing and speed*. BOFIT Discussion Papers, no:1’den aktaran H. Yavuz (2006). Geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme. *Türk İdare Dergisi*, 89-105.
- Staehr, K.(2005). Reforms and economic growth in transition economies: complementarity, sequencing and speed. *The European Journal Of Comparative Economics*, 2(2), 177-202.
- Szkorupova, Z. (2014). A causal relationship between foreign direct investment, economic growth and export for Slovakia. *Procedia Economics and Finance*, 15, 123-128.
- Şahin, L. (2016). Doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisinin ampirik analizi: SADC ülkeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 103-118.
- Şanlısoy, S. ve Kök, R. (2010). Politik istikrarsızlık – Ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1987-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 101-125.
- Şatıroğlu, K. (1984). Ankara çok uluslu şirketler strüktürel ve fonksiyonel bir evrim yaklaşımı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 536.
- Tandırcıoğlu, H. (2002). Geçiş ekonomilerinde özelleştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 198-226.

- Tatoğlu, Y. F. (2013). *Panel veri ekonometrisi, (ikinci baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (2010). *Uluslararası doğrudan yatırımlar 2009 Yılı Raporu*, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tekin, S.(1988). Dünyada ve Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ve beklentiler. *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler İnceleme Yarışması*, İstanbul: YASED Yayınları, 33.
- Terliksiz, L. (1988). Yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler İnceleme Yarışması*, İstanbul: YASED Yayınları, 33.
- Tomanbay, M. ve Gümüş, T. (2004). *Genel Ekonomi*. (3.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tonus, H. (2014). Uluslararası İşletmelerde İnsan Kaynakları yönetimi. İ. Özalp (Editör), *Uluslararası İşletmecilik içinde* (s. 56-78). (4. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Tuncer, B. (1962). Sosyalist ekonomilerde plan. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 17(03), 39-53.
- Turan, G. (2006). Piyasa ekonomisine geçiş ülkelerinde reformlar ve yeni devletin işlevleri. *Kamu-İş Dergisi*, 8(4), 1-30.
- Turan, G. ve Işık, A. (2007). *Devlet sosyalizminden piyasa ekonomisine geçiş: reformlar ve politikalar*. Ankara: Ekin Yayınları.
- Türkkan, E. (2017). *İktisadi sistemler: etkinlik, özgürlük, adalet*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Ulusoy, A. ve Ela, M. (2015). Avrupa borç krizinin makroekonomik etkileri ve Türkiye. *International Conference on Eurasian Economies, Session 2c*,388-397.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (1994). *World Investment Report (WIR)*. New York and Geneva: United Nations Publications.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (1998). *World Investment Report (WIR). Trends and determinants*. New York and Geneva: United Nations Publications.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2004). *Incentives: UNCTAD series on issues in international investment agreements*. New York and Geneva: United Nations Publications.
- Upadhyaya, P. K., Pradhan, G., Dhakal, D., Bhandari, R. (2007). Foreign aid, FDI and economic growth in east european countries. *Economics Bulletin*, 6(13), 1-9.
- Uras, T.G. (1979). *Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları*. (1.Baskı). İstanbul: Formül Matbaası.

- Vardar, G. (2016). Uluslararası portföy yönetimi. C. Elitaş (Editör), *Uluslararası Ticaret ve Finansman* içinde (s. 455-480). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: panel veri analizi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24 (275), 89-111.
- Williamson, J. (2005). Differing interpretations of the Washington consensus. *Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPIZ) and TIGER Distinguished Lectures Series*, 17, 1-23.
- World Bank. (2002), *Transition the first ten years analysis and lessons for eastern europe and the former soviet unio*. The World Bank, Washington, D.C.
- World Bank. (2019), World Development Indicators Database, World Bank Group.
- Yalçiner, K. (2008). *Uluslararası finansman*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yalçinkaya, Ö. ve Aydın, İ.H. (2017). Makro ekonomik istikrarın ve istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: G-20 ülkeleri için bir panel veri analizi (1944-2015). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 91-105
- Yapıcı, M. (2007). Uluslararası ilişkiler disiplininde entegrasyon teorilerinin yeri ve etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 130-157.
- Yavuz, C. ve Sivrikaya, D. (2009). Küreselleşmenin aktörlerinden çok uluslu şirketler ve yönetim. *Küresel diyalog konferansı dahilinde uluslararası davraz kongresi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 1217-1236.
- Yayar, R., Demir, Y. ve Birol, Y.E. (2012). Geçiş ekonomileri bağlamında Türkiye-Kazakistan dış ticaretine uygulamalı bir bakış. *International Conference On Eurasian Economies, Almaty – Kazakhstan*, 250-258.
- Yıldırım, K. (2013) Tüketim, Tasarruf ve Yatırım. İ. Şıklar ve B. Doğan (Editörler), *Makro İktisat* içinde (s.56-85). (1. Baskı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Yıldız, A. (2012). Yabancı portföy yatırımlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 23-37.
- Yılmaz, K. (2007). Türkiye için doğrudan yabancı yatırım stratejisine doğru rapor. İstanbul: Koç Üniversitesi, http://home.ku.edu.tr/~kyilmaz/papers/Y_Yased2007.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- Zeytinoğlu, E. (1985). *Ekonomik sistemler*. (2.baskı). İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.